

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI**

**KURTUBÎ'NİN el-CÂMİ' li-AHKÂMÎ'L-KUR'ÂN İSİMLİ
ESERİNDEKİ BEDİR SAVAŞI İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN
DEĞERLENDİRMESİ**

Ragıp TAKIM

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Saim YILMAZ

EKİM-2025

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KURTUBÎ'NİN el-CÂMÎ' li-AHKÂMÎ'L-KUR'ÂN İSİMLİ
ESERİNDEKİ BEDİR SAVAŞI İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN
DEĞERLENDİRMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ragıp TAKIM

Enstitü Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

“Bu tez 17/10/2025 tarihinde yüzyüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri
üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Saim YILMAZ	Başarılı
Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK	Başarılı
Doç. Dr. Fatih YALÇIN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Ragıp TAKIM

17/10/2025

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	ii
ÖZET.....	x
ABSTRACT.....	xi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: SAVAŞ ÖNCESİNDE YAŞANAN GELİŞMELER	10
1.1. Mekkeli Müşriklere Ait Kervanı Ele Geçirmek Üzere Bedir’e Hareket Edilmesi..	10
1.2. Mekke’den Gelen Müşrik Ordusuyla Savaşma Kararının Alınması	13
1.3. Savaşa Katılan Müslümanların Sayısı ve Savaşa Katılamayanlar	18
1.4. Kureyş Ordusunun Mekke’den Hareket Etmesi	22
2. BÖLÜM: SAVAŞ MEYDANINDA YAŞANANLAR.....	26
2.1 Müslümanların ve Mekkeli Müşriklerin Savaş Alanına Yerleşmeleri	26
2.2. Tarafların Birbirine Sayı Bakımından Az Gösterilmesi	28
2.3. Hz. Peygamber’in Müslümanları, Ebû Cehil’in ise Müşrikleri Savaşa Teşvik Etmesi	31
2.4. Savaş Başlamadan Önce Mübareze Yapılması	36
2.5. Savaşın Başlaması ve Müşriklerin Yenilgiye Uğraması	37
2.6. Savaş Esnasında Meleklerin Müslümanlara Yardımı	43
2.7. Savaşta Şehit Olanlar ve Öldürülen Müşrikler	53
3. BÖLÜM: SAVAŞ SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER	60
3.1. Ele Geçirilen Esirlere Dair Uygulamalar.....	60
3.2. Ele Geçirilen Ganimetlere Dair Uygulamalar	74
3.3. Savaş Sonrasında Hz. Peygamber’in Yahudileri Uyarması	84
3.4. Savaş Sonrasında Mekkeli Müşriklerin İntikam alma girişimleri	85
3.5. Bedir Savaşı’nın ve Bedir Ashabının Fazileti	86
SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	94
ÖZGEÇMİŞ	103

KISALTMALAR

a.s : Aleyhis-Selam

b. : İbn

bk. : Bakınız

çev. : Çeviren

H. : Hicrî

Hz. : Hazreti

km : Kilometre

nşr. : Neşreden

ö. : Ölümü

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkîk

vd. : Ve diğerleri

ÖZET	
Başlık: Kurtubî'nin <i>el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân</i> İsimli Eserindeki Bedir Savaşı ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi	
Yazar: Ragıp TAKIM	
Danışman: Prof. Dr. Saim YILMAZ	
Kabul Tarihi: 17/10/2025	Sayfa Sayısı: xi (ön kısım) + 102 (ana kısım) + 1 (ek)
Hiz. Muhammed (a.s) yirmi üç yıllık risâleti boyunca bir taraftan Allah'ın kendisine tedrici olarak inzal buyurduğu âyetleri tebliğ ederken diğer taraftan da bu âyetlerin nasıl tatbik edileceğini uygulamalı olarak göstermiştir. Bundan dolayı Hiz. Peygamber döneminde yaşanan bazı olaylar âyetlerin bir kısmına nüzul sebebi olurken, bazı âyetlerde ise başta gazveler olmak üzere bu dönemde yaşanan olaylar hakkında doğrudan veya dolaylı bilgiler yer almıştır. Bu yüzden Hiz. Peygamberin hayatını konu edinen siyer kitaplarında ele alınan her bir konuda pek çok âyet zikredilirken, tefsir kitaplarında da pek çok âyetin izahında sıklıkla siyer rivayetlerine yer verilmiştir. Bu tez çalışmasında, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) <i>el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân</i> isimli tefsir eserinde Bedir Savaşı ile ilgili aktardığı rivayetler tespit edilerek; müellifin bu rivayetleri aktardığı kaynaklar, kaynakları ve rivayetleri seçmede ve değerlendirmede uyguladığı yöntemler ve kendisine ait görüşler tespit edilerek yorumlanmıştır. Söz konusu eserdeki rivayetler bağlamında bu çalışma, Bedir Savaşı öncesi yaşanan gelişmeler, savaş esnasında yaşanan ve savaş sonrasında yaşanan gelişmeler olmak üzere üç ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde tarafları savaşa sürükleyen süreç ve yapılan hazırlıklar ele alınmıştır. İkinci bölümde savaş alanına yerleşim, savaşın seyri ve sonucu incelenmiştir. Son bölümde ele geçirilen esirlere ve ganimetlere dair uygulamalar ile Bedir Savaşı'nın ve bu savaşa katılan Bedir ehlinin faziletine dair görüşler ortaya konmuştur.	
Anahtar Kelimeler: Tefsir, Siyer, Kurtubî, Bedir Savaşı	

ABSTRACT	
Title of Thesis: An Evaluation of the Narrations Concerning the Battle of Badr in al-Qurtubī's al-Jāmi' li-Aḥkām al-Qur'ān	
Author of Thesis: Ragıp TAKIM	
Supervisor: Prof. Dr. Saim YILMAZ	
Accepted Date: 17/10/2025	Number of Pages: xi (pre text) + 102 (main body) + 1 (add)
Throughout the twenty-three years of his prophethood, Prophet Muhammad (peace be upon him) not only conveyed the verses that were gradually revealed to him by Allah but also demonstrated, through his actions, how these verses were to be implemented in daily life. Consequently, certain events that occurred during the Prophet's lifetime became the occasion for the revelation (asbāb al-nuzūl) of specific verses. Moreover, many other verses—particularly those concerning military expeditions—either directly or indirectly addressed incidents that took place during this period. Therefore, numerous Qur'anic verses are cited in works of <i>sīrah</i> when discussing various aspects of the Prophet's life, while exegetical works frequently refer to <i>sīrah</i> narratives in their interpretations of these verses. This thesis aims to identify and analyze the narrations related to the Battle of Badr as transmitted in al-Qurtubī's (d. 671/1273) exegetical work, <i>al-Jāmi' li-Aḥkām al-Qur'ān</i>. The study examines the sources from which al-Qurtubī derived these narrations, the methods he employed in selecting and evaluating these sources and reports, as well as his personal interpretations. Within the context of these narrations, the thesis is structured into three main sections: developments leading up to the Battle of Badr, events that transpired during the battle, and incidents following the battle. The first section explores the sequence of events and preparations that culminated in the confrontation. The second section investigates the strategic positioning on the battlefield, the course of the battle, and its outcome. The final section discusses the treatment of prisoners and the distribution of spoils, alongside views regarding the virtues of the Battle of Badr and the distinguished status of those who participated in it.	
Keywords: Tafsir, Sirah, al-Qurtubī, Battle of Badr	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Tez konusu olarak belirlediğimiz tefsir, hadis ve fıkıh âlimi Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* isimli eseri bir ahkâm tefsiri olduğu kadar âyetleri farklı yönleriyle ele alan ansiklopedik türde bir tefsir kitabıdır. Âyetleri bütün yönleriyle ele alma gayreti içerisinde olan müellifin, bir konu hakkında ilgili rivayet ve görüşlerin tamamını aktarmasının yanı sıra aralarında tercihler yaparak değerlendirmelerde bulunması eserini öne çıkaran özelliklerin başında gelmektedir. Dikkat çeken bir diğer özellik âyetlerin ihtiva ettiği meseleler hakkında müstakil başlıklar açarak ilgili konuyu etraflıca ele almasıdır. Bizim açımızdan daha önemli olanı çoğu siyer kitabından daha kapsamlı bir şekilde siyer ve megâzî bilgisine yer vermesi ve bazılarında müstakil başlıklar açarak bunlar hakkında değerlendirmelerde bulunmasıdır. Bu durum bizim tez konumuzu Bedir savaşı ile ilgili rivayetlerin tespitiyle sınırlandırmamıza sebep olmuştur.

Bu tez çalışmasında Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* isimli tefsirindeki Bedir savaşı ile ilgili rivayetler tespit edilerek; müellifin bu rivayetleri aktardığı kaynaklar, kaynakları ve rivayetleri seçmede ve değerlendirmede uyguladığı yöntemler ve kendisine ait görüşler tespit edilerek yorumlanacaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu tez çalışmasında VII. asırda yaşamış olan Endülüslü müfessir Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* isimli eserindeki Bedir savaşıyla ilgili rivayetlerin tespiti ve değerlendirmesi amaçlanmaktadır. Onun Bedir savaşı hakkında pek çok siyer kitabından daha fazla bilgiye yer vermiş olması ve aktarmış olduğu bilgiler hakkında tercihler yaparak değerlendirmelerde bulunması böyle bir konuyu tez çalışması olarak belirlememize sebep olmuştur. Söz konusu eser hakkında tefsir sahasında bazı çalışmalar bulunmakla birlikte henüz siyer açısından ele alınmamış olması bizi bu alanda bir çalışma yapmaya teşvik edici olmuştur. Bu eserdeki Bedir savaşıyla ilgili rivayetleri inter-disipliner bir anlayışla ve ilmi-akademik bir üslupta ele almak bizim öncelikli hedeflerimiz arasındadır. Öte yandan konu ile ilgili ön araştırmada Bedir savaşının anlatımında ve bazı bilgilerin yorumlanmasında müfessirlerle siyer âlimleri arasında bazı görüş ayrılıklarının bulunduğu dair yapmış olduğumuz tespit bu türden bir çalışmaya yönelmemize sebep olmuştur.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada öncelikle Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* isimli eseri okunarak Bedir savaşıyla ilgili rivayetler ve bilgiler tespit edilmiştir. Söz konusu bilgiler müstakil başlık ve alt başlıklar altında tasnif edilerek çalışmanın planı oluşturulmuştur. Yazım aşamasında farklı yerlerdeki bilgiler bir arada yorumlanarak tahlil edilip sentezlenmeye çalışılmıştır. Müellifin Bedir savaşı ile ilgili bilgileri hangi türden eserlerden aldığı ve özellikle de siyer kitapları ile tefsir kitaplarından hangilerini öne çıkardığı tespiti çalışılmıştır. Öte yandan bu kaynaklardaki bilgileri seçmede geliştirdiği üslup ve metodlar belirlenmiştir. Ayrıca burada müellifin Bedir savaşıyla ilişkilendirdiği ayetlerin listesi çıkarılmıştır. Sonuç itibariyle müellifin Bedir savaşı hakkındaki şahsi yorumları belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Bu çalışma; ansiklopedik yapısıyla bilinen Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* adlı eserinin özgün bir yönüne odaklanması sebebiyle büyük önem taşımaktadır. Eserin Siyer bilgisine kapsamlı bir şekilde yer vermesi ve müellifin rivayetler hakkında müstakil değerlendirmelerde bulunma tavrı, Tefsir ve Siyer ilimlerinin kesişim noktasında derinlemesine bir analizi zorunlu kılmaktadır. Bu çalışma; literatürde Kurtubî'nin eseri hakkında -alanında yapılmış çalışmalar bulunsa da- Bedir Savaşı rivayetleri özelinde Siyer açısından ele alınmamış olması yönüyle bir boşluğu doldurma ve alana özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Özellikle Bedir savaşı gibi İslam tarihi açısından bir dönüm noktası olan konuyu, yetkin bir müfessirin perspektifinden ele alınması çalışmanın değerini artırmaktır.

1. Kurtubî'nin Hayatı ve *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* Adlı Eseri

Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî'dir. (öl. 671/1273) Asıl ismi Muhammed, künyesi Ebû Abdillâh, lakapları ise eş-Şeyh, el-İmâm, el-Müfessir, el-Muhakkık ve Şemsüddîn'dir. Babasının adı Ahmed, dedesinin adı ise Ebû Bekr'dir. Soyu Medine'li Hazreç kabilesine dayanması sebebiyle el-Hazrecî, ensar

neslinden olması hasebiyle el-Ensârî, doğum yerine atfen ise el-Kurtubî nisbeleriyle şöhret bulmuştur.¹

Kurtuba'da dünyaya gelen müellifin tam olarak doğum tarihi bilinmese de Hicrî 6. asrın sonu 7. asrın başlarında yaşadığı tahmin edilmektedir.² Gençlik yıllarını çömlek imalatında kullanılan toprağı taşıyarak ailesine yardım etmekle geçirmiştir. İlk tahsilini Kurtuba'da tahsil etmiştir. 40 yaşına kadar Kurtuba'da yaşayan Kurtubî,³ İspanya'lı Hristiyanların 633 (1236) yılında Kurtuba'yı ele geçirmelerinin⁴ ardından İskenderiye'ye geçmiştir.⁵

Hayatının ilk bölümünü Kurtuba'da geçiren Kurtubî, geri kalan 37 yıllık ömrünü Mısır topraklarında geçirmiştir.⁶ Kahire'de bir müddet kalmış, oradan ise Saîd bölgesinde bulunan Minyetü Benî Hasîb'e yerleşmiş ve hayatının sonuna kadar orada yaşamıştır.⁷

Mısır'da bulunduğu zaman zarfında kadılık, müderrislik görevlerinin yanında kitap telifi ile meşgul olmuştur.⁸ Tefsir başta olmak üzere hadis, kıraat, fıkıh ve çeşitli ilim dallarında kendini yetiştirmiştir.⁹ Yapısal olarak zengin bir hayat sürmenin aksine, zühd hayatına önem veren Kurtubî, daima devlet adamları ve yöneticilere uzak bir yaşam sürmeyi tercih etmiştir.¹⁰ Doğumundan ölümüne kadar Kurtubî'nin hayatı incelendiğinde; onun tahsil hayatının Kurtuba'da, kitap telif çalışmalarının büyük bir kısmının ise Mısır'da geçtiği anlaşılmaktadır.

9 Şevval 671 (1273) yılında vefat eden Kurtubî, aynı yerde kendi adına yapılan türbeye defnedilmiştir.¹¹ Ailesi hakkında genişçe malumat bulunmayan Kurtubî'nin Şehâbetin Ahmet isimli bir oğlu olduğu bilinmektedir.¹²

¹ Abdullah Bayram, "Kurtubî'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti Ve Tefsirdeki Yeri: Müfessirin Biyografisine Dair Bazı Çalışmaların Eleştirisi Perspektifinden", *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2019), 92.

² Mahmûd Zelât el-Kasabî, *el-Kurtubî ve Menhecuhû fi't-Tefsîr*, (Kahire: 1399/1979), 8.

³ Arif Gezer, "Endülüs'lü Müfessir Kurtubî, Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci", *İstem Dergisi* 14 (Aralık 2009), 337.

⁴ Mehmet Özdemir, "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 11/211.

⁵ Tayyar Altıkulaç, "Kurtubî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 26/455.

⁶ Gezer, "Endülüs'lü Müfessir Kurtubî, Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci", 337.

⁷ Altıkulaç, "Kurtubî", 26/455.

⁸ Gezer, "Endülüs'lü Müfessir Kurtubî, Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci", 337.

⁹ Altıkulaç, "Kurtubî", 26/455.

¹⁰ Gezer, "Endülüs'lü Müfessir Kurtubî, Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci", 337.

¹¹ el-Kasabî, *el-Kurtubî ve Menhecuhû fi't-Tefsîr*, 30.

¹² Altıkulaç, "Kurtubî", 26/455.

Çeşitli alanlarda eser veren Kurtubî'nin en önde gelen eseri hiç şüphe yok ki *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı ahkâm ağırlıklı tefsir eseridir. Eserin tam adı *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyinü limâ Tadammenehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân* şeklindedir.

“Kurtubî Tefsiri” adıyla şöhret bulan bu eser Kur'ân'ı baştan sona tefsir eden bir eserdir. Kurtubî bu eserinde evvela Kur'ân âyetlerini öncelikle diğer âyetlerle tefsir etmiş, daha sonra ise hadislere, sahâbe ve tabiûn görüşlerine yer vermiştir. Bunlara paralel olarak ihtiyaç nispetinde Arap dili ve şiiri başta olmak üzere hadis usulü, fıkıh usulü, akaid, kelâm gibi ilim dallarından da istifade etmiştir.¹³ Aynı şekilde müellif bu eserinde rivayet tarîkine ehemmiyet verdiği gibi dirâyet boyutunu da ihmal etmemiştir. Rivayet geleneğine verdiği ehemmiyetin bir göstergesi olarak Kurtubî, tefsir ve hüküm verme konusunda, sözleri sahiplerine nisbet ederek, pek çok selefin sözlerini nakletmiştir. Bunun yanında, Kurtubî Kur'ân'ın fazileti, âyetlerin esbâb-ı nüzûlü, kıraat farklılıkları, i'câzı, cem ve tertibi gibi birçok hususlara dair faydalı bilgiler vermektedir.¹⁴

Mâlikî mezhebine mensup olan Kurtubî, bir konu hakkında delil sunarken her ne kadar kendi mezhebinin görüşlerine yer vermesi tabii bir durum olsa bile bu konuda aşırı taassup göstermemiştir. Hangi delili uygun bulursa o delili bizlere sunması adeta bunun bir ispatı şeklinde karşımızda durmaktadır. Kendisinden aktarımda bulunduğu kişileri yeri geldiğinde ise tenkit etmekten geri durmamıştır.¹⁵

Genel olarak bakıldığında; Kurtubî kaleme almış olduğu bu tefsirindeki üslubunda, tenkitçi, araştırmacı olarak özgür bir tavır sergilemiştir.¹⁶

2. Bedir Savaşı Öncesinde Kureyş Müşrikleriyle Yaşanan İlişkiler

Mekke Dönemi

Hz. Peygamber 610 yılının Ramazan ayında kendisine gelen ilk vahiy ile birlikte tebliğ ve davet görevine başlamıştır. İlk yıllarda bu davet, gizli olarak sürdürülürken sonraki

¹³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 2/104-106.

¹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/105.

¹⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/111.

¹⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/111.

yıllarda aleni hale gelmiştir. Uzun yıllar sürecek olan bu davete icabet edenler olduğu gibi Mekke ahalisinin birçoğu karşı çıkmışlardır.

Kureyş müşriklerinin yeni tanıştıkları bu davete karşı çıkmaları tek bir sebeple olmamıştır. Bu inkârcı tutumu dini, siyasi, ekonomik ve sosyal birçok sebebe dayandırmak mümkündür. Bir yandan kendilerine yapılan bu davete karşılık, atalarının dinini korumacı bir tavır sergilerken öte yandan Müslüman oldukları takdirde Mekke hâkimiyetinin ellerinden alınacağı endişesi taşımışlardır. Ayrıca Mekke yakınlarında bulunan çeşitli panayırların kontrolünü ellerinden çıkacağı kaygısına düşmüşlerdir. Bununla birlikte Kureyş içerisinde bulunan ve kökleri geçmişe dayanan kabileler arası rekabet ve husumet meseleleri de onların bu davete karşı durmalarına neden olan sebeplerin başında gelmektedir.¹⁷

Kureyş müşrikleri, başlangıçta Hz. Peygamber'i alaya alma yoluna gitmişlerdir. Fakat zaman ilerledikçe Hz. Peygamber ve beraberindekiler, Mekke müşriklerinin iftiralarına,¹⁸ fiili saldırılarına ve türlü eziyet işkencelerine maruz kalmışlardır.¹⁹ Dâru'n-Nedve'de²⁰ kararlaştırılıp uygulamaya konulan²¹ zulümler sebebiyle Hz. Peygamber Taif dönüşü Mekke'ye sokulmamıştır. Bunun evvelinde ise Hz. Peygamber'e inanan Müslümanlar da aynı şekilde birçok işkenceye uğramış, şehit edilmiş²² ve iki defa Habeşistan'a hicret etmek zorunda bırakılmışlardır.²³

Zulüm ve işkenceden sonuç alamayan Mekkeli müşrikler bu kez de Hz. Peygamber ve ona inananlara yönelik boykot uygulama kararı almışlardır. Bu boykot çerçevesinde Müslümanlarla konuşmayı, alış-veriş yapmayı ve kız alıp-vermeyi terkederek kendileriyle her türlü sosyal iletişimi kesmişlerdir. Yaklaşık üç yıl süren boykot

¹⁷ W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 80-81.

¹⁸ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki (Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1442-2021), 21/356.

¹⁹ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 84.

²⁰ Kureyş kabilesinin mühim meselelerinin görüşüldüğü toplantı yeri. Ethem Ruhi Fığlalı, "Dârünnedve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 8/555.

²¹ Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1959), 133.

²² Cuma Karan, *Psiko-Sosyo-Tarih Açısından Bedir Meydan Muharebesi* (Ankara: İlâhiyât Yayınevi, 2021), 30.

²³ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 85-91.

neticesinde Müslümanlar açlığa terkedilmiş, ağaçların kabuk ve yapraklarını yemek zorunda bırakılmışlardır.²⁴

Mekkeli müşriklerin Müslümanlara uyguladığı zulüm ve işkence aralıksız on iki yıl devam etmiştir.²⁵ Sonuçta Mekke’de İslâmı tebliğ etme imkânı kalmadığını anlayan Hz. Peygamber Müslümanların hicret etmelerine izin vermiştir.²⁶ Verilen izin neticesinde önce Müslümanlar, akabinde ise Hz. Peygamber Mekke’den Medine’ye hicret etmişlerdir.

Medine Dönemi

Hiz. Peygamber ve Müslümanlar, Medine’ye hicret etmeden önce kendilerine her türlü işkence ve baskı uygulayan Mekke müşriklerinin aynı kötülüğü kendilerine Medine sınırları içerisinde de yapabilecekleri ihtimalinden dolayı birtakım tedbirler almışlardır. Hicretin ilk yılında Kur’ân-ı Kerîm’in Hac Sûresi’nin 39 ve 40. âyetlerinde belirtildiği üzere, Müslümanlara savaşmaları yönünde verilen izinden sonra alınan bu tedbirler arasında, Hiz. Peygamber’in çeşitli yerlere gazve ve seriyyeler göndermesi oldukça dikkat çekicidir.²⁷ Hem Kureyş Müşriklerine karşı hemde Medine’de bulunan Yahudi kabileleriyle birlikte civar kabilelerin ani baskınlarını önleme, istihbarat toplama gibi birçok amaçlar güden seriyyeler, küçük silahlı kuvvetlerden müteşekkildir.²⁸ Bu bilgiler ışığında Hiz. Peygamber Bedir Savaşı öncesi çeşitli yerlere dört adet gazve gerçekleştirmekle beraber dört adet de seriyye göndermiştir.²⁹

Bu seriyyelerden ilki hicretin 7. ayında gerçekleşen Hiz. Hamza Seriyyesi’dir. Ebû Cehil önderliğinde Şâm’dan Mekke’ye doğru giden 300 kişilik Kureyş kervanını kontrol altına almayı amaçlayan bu seriyyeye Hiz. Hamza liderlik etmiştir. Düşman ile karşılaşılmasına karşın³⁰ Cüheyne kabilesinin arabuluculuğu sebebiyle herhangi bir

²⁴ Watt, *Hiz. Muhammed Medine’de*, 93.

²⁵ Karan, *Bedir Meydan Muharebesi*, 29.

²⁶ Watt, *Hiz. Muhammed Medine’de*, 89.

²⁷ Ahmet Önkal, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, (İstanbul: Hikmet Yayınevi, 2022), 115-116.

²⁸ Karan, *Bedir Meydan Muharebesi*, 41-42.

²⁹ Muhammed b. Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1410-1990), 2/3-7.

³⁰ Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Âlemi’l-Kütüb, 1404/1984), 1/9.

çarpmışma meydana gelmemiştir.³¹ Aynı şekilde hicretin 8. ayında gerçekleşen ve 60 kişilik Müslüman birlik³² ile Ebû Süfyân liderliğindeki 200 kişilik süvari birliğin karşı karşıya geldiği Ubeyde b. Hâris Seriiyesi'nde de herhangi bir çarpışma meydana gelmemiştir. Taraflar savaş düzeni almasalar da birbirlerine ok atmak suretiyle temas sağlamışlardır.³³ Hicretin 9. ayında gerçekleşen ve 20 kişiden müteşekkil³⁴ Sa'd b. Ebî Vakkâs Seriiyesi'nde ise Kureyş kervanını gözetleme amacı güdülmüştür. Hz. Peygamber Sa'd b. Ebî Vakkâs idaresindeki birliği gönderirken kendilerine Harrâr mevkiinden ileri geçmemelerini emir buyurmuşlardır.³⁵ Fakat kervanın daha evvel Harrâr mevkiinden geçip gittikleri anlaşıncı herhangi bir karşılaşma olmadan geri dönmüştür.

Hicretin ikinci yılına gelindiğinde ise Safer ayında³⁶ Hz. Peygamber hem Kureyş kervanını gözetlemek hem de Damre Oğullarıyla bir antlaşma yapmak amacıyla Ebvâ yakınlarında yer alan Veddân'a kadar gitmiştir. Hz. Peygamber'in gerçekleştirmiş olduğu ilk gazve olarak nitelendirilen³⁷ bu seferde, Damre Oğullarıyla antlaşma imzalanırken Kureyş kervanı ile karşılaşılmamıştır.³⁸ Ebvâ Gazvesi olarak bilinen bu gazveye Veddân Gazvesi de denilmektedir.³⁹ Hz. Peygamber aynı yıl içerisinde rebûlevvel ayında⁴⁰ ikinci bir gazveye daha çıkmış fakat Kureyş kervanı ile karşılaşılmadan geri dönmüştür.⁴¹ Buvât Gazvesi olarak anılan bu gazvede Hz. Peygamber'e 200 kişilik bir kuvvet eşlik etmiştir.⁴²

Medine'ye hicretten sonra Müslümanlar ile Mekke müşrikleri arasında kan dökülen ilk temas, o sıralarda henüz müşrik olan Kürz b. Câbir el-Fihri'nin çetesiyle beraber Medine'nin kenar mahallelerine yaptığı baskınla gerçekleşmiştir. Bu baskında Kürz b.

³¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/4.

³² Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 1/10.

³³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/4.

³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/5.

³⁵ Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, 118.

³⁶ Mustafa Fayda, "Ebvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 10/378.

³⁷ Fayda, "Ebvâ", 10/378. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/5.

³⁸ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki (Dâru Hicr li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî, 1420-1999), 5/22.

³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/5.

⁴⁰ Ahmet Önkâl, "Buvât Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/478.

⁴¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/29.

⁴² Önkâl, "Buvât Gazvesi", 6/478.

Câbir insanları kılıçtan geçirmiş, malları yağmalamış ve hayvanları gaspetmiştir.⁴³ Bunu haber alan Hz. Peygamber onu takip ederek Bedir yakınlarında yer alan Safevân'a kadar gelmiştir. Kürz b. Câbir'in kaçması sebebiyle herhangi bir çarpışma meydana gerçekleşmeden geri dönmüştür. Hicretin ikinci yılında rebûlevvel veya cemâziyelevvel ayının başında gerçekleşen⁴⁴ ve Safevân Gazvesi ismini taşıyan bu gazve İlk Bedir Gazvesi olarak bilinmektedir.⁴⁵

Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı'ndan evvel yaptığı son gazve özelliği taşıyan Uşeyre Gazvesi Kureyş kervanını takip için yapılan bir gazvedir. Hicretin ikinci yılında cemâziyelevvel ayında vuku bulan bu gazveye 150 veya 200 müslüman, yalnızca bir at ve 30 deve ile iştirak etmişlerdir.⁴⁶ Herhangi bir karşılaşmanın olmadığı bu gazvede Hz. Peygamber Müdlic Kabilesi ile yazılı bir antlaşma yaparak Medine'ye geri dönmüştür.⁴⁷ Bu kervanın Bedir Savaşı'na sebep olan Kureyş kervanı olduğu hususunda ittifak vardır.⁴⁸

Takvimler hicretin 17. ayını gösterirken Hz. Peygamber Abdullah b. Cahş Seriyyesi olarak da bilinen Batn-ı Nahle Seriyyesi'ni düzenlemiştir. Kureyşlilerin faaliyetleri hakkında istihbarat toplama amacıyla görevlendirilen bu seriyyede tamamı muhacirlerden oluşan 7-8 kişi görevlendirilmiştir.⁴⁹ Bu seriyyede görevli sahâbîler Kureyş'e ait olan⁵⁰ ve Mekke'ye gitmekte olan bir kervana saldırmışlardır. Haram aylardan Recep ayna denk gelen bu saldırıda Amr b. el-Hadramî öldürülmüş, iki kişi ise esir edilerek yanlarında bulunan mallarla birlikte Medine'ye dönmüştür.⁵¹ Mekke ve Medine'de geniş yankı uyandıran bu olay sonrası Hz. Peygamber, haram ayda kan

⁴³ Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, 117.

⁴⁴ Mustafa Fayda, "Safevân Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 36/299.

⁴⁵ Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sakkâ vd. (Kâhire: Şirketu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbi el-Halebi ve Evlâduhu 1375/1955), 1/601. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Fayda, "Safevân Gazvesi", 36/299.

⁴⁶ Elşad Mahmudov, "Uşeyre Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 42/329.

⁴⁷ İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/599.

⁴⁸ Elşad Mahmudov, "Uşeyre Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 42/329.

⁴⁹ Mustafa Fayda, "Batn-ı Nahle Seriyyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/202.

⁵⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihü't-taberî*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1387-1967), 2/411.

⁵¹ Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, 120.

döktükleri için bu seriyyeye katılan sahâbîleri azarlamıştır. Öte yandan bu olay Mekkeli müşriklerin, Amr b. el-Hadramî'nin öldürülmesi sebebiyle Müslümanlardan intikam almak için yemin etmelerine sebebiyet vermiştir. Batn-ı Nahle Seriyyesi Müslümanlar tarafından ilk defa bir düşmanın öldürüldüğü, onlardan bazılarının esir alındığı ve ganimet elde edildiği seriyye olma özelliğine sahiptir.⁵²

⁵² Fayda, “Batn-ı Nahle Seriyyesi”, 5/202.

1. BÖLÜM: SAVAŞ ÖNCESİNDE YAŞANAN GELİŞMELER

1.1. Mekkeli Müşriklere Ait Kervanı Ele Geçirmek Üzere Bedir’e Hareket Edilmesi

Savaşların öncesinde meydana gelen gelişmeler, tarihsel süreçlerin seyrini belirleyici bir rol üstlenmiştir. İslam tarihinde Bedir Savaşı, bu anlamda önemli bir dönüm noktasıdır. Bu savaşın arka planında yatan olaylar, Hz. Peygamber’in hamleleri ve sahâbîlerin fedakârlıklarıyla şekillenmiştir. İşte bu bölümde, Bedir mevkiine yönelen hareketin sebepleri ve gelişimi ele alınarak, sürecin dinamikleri incelenecektir.

Kurtubî’nin eserinde yer alan bilgilere dayanarak, Bedir Savaşı’na zemin hazırlayan olaylar ve sebepler, dikkatlice incelenmiştir. Kurtubî’nin, bize sunduğu bilgiler ışığında her iki tarafı da savaşa götüren sebep ve olaylar şu şekilde cereyan etmiştir: Hz. Peygamber’in, hicretin ikinci yılında⁵³ Cemâziyelevvel ve Cemâziyelâhir aylarına rastlayan günlerde⁵⁴ Uşeyre gazvesinden⁵⁵ dönmesinden⁵⁶ İbn Abdülber’den aktarımla yalnızca birkaç gün sonra⁵⁷ Kureyş kervanının Suriye’den Mekke’ye geri döndüğünü haber almıştır. Kurtubî, bu konuda tarihçilerin ortak görüş birliği içinde olduğunu belirtmektedir.⁵⁸ İbn İshâk gibi müelliflerden aktarıldığı üzere, Hz. Peygamber Mekkeli müşriklerce Ebû Süfyân önderliğinde tertip edilen bu ticaret kervanının, Suriye’ye gittiğini haber almıştır. Hz. Peygamber, sahâbîleri toplayarak onlara yüklerin çok muhafızlarının ise azlığını beyan ederek onları, Mekke’ye geri dönüş güzergâhında bulunan Bedir mevkiinde⁵⁹ kervanı ele geçirebileceklerini⁶⁰ anlatarak kendilerini kervanı karşılamak için harekete geçmeye davet etmiştir.⁶¹

⁵³ Mahmudov, “Uşeyre Gazvesi”, 42/329.

⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 5/295.

⁵⁵ Bu gazvede herhangi bir çarpışma gerçekleşmemiştir. Ayrıca bu gazve esnasında Hz. Peygamber Hz. Ali’ye ileride şehit edileceği haberini vermiştir. Kurtubî, *el-Câmi*, 5/295.

⁵⁶ Bu gazvede Hz. Peygamber ve beraberindeki müslümanlar yaklaşık bir ay kadar kalmış ve Müdlicoğulları ve onların müttefikleri olan Damreoğulları ile bir antlaşma gerçekleştirmiştir. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/599.

⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, 5/295. Konu hakkında ayrıca bk. İbn Abdülber en-Nemerî, *ed-Dürer fi’htisari’l-megazi ve’s-siyer*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dâru’l-Ma’ârif, 1403-1983), 97-98.

⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, 5/295.

⁵⁹ Bu mevki Medine’nin 160 km güneybatısında yer almaktadır. Mustafa Fayda, “Bedir Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/325.

Kurtubî, Bedir Savaşı'nın meydana geldiği Bedir mevkiî hakkında da bilgiler sunmuştur. Ona göre Bedir savaşın yapıldığı mahalde bulunan bir su kaynağının adıdır. Mevkîi, ismini bu su kaynağından almıştır. Bu su kaynağı ise bu ismi eş-Şa'bî'den (öl. 104/722) alınan bilgiler ışığında kuyunun sahibi olan Cüheyne'li Bedir isimli kişiden almıştır.⁶² Kurtubî mevkînin ismini bu kuyudan aldığına dair görüşün daha fazla tercih edildiğini belirtmiştir.⁶³

Kurtubî'nin İbn İshâk'a dayandırdığı rivayete göre bu kervanı karşılamak üzere Hz. Peygamber sahâbîlere Medine'den çıkıp Kureyş kervanını karşılamaları ve bu kervanı, beraberinde bulunan mallarla birlikte ele geçirmeleri için bir teklif sunmuştur. Çünkü Hz. Peygamber, bu kervanda bulunan malları Allâh'ın kendilerine ganimet olarak verebileceği temennisini vurgulamıştır.⁶⁴ Bu çağrı üzerine sahâbîler derhal harekete geçmiştir. Bu bağlamda Kurtubî, Hz. Peygamber'in Kureyş kervanını karşılamak maksadı ile yaptığı çağrıya dayanarak sadece ganimet için savaşmanın caiz olduğunu düşünmektedir. Çünkü ona göre ganimet helal bir kazançtır.⁶⁵

Hz. Peygamber, Kureyş kervanının Suriye'den geri dönmekte olduğu haberini kendi casusu Buseyse'den almıştır. Çünkü Kurtubî'nin Müslim'den aktardığı bilgiye göre Buseyse'yi, Ebû Süfyân'ın ticaret kervanının ne yapacağını araştırması hususunda görevlendiren⁶⁶ bizzat Hz. Peygamber'in kendisidir. Bu nedenle Hz. Peygamber, alınan haber üzerine kervanın karşısına çıkma kararı almıştır.⁶⁷ Casus⁶⁸ kullanmanın caiz

⁶⁰ Hz. Peygamber'in Kureyş kervanını ele geçirmek istemesi, onları ekonomik anlamda baskı altında tutmayı amaçlamaktadır. Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1972), 47.

⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi*, 9/460. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/606-607.

⁶² Kurtubî, *el-Câmi*, 5/292. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki (Kâhire: Dâru Hicr, 1422-2001), 6/17.

⁶³ Kurtubî, *el-Câmi*, 5/292.

⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 9/460; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/607.

⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, 9/465.

⁶⁶ İbn Hişâm, Hz. Peygamber'in casus olarak gönderdiği Buseyse ile beraber Adiy b. Ebî Zağba' isimli bir kişi daha görevlendirdiğini kaydetmiştir. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/614.

⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, 7/377. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Komisyon (Kahire: Dâru't-Ta'sîl, 1435/ 2014), "İmâre", 1901; Ebû'l-Fazl İyâz Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id-i Müslim*, thk. Yahyâ İsmâîl (Mısır: Daru'l-Vefâ li't-Tibâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî, 1419-1998), 6/32; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcud vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994) 1/460.

⁶⁸ Kurtubî, Müslümanlar aleyhine casusluk yapıp onların gizli hal ve haberlerini düşmanlarına bildiren kişiler hakkında bazı hükümler sunmuştur. Buna göre düşmana bilgi sunan kişi bunu dünyevî maksat ile

olacağını düşünen Kurtubî, Mâide sûresinde bu konu hakkında delil bulunduğunu belirtmektedir. Söz konusu âyet şöyledir: “*Andolsun, Allah İsrailoğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci (başkan) seçmiştik...*”⁶⁹ Buna paralel olarak Hz. Peygamber: “Harp hiledir.”⁷⁰ buyurmuştur. Kurtubî bu hadisten yola çıkarak; aralarında anlaşma bulunmayan düşmana karşı hile ve aldatma yöntemlerinin kullanılması gerektiğini belirtmektedir.⁷¹ Savaşların bir hile işi olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, Hz. Peygamber’in bu savaşlarda casusları aktif olarak kullanması gayet makul görünmektedir. Buna örnek verilecek olursa Kurtubî’nin kaynaksız olarak eserinde aktardığı üzere Hz. Peygamber, Bedir’de olduğu gibi Ahzap (Hendek) Günü casusluk yapmak üzere sahâbî Huzeyfe b. el-Yemân’ı görevlendirmiştir.⁷²

Kurtubî, el-Enfâl Sûresi’nin 11. âyetinin tefsirinde, Hz. Peygamber’in karşılaşacağı bir savaşın olmayacağına inanan bazı sahâbîlerin bu konuda hazırlıklarının bulunmadığını belirtmiştir. Bu durum, Kureyş kervanına yönelik harekete geçen sahâbî sayısının az olmasına sebep olmuştur. Kurtubî burada İbn İshâk’tan rivayetle, harekete geçen sahâbe sayısının az oluşunun sebebini, sahâbîlerin herhangi bir savaşla karşı karşıya kalınmayacağını düşünmesi olarak belirtmiştir.⁷³ Ancak söz konusu âyetin devamında yaptığı yorumda ise sahâbîlerin, Kureyş kervanını karşılamak için Hz. Peygamber ile yola çıkmaktan hoşlanmamaları sebebiyle, sefere çıkan sahâbîlerin sayısının az olduğunu belirterek bu konuda iki farklı görüş ortaya koymuştur. İkinci yorumunu Enfâl Sûresi’nin beşinci âyetine dayandırmaktadır. Söz konusu âyette: *Nasıl ki, Rabbin seni*

yapıyorsa ve itikadı sağlam ise bu kişi kâfir olmaz. Çünkü kişi böyle yapmakla dinden çıkmayı istememiştir. Fakat bu kişi her ne kadar kâfir olup dinden çıkmasa bile kendisine bir cezâi müeyyide uygulanacağı bilinen bir gerçektir. Kurtubî bu konuda kişinin öldürölüp öldürölmeceği hususunda ihtilaf olduğunu belirtmektedir. Ancak kişi Müslüman değilse zimmi harici kişiler öldürölür, zimmi olan kişiye ise uygun bir ceza verilir. Kurtubî, *el-Câmi*’, 20/399.

⁶⁹ *Kur’ân Yolu Meali*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), el-Mâide 5/12.

⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/53. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, nşr. Şuayb Arnavut vd. (Beyrut: Dâru’r-Risaleti’l-Alemiyye, 1443/2022), “Cihâd”, 157 (No. 3030); Müslim, “Cihâd”, 1740. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1416/1995), 2/47 (No. 1034); Ebû’l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Müfhim şerhu Sahîhi Müslim*, nşr. Muhyiddîn Dîb Müstü vd. (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1417-1996), 3/522.

⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/53.

⁷² Kurtubî, *el-Câmi*’, 17/81.

⁷³ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/461; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/607.

*hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkarmıştı. “Mü'minlerden bir grup ise bu konuda kesinlikle isteksizlerdi.”*⁷⁴ buyrulmuştur.

1.2. Mekke'den Gelen Müşrik Ordusuyla Savaşma Kararının Alınması

Kurtubî'nin aktarımlarından Ebû Süfyân'ın da Müslümanların kervanı hedef aldıklarından haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Süfyân'ın bu haberleri, yolladığı casuslar aracılığı ile aldığı belirtilmektedir. Kurtubî, İbn İshâk'tan nakille, Ebû Süfyân'ın söz konusu haberleri Hicaz'a yaklaşılmaması sebebiyle kervandaki malların tehlikeye düşeceği endişesiyle aldığına işaret etmektedir. Nihayetinde Ebû Süfyân, henüz İslâm'a girmemiş bir şahıstan Hz. Peygamber'in insanları kendilerine karşı çıkmak üzere sefere davet ettiğini öğrenmiştir.⁷⁵

Alınan bu haber üzerine Ebû Süfyân derhal Gıfar'lı Damdam b. Amr'ı ücret karşılığında tutarak Mekke'ye göndermiştir. Damdam b. Amr'a Kureys'e gidip onların kendi mallarını koruma amacıyla sefere çıkmalarını, çünkü Muhammed'in ashabıyla birlikte kervanın karşısına çıkma arzusunda olduğunu bildirmesi talimatını vermiştir. Damdam b. Amr, Ebû Süfyân'ın dediklerini Mekkelilere bildirmesi sonucu Mekkeliler bin veya bine yakın savaşçı ile yola çıkmışlardır.⁷⁶ Kurtubî eserinde, Müslim'in konuyla ilgili rivayetinden hareketle düşman sayısının net 1000 kişi olduğunu zikretmiştir.⁷⁷ Öte yandan Kurtubî, “*Bir topluluk Allâh yolunda çarpışıyordu. Öteki ise kâfirdi. (Onları) göz bakışıyla kendilerinin iki katı görüyorlardı.*”⁷⁸ âyetini yorumlarken, Müslümanların sayısının üç katı kadar düşmandan söz ederek yaklaşık bir rakam vermekte fakat bu bilgiye dair herhangi bir kaynak belirtmemektedir.⁷⁹

Şayet müşrik ordusu Bedir'e doğru ilerlerken, Ahnes b. Şerîk, Zühreoğulları'nın savaşa katılmasını engellememiş olsaydı veya Kürz b. Câbir müşrikleri desteklemek üzere çıkmış olduğu yoldan geri dönmemiş olsaydı savaşa iştirak eden müşrik sayısının daha fazla olması beklenirdi. Çünkü Kurtubî'nin, Süddî (öl. 127/745) ve diğer müfessirlerden

⁷⁴ el-Enfâl 8/5.

⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/461. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/607; Abdurrahman b. Abdullah es-Süheyli, *er-Ravzû'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, thk. Ömer Abdüsselâm es-Selami (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, 1421-2000), 5/60.

⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/461-462. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, 2/427.

⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/246. Müslim, “Cihâd”, 1763.

⁷⁸ Âl-i İmrân 3/13.

⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/40.

aktardığına göre Ahnes b. Şerîk,⁸⁰ Zühreoğullarından 300 kişiyi⁸¹ çeşitli sebepler ileri sürerek Hz. Peygamber'e karşı savaşmaktan vazgeçirmiştir.⁸² Benzer bir şekilde Şa'bî'den aktarılan bir rivayete göre Muhâriboğulları'ndan Kürz b. Câbir, Mekke müşriklerine destek vermek üzere yola çıkmış, ancak müşriklerin Bedir'de bozguna uğradığı haberini alınca geri dönerek savaşa katılmamıştır.⁸³

Mâverdi'ye dayandırılan bilgi çerçevesinde Kureyş ordusu, özelde ise Ebû Cehil, Mekke'den Bedir'e doğru yola çıktıkları esnada Allâh'a dua etmişlerdir. Onların duaları, hangi taraf akrabalık bağına daha çok kesiyorsa, hangi taraf ötekine daha çok zulmediyorsa, Allâh'ın o tarafı yenik düşürmesini istemek şeklinde olmuştur.⁸⁴ Kurtubî ise Allâh'ın müşriklerin bu duasına; *"(Ey inkârcılar!) Eğer fetih istiyorsanız işte size fetih geldi. Eğer (peygambere karşı gelmekten) vazgeçerseniz bu sizin için daha hayırlı olur. Eğer dönerseniz biz de döneriz. Çok olsa bile topluluğunuz size hiç fayda vermez. Çünkü Allah mü'minlerle beraberdir."*⁸⁵ âyetiyle cevap verdiğini aktarmaktadır.⁸⁶

Öte yandan Hz. Peygamber de ashâbı ile Medine'den Bedir'e doğru yola koyulmuştur. Bu yolculuk esnasında Hz. Peygamber'e Kureyşlilerin kervanı korumak amacı ile yola çıktıkları haberi ulaşmış, Hz. Peygamber ise âdeti gereği beraberindeki insanlarla bu konuda istişarede bulunmuştur. Kurtubî bu istişarenin gerekliliğine vurgu yaparak, bir İslâm devleti yöneticisinin, arkadaşları ile ve özel yakınları ile savaş konusunda istişare etmesi gerektiği şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.⁸⁷

Yapılan bu istişarede Kurtubî, sırasıyla Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in söz alıp konuştuklarını ve içerik belirtmese de güzel şeyler söylediklerini aktarmıştır. Ardından

⁸⁰ Asıl adı Ubey'dir. Savaşmayıp saklandığı için kendisine saklanan anlamında Ahnes lakabı verilmiştir. Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/381.

⁸¹ Fakat Vâkıdî bu sayının 100 civarı veya daha az olduğunu bildirmektedir. Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 1/45.

⁸² Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/381; Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâta (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1423/2002), 2/120; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammedes-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, (Cidde, Dâru't-Tefsîr, 1436-2015), 5/269.

⁸³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/299. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî es-Semerkindî, *et-Tefsîr fî ('ilmi)'t-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul: Dâru'l-Lübâb li'd-Dirâsât, 1440-2019), 4/240.

⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/479. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Mâverdi, *en-Nuket ve'l-uyun tefsîri'l-Mâverdi*, thk. es-Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdürrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1441-2020), 2/305.

⁸⁵ el-Enfâl 8/19.

⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/479.

⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/72.

muhacirlerden Mikdât b. Amr⁸⁸ ayağa kalkıp bir konuşma yapmıştır. Mikdât, İsrâiloğulları'nın kendi peygamberlerine dedikleri yakışksız sözleri Hz. Peygamber'e söylemeyeceklerini taahhüt ederek bilakis her şart ve koşulda kendisine destek olacaklarını beyan etmiştir. O konuşmasında Hz. Peygamber'den Allah'ın kendisine emrettiği ne ise o doğrultuda yürümesini istemiş, kendilerinin ise daima Hz. Peygamber ile beraber olacaklarını dile getirmiştir. Bununla birlikte Mikdât b. Amr Allah'a yemin ederek, İsrailoğullarının: “*Sen ve rabbın gidin onlarla savaşın. Biz de burada oturacağız.*”⁸⁹ dedikleri gibi demeyeceklerini; aksine Allâh ve Rasûlü ile birlikte, kendilerinin de savaşacaklarını belirtmiştir. Sözlerine devam eden Mikdât b. Amr, Hz. Peygamber'in Berkülgimâd'a⁹⁰ yürüyecek olması durumunda onu yalnız bırakmayacaklarını ve birlikte çarpışacaklarını söylemiştir.⁹¹

Hz. Peygamber bu konuşmadan son derece memnuniyet duymuş, kendisine hayır dualarda bulunmuştur. Ardından fikrine başvurmak amacıyla sahâbeye yönelerek onların bu konu hakkındaki görüşlerini kendisine bildirmelerini istemiştir.⁹² Kurtubî, burada Hz. Peygamber'in görüşlerini bildirmesini istediği kimselerden kastının tüm sahâbiler olmayıp sadece Ensar'dan olanları kastettiğini belirtmektedir. Bunun sebebinin ise Ensar'ın hem orada bulunanlar arasında çoğunluğu teşkil etmeleri, hem de Akabe mevkiinde verdikleri sözlerde Hz. Peygamber'i himaye edeceklerine dair söz vermiş olmalarıyla izah etmektedir.⁹³

Nitekim onlar söz konusu bey'at esnasında Hz. Peygamber'e seslenerek Ensar'ın yurduna ulaşınca kadar geçen zamanda Allâh'ın elçisinin başına herhangi bir olumsuz durumun gelmesi karşısında kendilerini sorumlu tutmayacaklarını, fakat ulaştıktan sonra

⁸⁸ İlk İslâm süvarisi kabul edilen Medine'li sahâbî. Mustafa Ertürk, “Mikdâd b. Amr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 30/49.

⁸⁹ el-Mâide 5/24.

⁹⁰ Habeşistan'da bir şehir ismi. Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/462; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/42; Süheylî, *Ravzü'l-ünüf*, 5/71. Her ne kadar Kurtubî ve bazı müfessirler söz konusu yerin Habeşistan'da bir şehir olduğunu aktarsalar da, yapılan araştırma sonucu bu yer hakkında birden fazla görüşün mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bk. Buhârî, “Kitâbu'l-menâkıbî'l-ensâr”, 45 (No. 3905).

⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/462. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 1/48; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/41-42; Ebû Bekir Muhammed b. Abdullâh İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424-2003), 2/382; Süheylî, *Ravzü'l-ünüf*, 5/72.

⁹² Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/462; Müslim, “Cihâd”, 1779; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/615; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/42.

⁹³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/462; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/615. Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/43.

ise Hz. Peygamber'i kendi himayelerine alacaklarını bildirmişlerdir. Ayrıca bey'at veren Ensar'dan her biri kendilerini, çocuklarını ve hanımlarını nasıl ve neden koruyor iseler, Hz. Peygamber'i de aynı şekilde koruyup himaye edeceklerine dair söz vermişlerdir. Hz. Peygamber ise, Ensar'ın verdikleri söz konusu bey'at gereğince Medine dışında kendisine yardım etmekle yükümlü olmamaları sebebiyle onların Medine dışında kendisine yardımda bulunmayacaklarından veya düşmana karşı koymak için onları Medine dışına çıkaramayacağı konusunda endişe duymuştur.⁹⁴

Bunun üzerine Sa'd b. Muaz veya Sa'd b. Ubâde, Hz. Peygamber'in bu endişesinin kendisinin de mensup olduğu Ensar topluluğu ile alakalı olduğunu bizzat Hz. Peygamber'e sorarak öğrenmiş ve ardından onu teskin eden bir konuşma yapmıştır. Sa'd b. Muaz, Ensar adına yaptığı bu konuşmada kendisine iman edip uyduklarını ve Allah'ın emrettiği yolda ilerlemesi gerektiğini ifade etmiştir. Sa'd b. Muaz sadece iman ettiklerini söylemekle kalmamış, Hz. Peygamber onlara denizi gösterip daldığı takdirde Ensar'ında onunla beraber denize dalacağını dile getirmiştir. Sa'd b. Muaz'ın bu sözleri üzerine Hz. Peygamber ashaba Allah'ın bereketiyle yola koyulmalarını ve Mekkelilerin adeta ölü gibi yıkılacakları yerleri görür gibi olduğunu buyurmuş ve onları sefere çıkma konusunda yeniden teşvik etmiştir.⁹⁵

Hz. Peygamber'in sefere çıkma emri vermesi üzerine elini çabuk tutup hazırlanabilenler hızlıca hareket edip Hz. Peygamber ile beraber hızlıca yola koyulmuşlardır. Önceden geçtiği üzere bazıları ise âyette "*Mü'minlerden bir grup ise bu konuda kesinlikle isteksizlerdi.*"⁹⁶ şeklinde ifade edildiği gibi ağır davranarak onunla yola çıkmaktan hoşnut olmamışlardır. Onların hoşlanmama⁹⁷ sebebi ise Mekke müşriklerle karşılaşmak istememeleri olmuştur.⁹⁸ Hz. Peygamber ise kendisine türlü mazeretler öne sürenlere itibar etmeyerek yol almaya başlamış; hatta sefere çıkmak için binek bulamayanları dahi beklememiştir. Böylelikle İslam ordusu Muhacir ve Ensar'dan müteşekkil Bedir'e doğru hareket etmişlerdir.⁹⁹

⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/462. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/615.

⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/462; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/615; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/43.

⁹⁶ el-Enfâl 8/5.

⁹⁷ Kurtubî'ye göre hoşlanmadığını açıkça belirtip savaşa çıkmamak haramdır. Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/210.

⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/454.

⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/460.

Hız. Peygamber hareket emri verdikten sonra bazı kimseler Hız. Peygamber ile tartışma cesaretini göstermişlerdir. Bu tartışmanın sebebi; Hız. Peygamber'in kervanı kaçırdıktan sonra onları savaşa teşvik etmesi esnasında, onların herhangi bir hazırlık içinde olmamalarıdır. Kurtubî bu bağlamda onların, kendilerine önceden haber verildiği takdirde savaş için gerekli hazırlıkları yapabileceklerini ifade ettiklerini aktarmaktadır.¹⁰⁰ Kur'ân-ı Kerîm bu durumu şu ifadelerle haber vermektedir: *“Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki göz göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi seninle o konuda tartışıyorlardı.”*¹⁰¹ Kurtubî, onlar Allâh emretmediği sürece Hız. Peygamber'in savaş emri vermeyeceğini bildikleri için bu tartışmanın uygun olmadığını düşünmüştür. Bununla birlikte Kurtubî, kervan elden kaçırıldığına göre savaşmaktan başka bir seçeneğin kalmadığını bilmelerine rağmen onların Hız. Peygamber ile tartışmaya girdiklerini belirtmektedir.¹⁰² Çünkü İslâm ordusu savaşmak için yola çıkmadığı gibi, düşmanla önceden savaş konusunda sözleşmemiştir.¹⁰³

Kurtubî'nin Tirmizî'den aldığı bilgiye göre Hız. Peygamber yola çıkarken kimseyi beklememekle beraber onlara herhangi bir serzenişte bulunmamıştır. Kurtubî, bunun sebebini, Hız. Peygamber ve beraberindekilerin, kervanı ele geçirmek için aceleyle yola çıkmış olmalarıyla açıklamaktadır. Ancak şartlar daha sonra değişmiştir. Çünkü müslümanlar kervanı yakalamak amacıyla yola çıktıklarında Kureyş müşrikleri de kervanı korumak maksadıyla harekete geçmişlerdir. Bu ani gelişme üzerine Kur'ân-ı Kerîm'in belirttiği gibi bu iki topluluk önceden herhangi bir sözleşme olmaksızın birbirleriyle karşılaşmışlardır.¹⁰⁴ Kurtubî bu görüşünü Enfâl Suresi'nin 42. âyetiyle desteklemektedir. Söz konusu âyette: *“Şâyet buluşmak üzere sözleşmiş olsaydınız (durumu fark edince) sözleşmenizde ayrılığa düşerdiniz (savaşa yanaşmazdınız).”*¹⁰⁵ buyurulmaktadır.

Kurtubî'ye göre Enfâl Sûresi'nin altıncı âyetine göre Allâh müslümanlara bir vaatte bulunmuştur. Buna göre Allâh, inananlara Kureyş kervanı yahut müşrik ordusu ile

¹⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/454.

¹⁰¹ el-Enfâl 8/6.

¹⁰² Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/454.

¹⁰³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/36.

¹⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/406. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Müslim, “Tevbe”, 9; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1996), “Tefsîru'l-Kur'ân”, 10 (No. 3102).

¹⁰⁵ el-Enfâl 8/42.

karşılaşmayı vadetmiştir. İslam ordusu ise, müşrik ordusu ile karşılaşmak yerine Suriye’den gelmekte olan ve Kurtubî’nin Zeccâc’dan aktardığı bilgiye göre yanlarında silah bulunmayan, kendisiyle savaşılmayacak olan¹⁰⁶ Kureyş kervanını yakalamak istemişlerdir.¹⁰⁷ Bu durum Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle zikredilmektedir: “*Hani Allah size iki taifeden birini, o sizindir diye va'dediyordu. Siz de güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah sözleriyle hakkı meydana çıkarmak ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu.*”¹⁰⁸

1.3. Savaşa Katılan Müslümanların Sayısı ve Savaşa Katılamayanlar

Kurtubî’nin İbn Abbâs’tan naklettiği bilgiler ışığında Bedir’e doğru yola çıkan İslâm ordusu toplamda 313 kişiden oluşmuştur.¹⁰⁹ Kurtubî’nin Beyhakî’den naklettiğine göre ordunun kaç kişiden müteşekkil olduğunu öğrenmek isteyen Hz. Peygamber, bizzat kendisi yolculuğun ikinci gününde sefere katılan kişilerin sayılmasına dair sahâbeye emir vermiştir.¹¹⁰

Bedir Savaşı’na katılanların sayısı hakkında Kurtubî eserinin çeşitli yerlerinde birbirinden farklı rakamlar da zikretmektedir. Nitekim Buhârî’nin Berâ b. Âzib’den (öl. 71/690) naklettiği rivayete göre Bedir Savaşı’na “Muhacirler’den seksen küsur kişi, Ensar’dan ise 240 kişi bu savaşa iştirak etmiştir.”¹¹¹ Başka bir yerde yine Buhârî’nin eserinden nakille Kurtubî, sefere çıkan sahâbenin, aralarında konuşurken Bedir Savaşı’na katılanların sayısının Talut ile birlikte yola çıkıp nehri aşanların¹¹² sayısı

¹⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/455. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbü’l-Kur’ân*, nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemi’l-Kütüb, 1408/1988), 2/402; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî, *I’râbü’l-Kur’ân*, nşr. Abdülmün’im Halîl İbrâhîm (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1421/2000), 2/90.

¹⁰⁷ İskoçya’lı tarihçi Montgomery Watt, sahâbe kervanı karşılamak istemesine karşın, Hz. Peygamber’in müşrik ordu ile savaşmak istemiş olabileceğini belirtmiştir. Watt, *Hz. Muhammed Medine’de*, 21.

¹⁰⁸ el-Enfâl 8/7.

¹⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/460.

¹¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/461. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, thk. Abdülmü’tî Kal’aci (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye- Kahire: Dârü’r-Reyyân li’t-Türâs, 1408/1988), 3/37.

¹¹¹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/460. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Buhârî, “el-Meğâzî”, 6 (No. 3956); el-Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411/1990), 3/23.

¹¹² İnananların kendilerini Talut ile birlikte yola çıkıp nehri aşanlara benzetmesin sebebi; iman, sabır ve sebat etme bakımından Talut’un ordusuna benzemelerinden dolayı olsa gerektir. Çünkü Talut ile beraber nehri sadece müminler geçebilmiştir. Konu hakkında bilgi için bk. Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b.

kadar olduğu, yani sayılarının 310 küsur kişi kadar oldukları dile getirdiklerini nakletmiştir.¹¹³ Bununla birlikte Kurtubî, A'râf Sûresi'ni tefsir ederken, Müslim'e dayandırdığı rivayetten hareketle Bedir Savaşı'na katılan sahâbe sayısının 317 olduğunu bildirmektedir.¹¹⁴ Başka bir yerde ise kaynak göstermeksizin Bedir Savaşı'na katılan kişi sayısını 313 veya 314¹¹⁵ olarak zikretmektedir. Bütün bu rivayetler birlikte değerlendirildiğinde onun Buhârî'ye dayandırdığı iki rivayette tam sayı belirtmeyip küsuratlı rakam verdiği görülmektedir.¹¹⁶ Bu durum, onun Bedir'e katılanların sayısı konusunda net bir kanaat ortaya koymaktan ziyade, ulaştığı rivayet çeşitliliğini yansıtmaya gayreti içinde olduğunu göstermektedir.

Kurtubî, Bedir Savaşı'na katılan süvari sayısı hakkında da üç farklı rivayete yer vermektedir. Beyhakî'den aktardığı ilk rivayete göre Hz. Ali'nin, Bedir Savaşı'na sadece Mikdâd'ın süvari olarak katıldığı bildirilmektedir.¹¹⁷ Şa'bî'den aktardığı ikinci rivayetinde ise, Mikdâd ile birlikte Mersed b. Ebî Mersed'in de (ö.3-625) savaşa süvari olarak katıldığı kaydedilmektedir.¹¹⁸ Dârekutnî'den aktardığı başka bir rivayette ise Kurtubî, Zübeyr b. Avvâm'ın iki atı bulunduğunu ve bu atlar sebebiyle Bedir Günü ganimetten fazla pay aldığını belirtmiştir.¹¹⁹

Kurtubî'nin bildirdiğine göre mazeretleri sebebiyle Bedir Savaşına katılamayan¹²⁰ sahâbîler de olmuştur. Bunlarda biri Hz. Osman'dır. Hz. Osman, Hz. Peygamber'in kızı

Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, 1420-1999), 6/511.

¹¹³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/461; Buhârî, "el-Meğâzî", 6 (No. 3957).

¹¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/246; Müslim, "Cihâd", 1763. Fakat Müslim'in bu rivayetinde 319 kişi olarak geçmektedir. Ebü'l-Abbâs el-Kurtubî, *el-Müfhim*, 3/572.

¹¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/293.

¹¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/460; Buhârî, "el-Meğâzî", 6 (No. 3956).

¹¹⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/459. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 2/44 (No. 1023); Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/38. İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419-1998), 4/19; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *ed-Dürrü'l-mensur fi't-tefsir bi'l-me'sur*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1435-2011), 8/601.

¹¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 22/429. Fakat Kurtubî'nin eserinde, savaşa katılan at sayısının iki olduğuna dair dipnotta verilen es-Süyûtî'ye ait olan kaynak eserde at sayısının iki değil bir olduğu zikredilmektedir. es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensur*, 8/601. Öte yandan el-Heysemî ise iki atın bulunduğunu ama bu atların ikisinin de Mikdâd'a ait olduğunu zikretmektedir. Ebü'l-Hasan Nüreddîn el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsi, 1414-1994), 6/69.

¹¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/27; Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, nşr. Şuayb Arnavut vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424-2004), 5/193.

¹²⁰ Çeşitli mazeretlerle Bedir Savaşı'na iştirak edemeyen sekiz kişi bulunmaktadır. Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 1/101.

olan eşi Hz. Rukiyye'nin hastalığı sebebiyle onun yanında kalmış ve Bedir Savaşı'na katılamamıştır. Zira Hz. Rukiyye'nin hastalığı Hz. Peygamber'in savaş hazırlığı yaptığı döneme rastlamıştır.¹²¹ Bu yüzden Hz. Peygamber'in emriyle Hz. Osman bu sefere katılamamıştır. Buhârî'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber ise kendisine, Bedir'de hazır bulunan bir kimsenin ecir ve ganimeti kadar pay verileceğini müjdelemiştir.¹²² Bundan dolayı Hz. Osman, fiilen savaşa katılmış kabul edilmiştir.¹²³ Kurtubî ayrıca, hicretin 17. ayında, Hz. Peygamber savaş sonrasında Medine'ye henüz dönmeden Hz. Rukiyye'nin vefat ettiğini ve defnedildiğini belirtmiştir.¹²⁴

Benzer bir şekilde Talhâ b. Ubeydullâh ve Saîd b. Zeyd de Şam civarlarında bulunmaları sebebiyle sefere katılamamışlardır. Ancak onlar da savaş sonrası ecir ve ganimetten pay almışlardır.¹²⁵ Çünkü bu kişiler de Bedir Savaşı'na katılanlar arasında kabul edilmiştir. Bununla birlikte Kurtubî, tanınan bu imtiyazın sadece ismi geçen üç kişiye özgü olduğunu ve başkalarının bu kişilere kıyas edilemeyeceğini vurgulamıştır. Çünkü o, hadislerin zahirinden anlaşılan anlamın bu yönde olduğunu savunmaktadır.¹²⁶

Kurtubî'nin es-Semerkandî'den naklettiği rivayete göre Abdurrahman b. Avf, Bedir Savaşı'na katılmaması sebebiyle Hz. Osman'ı ayıplamış ve kendisini savaştan kaçanlar arasında olmakla itham etmiştir. Buna karşılık Hz. Osman kendisini savunmuş ve Hz. Peygamber'in hazır bulunduğu hiçbir savaştan geri kalmadığını, hatta Hz. Peygamberin kendisini Mekke'ye elçi olarak gönderdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Hz. Osman Bedir Savaşı'na eşinin hastalığı sebebiyle iştirak edemediğini belirtmiştir.¹²⁷

Kurtubî'nin, Buhârî, Müslim ve Tirmizî'den naklettiği ortak bilgiye göre Bedir Savaşı'na katılamayanlardan birisi de Enes b. Nadr'dır. Bu savaşa iştirak edememek kendisine olabildiğince ağır gelmiştir. Rasûlüllâh'ın ilk hazır bulunduğu gazada bulunamadığını belirten Enes b. Nadr Allâh'a yemin ederek, eğer bundan sonra Allâh,

¹²¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/229. Ayrıca Hz. Rukiyye'nin vefatı sonrası defin işlemleri sebebiyle Üsâme b. Zeyd de savaşa katılamamıştır. Konu hakkında bilgi için bk. Taberî, *Tarih*, 2/458.

¹²² Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/34; Buhârî, "el-Meğâzî", 19 (No. 4066); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/343 (No. 6011).

¹²³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/33.

¹²⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/229.

¹²⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/33.

¹²⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/34.

¹²⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/374. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/375 (No. 490); Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Tefsîru es-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Mu'avvid vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413-1993), 1/310.

Rasûlüllâh ile birlikte bir savaşta kendisinin de hazır bulunmasını takdir ederse, şüphesiz Allâh'ın onun neler yapacağını göreceğini bildirmiştir. Enes b. Nadr bu sözleriyle Bedir'de hazır bulunamamaktan dolayı¹²⁸ duyduğu üzüntüyü dile getirmiş; nitekim ertesi yıl Uhud'da şehit olmuştur.¹²⁹

Kurtubî bu örneğe benzer şekilde Katâde'den (öl. 117/735) naklettiği bir rivayette Bedir Savaşı'na katılmayıp sonradan başka bir savaş olduğu takdirde çarpışacaklarına dair söz verenlerin olduğunu kaydetmiştir.¹³⁰ Bunun üzerine ise Allâh verilen sözün yerine getirilmesine işaret eden şu âyeti indirmiştir: *“Andolsun ki, onlar, daha önce geri dönüp kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz ise sorumluluğu gerektirir.”*¹³¹

Kurtubî'nin Ebû Dâvûd'dan naklettiğine göre Hz. Peygamber çeşitli sebeplerden dolayı cihada katılamayan sahâbîler hakkında bazı açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre Hz. Peygamber savaşta hazır bulunanlara hitaben kendilerinin savaş için ne kadar yol katedip, yaptıkları harcamalar ve geçtikleri vadiler ne ise, savaşa katılamayan bazı kişilerin de ecir bakımından bu amellere ortak kılındıklarını belirtmiştir. Bunun nasıl mümkün olabileceğini soran sahâbeye ise Hz. Peygamber, savaşa iştirak edemeyen bu kişilerin geçerli mazeretlere sahip olduklarını belirtmiştir.¹³²

Bununla birlikte esas itibarıyla savaşa katılanlarla katılmayanların hiçbir zaman eşit olmayacağı da açıkça vurgulanmıştır. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şu âyetle sabittir: *“Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar.”*¹³³ Ancak Ebû Dâvûd'dan nakille Allâh müslümanlara, geçerli bir özür olması durumunda veya savaşa çıkmaya güç yetirilemeyen bir hal ile karşılaşıldığı durumda savaşa çıkmama ruhsat ve kolaylığını

¹²⁸ Kurtubî'ye göre Bedir Savaşı'nda hazır bulunamayan pek çok kimse bir sonraki savaşta hazır bulunmayı temenni etmiş, fakat Uhud Savaşı meydana gelince ise geri dönüp kaçmışlardır. Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/339.

¹²⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/112. Buhârî, “Cihâd” 12 (No.2805); Müslim, “İmâre”, 41.

¹³⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/100; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 19/47.

¹³¹ el-Ahzâb 33/15.

¹³² Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/331. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk.Yakın ifadelerle Buhârî, “Cihâd” 35 (No.2839); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, nşr. Şuayb el-Arnâvût (Dârü'r-Risaleti'l-Alemiyye,1430/2009), “Cihâd”, 19 (No. 2508).

¹³³ en-Nisâ 4/95.

tanımıştır.¹³⁴ Kurtubî'nin Buhârî'den nakline göre İbn Abbâs bu kolaylığın özellikle Bedir Savaşı'nda geçerli olduğunu ifade etmiştir.¹³⁵ Öte yandan İbnü'l-Arabî'den nakledilene göre ise herhangi bir mazeretten dolayı savaşa katılamayan kimselere ganimetten pay verilmez. Bu konuda İslâm Ümmeti'nin icma halinde olduğunu belirten Kurtubî, Bedir Savaşı'na katılmayan söz konusu üç sahâbînin durumunun özel olduğunu ve başkalarının bunlara kıyasla ganimetten pay alamayacaklarını vurgulamıştır.¹³⁶

1.4. Kureyş Ordusunun Mekke'den Hareket Etmesi

Kureyş kervanını korumak amacıyla yola çıkan Ebû Cehil ve arkadaşları, büyük bir kibir ve gösteriş sergilemişlerdir. Bu topluluk, yolculuğa çıkarken yanlarına cariyeler, şarkıcılar, çalgı aletleri ve Kâbe'nin örtüsünü¹³⁷ almayı ihmal etmemişlerdir.¹³⁸ Kurtubî Mekke'li müşriklerin bu tavırlarını Enfâl Sûresi'nin 47. âyetiyle ilişkilendirerek izah etmektedir. Söz konusu âyette şöyle buyurulmaktadır: “*Şımarıp böbürlenmek, insanlara gösteriş yapmak ve (halkı) Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar (Mekke müşrikleri) gibi olmayın. Allah onların yaptıklarını kuşatıcıdır.*”¹³⁹

Ebû Cehil'in dostlarından olan Kinâne kabilesine mensup Hufâfoğulları'ndan bir kişi, müşrik ordusu Cuhfe¹⁴⁰ denen yere vardıklarında Ebû Cehil'e bazı hediyeler göndermiş ve kendisine yardım etmeyi teklif etmiştir. O teklifinde; şayet Ebû Cehil isterse kendisine destek için savaşçılar gönderebileceğini veya kavminden çabucak yola koyulabilecek kişilerle beraber bizzat kendisinin yardıma gelebileceğini belirtmiştir. Kurtubî'nin herhangi bir kaynak belirtmeden zikrettiği bu rivayete göre Ebû Cehil, şayet yapılacak olan bu savaşta Allâh için savaşan bir toplulukla savaşıyorlarsa zaten buna güç yetiremeyeceklerini, fakat sıradan insanlarla savaşıyorlarsa buna güçlerinin yeteceğini söyleyerek yapılan bu yardım teklifini reddetmiştir. Ebû Cehil, Bedir'e varıp

¹³⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/55-56; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 19 (No. 2507).

¹³⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/56; Buhârî, “el-Meğâzî”, 5 (No. 3954).

¹³⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/34; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Abdulkâdir (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/412.

¹³⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/480.

¹³⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/41.

¹³⁹ el-Enfâl 8/47.

¹⁴⁰ Kızıldeniz'e dokuz km. uzaklıkta bulunan, hacıların ihrama girdikleri mîkat yeri. Mustafa Bilge, “Cuhfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 8/82.

orada şaraplar içmedikçe, cariyeler kendilerine çalgılar çalmadıkça savaşmaktan dönmeyeceklerine dair yemin etmiştir. Kurtubî'ye göre Ebû Cehil yaptığı bu yeminle, bir Arap panayırı olan Bedir'de kendilerinin bu çıkışını işiten kimselerin onlardan korkup çekinmelerini hedeflemiştir.¹⁴¹

Yukarıda aktarılan açıklamaları dikkate alan Kurtubî, Ebû Cehil'in ve beraberindeki müşrik ordusunun hezimete uğrayacaklarını asla hesaba katmadıklarını veya buna ihtimal vermediklerini düşünmektedir. Çünkü onlar başlarına herhangi bir musibetin gelmeyeceğinden emin bir tavır sergilemişlerdir. Bu tavır, onları savaş meydanında adeta helak olmaya sürüklemiştir. Nitekim Kurtubî, kaynak belirtmeksizin sahâbî Ebû't-Tufeyl'in¹⁴² Hz. Ali'den işittiğine göre, İbrâhîm Sûresi 28. âyetinde bahsi geçen helak yurdunun Bedir, helak olacak kişilerin ise Bedir Günü öldürülen müşrikler olduğunu belirtmiştir.¹⁴³ Konu hakkında başka bir rivayete daha yer veren Kurtubî, bu kişilerin Mahzumoğulları olduğunu, çünkü onların Bedir günü helak edildiğini belirtmişlerdir.¹⁴⁴ Söz konusu âyetle şöyle buyrulur: *"Allah'ın nimetini küfre değişenleri ve kavimlerini helak yurduna, yaslanacakları cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? O ne kötü duraktır!"*¹⁴⁵

Bedir Savaşı'na katılan müşrik ordusu içerisinde, Mekke'de iman etmiş olmakla birlikte hicret etmeyen bazı Müslümanların da bulunduğu rivayet edilmektedir. İkrime'nin rivayetine göre bu kişiler müşrikler tarafından savaşa katılmaya zorlanmışlardır. Kurtubî'nin daha sahih olması sebebiyle tercih ettiğini söylediği görüşe göre bu kişiler istemeyerek de olsa kabilelerle birlikte savaşa katılmış,¹⁴⁶ içlerinden bazıları savaş

¹⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/41; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/217; İzzeddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417-1997), 2/16.

¹⁴² En son vefat eden sahâbî. Ali Osman Koçkuzu, "Ebû't-Tufeyl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 10/346.

¹⁴³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/141; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdülmün'im Şelebi, (Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1421-2001), "tefsîr", 14 (No. 11203); Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 13/671; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, thk. Abdurrezzak el-Mehdi (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî), 3/41.

¹⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/141; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 13/669; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, 3/136.

¹⁴⁵ İbrâhîm 14/28.

¹⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/61.

esnasında müslümanlar tarafından öldürülmüştür.¹⁴⁷ Kurtubî'nin Buhârî'den nakline göre, bu kişilerin öldürülmeleri yanında müşrik ordusunda yer almaları, ordunun sayısal gücünü artırmış ve Müslümanların gözünde düşman kuvvetlerinin daha kalabalık görünmesine sebebiyet vermiştir.¹⁴⁸ Bunun üzerine: “Kendilerine zulmetmekte iken meleklerin canlarını aldığı kimseler var ya; melekler onlara şöyle derler: “Ne durumdaydınız? (Niçin hicret etmediniz?)” Onlar da, “Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik” derler. Melekler, “Allah'ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya!” derler. İşte bunların gidecekleri yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir.”¹⁴⁹ âyeti nazil olmuştur.¹⁵⁰

Kurtubî ayrıca, kaynak belirtmeksizin, bazı Müslümanların İslâm ordusunun sayısını yetersiz görerek müşriklere katıldığını ve onların safına geçtiğini de nakletmektedir.¹⁵¹

Kurtubî, kaynak belirtmeden bazılarının “Kötü işler yapmak için tuzak kuranlar, Allah'ın kendilerini yere geçirmesinden veya (ansızın) bilemeyecekleri bir yerden kendilerine azap gelmesinden emin mi oldular? Yahut onlar dönüp dolaşırken Allah'ın kendilerini yakalayivermesinden emin mi oldular?”¹⁵² âyetinde zikredilen kendinden emin kişilerin Bedir Günü helak olan müşrikler olduklarını düşündüklerini dile getirmektedir.¹⁵³ Ancak Kurtubî, daha önce bu topluluk içerisinde Müslümanlar bulunduğu için azabın gerçekleşmediğine özellikle dikkat çekmiş, bu hususta Dehhâk'ın yorumuna atıfta bulunmuştur. Dehhâk'a göre Allâh müşrikleri içlerinde Müslümanlar olduğu sürece onlara azap etmemiş, aralarından Müslümanlar çıktıktan sonra ise onları Bedir Günü ve daha başka zamanlarda helak etmiştir.¹⁵⁴ Buna ilaveten Kurtubî, Mücahit'ten nakille, Mülk Sûresi'nde zikredilen¹⁵⁵ ve yaklaşmış olan şeyin, Bedir'de

¹⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/342. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *et-Tefsîr*, thk. Mahmud Muhammed Abduh (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419-1998), 3/3; Buhârî, “et-Tefsîr”, 19 (No. 4596); Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 18/366.

¹⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/62; Buhârî, “et-Tefsîr”, 19 (No. 4596).

¹⁴⁹ En-Nisâ 4/97. Ayrıca en-Nahl 16/28. Âyet de bu olay sebebiyle inmiştir. Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/316.

¹⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/342; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 18/366.

¹⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/316; es-Semerkindî, *Tefsîru es-Semerkindî*, 1/380-381.

¹⁵² en-Nahl 16/45.

¹⁵³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/330. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri, *et-Tefsîrü'l-vasit fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-mecid*, Adil Ahmet Abdülmevcud vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994) 3/64.

¹⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/497; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/ 155, 158.

¹⁵⁵ Bahsedilen âyet şu şekildedir: “Onu (azabı) yakından gördükleri zaman inkâr edenlerin yüzleri kötüleşir ve onlara, “İşte bu, (alaylı bir biçimde) isteyip durduğunuz şeydir” denir.” el-Mülk 67/27.

müşriklerin uğradığı azap olduğunu belirtmektedir. Kurtubî, müfessirlerin çoğunluğunun yaklaşmış olan şeyin âhiret azabı olduğunu düşündüklerini aktarmasına karşın bu görüşler arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi*‘, 21/131.

2. BÖLÜM: SAVAŞ MEYDANINDA YAŞANANLAR

2.1 Müslümanların ve Mekkeli Müşriklerin Savaş Alanına Yerleşmeleri

Bedir’e doğru yola çıkan sahâbîler, savaşın meydana geldiği günden bir önceki gece hafif bir uykuya dalmışlardır. Bu durum Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle zikredilmektedir: *“Hani (Allâh) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyor, sizi temizlemek, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve ayaklarınızı sağlam bastırmak için üzerinize gökten yağmur yağıdırıyordu.”*¹⁵⁷ Kurtubî bu uykunun iki ordunun karşıkarşıya geldiği zaman gerçekleştiğini söyleyelerin olduğunu belirtmekle birlikte iki görüş arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır. Ona göre sahâbenin uyuya kalmasının, önlerinde oldukça önemli bir husus varken meydana gelmesi dikkat çekici bir durumdur. Zira her an düşman tarafından baskına uğrama korkusu yaşayan bir ordunun rahat bir şekilde istirahat edip uyuması, psikolojik ve fiziksel olarak pek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte Kurtubî, bu olayın Allah’ın sahâbeye yönelik bir yardımı olduğunu ifade ederek, verilen bu uyku sayesinde müminlerin korkularının giderildiğini vurgulamaktadır.¹⁵⁸

Buna paralel olarak Kurtubî, Mâverdî’nin sunduğu bilgiye dayanarak, yağmuru indirmesi hasebiyle Allâh’ın, hem müslümanları dinlendirdiğini hem de onların kalplerinden korkuyu izale ederek onlara bir güvenlik sağladığını dile getirmiştir.¹⁵⁹ Beyhakî’den aktarılan bilgiye göre ise, bu gece Hz. Peygamber sahâbenin aksine uyumamış ve bir ağaç altında sabaha kadar namaz kılıp gözyaşları dökmüştür.¹⁶⁰ Uyku hâlinin yağmurdan önce mi yoksa sonra mı gerçekleştiği konusunda farklı rivayetler bulunmakla birlikte, Kurtubî uyumanın yağmurdan önce meydana geldiğini ifade etmiş ve bu görüşünü Kur’ân’ın ilgili ayetine dayandırmıştır.¹⁶¹

Kurtubî, hangi ordunun daha evvel Bedir sularına ulaştığı hususta iki farklı rivayete yer vermiştir. Bu konuda Kurtubî, önce Zeccâc’dan gelen rivayeti değerlendirerek Bedir

¹⁵⁷ el-Enfâl 8/11.

¹⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/459.

¹⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/459; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyun*, 2/299.

¹⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/459; Beyhakî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/39.

¹⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/460. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebü’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî, *Tefsirü’l-mücahid*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebü’n-Nîl (Kâhire: Dâru’l-Fikri’l-İslâmî el-Hadise, 1410/1989), 352; Taberî, *Câmi’u’l beyân*, 11/66.

sularına evvela Mekkeli müşriklerin vardığını, müslümanların susuz kalıp korkuya kapıldıklarını ve cünüp olup o halde namaz kılmak zorunda kaldıklarını nakletmektedir. Buna göre bazı sahâbîler, şeytanın vesvesesine kapılarak kendilerinin Allâh'ın dostları olduklarını iddia ettiklerini belirterek Hz. Peygamber'in kendi aralarında bulunmasına rağmen böyle bir şeyin olmaması gerektiğini düşünmüşlerdir.¹⁶² Ancak İbn İshâk'a dayandırılan sonraki rivayette ise Hz. Peygamber ve beraberindeki İslâm ordusu Bedir suyuna Kureyş müşriklerinden önce varmışlardır. Kurtubî bu ikinci görüşün daha sahih olduğunu belirterek tercihini bu yönde yapmıştır.¹⁶³

Kurtubî yine İbn İshâk'tan aktarıma devam ederek Kureyş ordusunun, Allâh'ın üzerlerine göndermiş olduğu büyük bir yağmurun onları engellemesi sonucu İslâm ordusundan önce Bedir sularına varamadıklarını belirtmiştir. Yağmur her iki orduyu da etkilemiş, ancak bu etkinin yönü farklı olmuştur. Müslümanların bulunduğu yerin zemini ayakların gömüleceği kadar yumuşak kumlarla kaplı olmasına rağmen, yağın bu yağmur kumların sertleşmesine ve ayakların gömülmeyp onların yürüyüşünü kolaylaştırmıştır.¹⁶⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de bu olay şu şekilde ifade edilmiştir: “Sizi temizlemek, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve ayaklarınızı sağlam bastırmak için üzerinize gökten yağmur yağdırıyordu.”¹⁶⁵

Bedir sularına varan Hz. Peygamber ve ashabı, Medîne'ye en yakın olan suyun yanında konaklamışlardır.¹⁶⁶ Kurtubî'ye göre konaklanan bu mahal savaşın yapılacağı vadinin Medine'ye yakın olan ucu olarak tayin edilmiş, düşman ise Mekke tarafında kalmaya mebur bırakılmıştır.¹⁶⁷ Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle dile getirilmiştir: “Hani siz vadinin (Medine'ye) yakın tarafında; onlar uzak tarafında, kervansa sizin aşağıңызdaydı.”¹⁶⁸

Bedir Savaşı öncesinde sahâbeden olan Hubâb b. Munzir Hz. Peygamber'e, burada konaklamanın Allâh'ın bir emri olup olmadığını sormuş, Hz. Peygamber ise burada konaklamanın bir savaş taktiği olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Hubâb b. Munzir,

¹⁶² Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/460; ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/403.

¹⁶³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/460; İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/620.

¹⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/463; İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/620.

¹⁶⁵ el-Enfâl 8/11.

¹⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/463.

¹⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/35.

¹⁶⁸ el-Enfâl 8/42.

bu konaklama yerinin uygun olmadığını belirterek ordunun konaklama yerinin düşmana en yakın noktadaki su kuyusu civarı olduğunu söylemiştir. Ayrıca Hubâb b. Munzir, konaklama yerinin gerisinde kalan tüm su kuyularını kapatmayı, kendi yanlarında bulunan kuyuya bir havuz yapıp içini su ile doldurmayı teklif etmiştir. Böylece müslümanlar o sudan içerken Mekkeli müşriklerin ise içecek su bulamamaları planlanmıştır. Hz. Peygamber yapılan bu teklifi güzel bulmuş ve aynı şekilde kabul etmiştir.¹⁶⁹

Kurtubî Hz. Peygamber'in, sadece kuyuları kapatmakla kalmadığını, aynı zamanda sahâbeye, müşriklere ait ağaçların kesilmesini de emrettiğini aktarmaktadır. Normal şartlarda hiçbir canlıya zarar vermeyen bir şahsiyet olarak bilinen Hz. Peygamber'in bu uygulaması, Kurtubî tarafından savaş şartlarının gereği olarak değerlendirilmekte ve caiz görülmektedir.¹⁷⁰ Bedir Günü ağaçların kesilmesi gibi develerinde öldürüldüğüne dair rivayetler mevcuttur. Bu bağlamda Kurtubî'nin kaynak belirtmeksizin aktardığı bilgi çerçevesinde Muâviye, Ensâr'a yönelik su taşıyan develere ne yaptıklarını sorduğunda onlar "Biz onları Bedir Günü biçtik." cevabını vermişlerdir.¹⁷¹

2.2. Tarafların Birbirine Sayı Bakımından Az Gösterilmesi

İslâm ordusu ile Mekkeli müşrik ordusu Bedir'de karşı karşıya gelmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm, Bedir'de karşı karşıya geline bugünü, hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün olarak gördüğü için¹⁷² "*Furkân günü*" olarak nitelendirmektedir.¹⁷³ Çünkü Kurtubî'nin kaynak belirtmeksizin aktardığına göre iki ordu karşı karşıya geldikleri vakit kalplerinde iman yönünden zaafiyet bulunan münafıklar: "*Bunları dinleri aldattı.*"¹⁷⁴ şeklinde alaycı bir söylemde bulunmuşlardır.¹⁷⁵ Kurtubî, Kur'ân-ı Kerîm'in "*Büyük gün*"¹⁷⁶ olarak ifade edilen vaktin Bedir günü ile beraber başka günler olabileceğini

¹⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 9/463; İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/620; el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 293.

¹⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 9/249.

¹⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 5/55. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm Ali Muhammed el-Bicavi vd. (Lübnan: Dâru'l-Ma'rife), 2/383; Mecdüddîn Mübârek b. Esirüddin Muhammed eş-Şeybânî, *en-Nihaye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Mahmûd Muhammed Tanahi (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399-1979), 5/69.

¹⁷² Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/35; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/200.

¹⁷³ el-Enfâl 8/41.

¹⁷⁴ el-Enfâl 8/49.

¹⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/44.

¹⁷⁶ Hûd 11/3.

belirtmiştir.¹⁷⁷ Kurtubî herhangi bir kaynak belirtmeksizin, bu günün hicretin 18. ayına, Ramazan ayının 17. gününe ve cuma gününe denk geldiğini belirtirken:¹⁷⁸ başka bir yerde ise hicretin 17. ayına tekabül ettiğini belirterek birbirinden farklı bilgiler vermiştir.¹⁷⁹

Kurtubî, “Şüphesiz karşı karşıya gelen iki toplulukta sizin için bir ibret vardır: Bir topluluk Allâh yolunda çarpışıyordu. Öteki ise kâfirdi. (Onları) göz bakışı ile kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allâh da dilediğini yardımıyla destekliyordu. Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır.”¹⁸⁰ mealindeki âyetin tefsirinde, çeşitli rivayetlere yer verdikten sonra gerçekte müşrik ordusunun sayısı üç kat fazla olmasına rağmen Müslümanların onları kendilerinin ancak iki katı kadar görmüş olduklarını belirtmiştir.¹⁸¹ Kurtubî’ye göre Enfâl Sûresi’nde geçen “*Hani Allâh sana onları uykunda az gösteriyordu.*”¹⁸² ifadesinde olduğu gibi düşman ordusunun sayısının az gösterilmesi sadece uykuda değil, takip eden âyetten hareketle savaş meydanında da gerçekleşmiştir. Nitekim söz konusu âyette: “*Hani karşılaştığınız zaman onları gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu ki Allah, olacak bir işi gerçekleştirsin. Bütün işler Allah'a döndürülür.*”¹⁸³ buyrularak, savaşın başlangıcında her iki tarafın da sayısının birbirlerinin gözlerine az gösterildiğine vurgu yapılmıştır.¹⁸⁴ Öyleki: sahâbîler kendi aralarında düşman saflarında duran kişi sayısını tahmine çalışırken, onların 70 veya 100 kişi civarında olabileceklerini dile getirmişlerdir. Ancak daha sonra esir aldıkları bir kişiden 1000 kişi olduklarını öğrenmişlerdir. Kurtubî, Müslim’e dayandırdığı rivayette ise Hz. Peygamber’in müşrik ordusuna bakarak onların sayısını doğru biçimde, yani 1000 kişi olarak tespit ettiğini ifade etmektedir.¹⁸⁵

Kurtubî, Enfâl Sûresi’nin 65. âyetinden hareketle müşriklerin sayısının Müslümanlardan çok daha fazla olmasının, Müslümanlarda korku ve tereddüt uyandırabileceğini, hatta

¹⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi*’, 11/69.

¹⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/292, 9/460.

¹⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 17/229.

¹⁸⁰ Âl-i İmrân 3/13.

¹⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/40.

¹⁸² el-Enfâl 8/43.

¹⁸³ el-Enfâl 8/44.

¹⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/38.

¹⁸⁵ Müslim, “Cihâd”, 58.

aralarında ihtilafa yol açabileceğini ifade etmektedir.¹⁸⁶ Bu durum söz konusu âyetle açıkça dile getirilmektedir. “*Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinde sabırlı yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir.*”¹⁸⁷ Nitekim Hz. Peygamber’in söz konusu âyeti Bedir günü okuyarak Müslümanları savaşta sebat etmeye teşvik ettiği rivayetlerde yer almaktadır.¹⁸⁸

Öte yandan söz konusu âyeti takip eden âyetle Müslümanların yükünün hafifletildiği bildirilerek sabırlı yüz kişi olursa Allâh’ın izni ile sabırlı iki yüz kişiyi yeneceği, sabırlı bin kişi olursa iki bin kişiyi yeneceği bildirilmiştir. Buradan hareketle Kurtubî, bir önceki âyetle vurgulanan onda birlik oranın bir sonraki âyetle ikide birlik orana düşürüldüğünü ve böylece müslümanlara ağır gelen yükün hafifletildiğini kaydetmiştir.¹⁸⁹ Buna ilave olarak Kurtubî Ebû Dâvûd’dan yaptığı nakille, Allâh’ın Müslümanların yükünü sayı bakımından hafifletmesine karşılık onlardan aynı oranda sabrı da azalttığı kanaatindedir.¹⁹⁰ Bununla birlikte, bu kolaylaştırmaya rağmen Müslümanlardan savaş meydanında sebat etmeleri istenmiş ve özellikle düşman karşısında kaçmamaları emredilmiştir. Söz konusu emir, “*Ey iman edenler. Savaş düzeninde iken kâfirlerle karşılaştığınız zaman sakın onlara arkanızı dönmeyin (savaştan kaçmayın).*”¹⁹¹ âyetinde açıkça yer almaktadır. Kurtubî’ye göre bu emir, düşman sayısının Müslümanların sayısının iki katı olduğu durumlarda bağlayıcıdır. Ancak müşrik ordusunun sayısı Müslümanların üç katına ulaştığında, savaş meydanından geri çekilen kimse “kaçak” olarak değerlendirilmemelidir.¹⁹²

Kurtubî, “*Allâh kişi ile kalbi arasına girer.*”¹⁹³ âyetinin Bedir Günü korkuya kapılan Müslümanlar hakkında indirildiğini kabul etmektedir. Ona göre Müslümanlar, müşrik ordusunun çokluğu karşısında endişeye kapılmış; Allah ise kişi ile kalbi arasına girerek

¹⁸⁶ el-Enfâl 8/43.

¹⁸⁷ el-Enfâl 8/65.

¹⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/70.

¹⁸⁹ el-Enfâl 8/66.

¹⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/70; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 104 (No.2646).

¹⁹¹ el-Enfâl 8/15.

¹⁹² Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/471.

¹⁹³ el-Enfâl 8/24.

bu korkuyu güven duygusuna dönüştürmüş ve böylece onlara yardım etmiştir.¹⁹⁴ Ayrıca Kurtubî “*Şâyet buluşmak üzere sözleşmiş olsaydınız(durumu fark edince) sözleşmenizde ayrılığa düşerdiniz.*”¹⁹⁵ âyetini tefsir ederken, burada da Müslümanların düşman ordusunun kalabalıklığını önceden fark etmiş olmaları durumunda, korkuya kapılarak savaştan geri durabileceklerine işaret edildiğini ifade etmektedir.¹⁹⁶

2.3. Hz. Peygamber’in Müslümanları, Ebû Cehil’in ise Müşrikleri Savaşa Teşvik Etmesi

Kurtubî’nin farklı kaynaklardan naklettiği örneklerle göre Hz. Peygamber savaş öncesinde çeşitli vaatlerle Müslümanları savaşa teşvik etmiştir. Yapılan bu vaatlerde Müslümanlardan, müşriklerden herhangi birinin öldürülmesi veya esir alınması istenmiştir. Bu konuda İbn Abbâs’tan rivayetle Hz. Peygamber’in, Müslümanların savaşta bir kişi öldürmeleri veya esir almalarına karşılık onlara mükâfatların verileceğini bildirmesinin ardından Ebu’l-Yesar b. Amr iki esir birden yakalayıp Hz. Peygamber’e getirmiştir.¹⁹⁷

Dünya malı açısından son derece zengin olduğu bilinen¹⁹⁸ Ebû Cehil, Müslümanların ancak bir deve eti yemekle doyabilecek sayıda olduklarını söylemiştir. Kurtubî’nin kaynak belirtmeden verdiği bilgiye göre Ebû Cehil, kendi askerlerine, Müslümanları öldürmemelerini, aksine hepsini bir defada yakalayıp iplere bağlamak suretiyle esir almalarını emretmiştir.¹⁹⁹ Bu ifadeler, onun müşrik ordusunun sayı bakımından Müslümanlardan çok daha üstün olduğunu vurgulamak istediğini göstermektedir. Nitekim müşrik ordusunun içinde, orduya yiyecek temin ederek askerleri doyuran Mekke’nin ileri gelenlerinden²⁰⁰ on kişi bulunmaktaydı.²⁰¹ Bu kişiler Bedir savaşına

¹⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/485. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü’rî, *el-Basît fî tefsîri’l-Kur’ân*, nşr. Muhammed b. Sâlih b. Abdillâh el-Fevzân vd. (Riyad: Câmi’atu’l-İmâm Muhammed b. Su’ûd el-İslâmiyye, 1430), 10/94.

¹⁹⁵ el-Enfâl 8/42.

¹⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/36.

¹⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/6-7; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 145 (No. 2717).

¹⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/85.

¹⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/38; Taberî, *Câmi’u’l beyân*, 11/212; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sîretü’n-nebeviyye ve ahhârü’l-hulefâ*, thk. Hafız Seyyid Aziz Bey vd. (Beyrut: el-Kütübü’s-Sekâfiyye, 1407-1987), 1/170.

²⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi*’, 21/335.

katılmaları için insanlara kendi mallarından harcamalarda bulunmuşlardır.²⁰² Bu isimler arasında Hz. Peygamber'in amcası Abbâs da yer almakla birlikte, henüz onun sırası gelmeden savaş başlamıştır.²⁰³

İbn Abbâs bu kişileri, yaptığı amelleri boşa çıkan insanlar arasında zikretmiş ve ismen teker teker belirtmiştir. Ona göre bu kişiler şunlardır: Ebû Cehil, Hâris b. Hişâm, Rabia'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe, Halef'in iki oğlu Ümeyye²⁰⁴ ve Übeyy, Haccâc'ın iki oğlu Münebbih ve Nubeyh, Ebü'l-Behterî b. Hişâm, Zemaa b. Esved, Hakîm b. Hizâm, Hâlis b. Âmir b. Nevfel.²⁰⁵ Kurtubî önceki rivayette bu kişilerin on kişi olduklarını zikrederken Nekkâş (öl. 351/962) ve diğer müfessirlere dayandırdığı bu rivayette ise 12 kişi²⁰⁶ olduklarını beyan ederek iki farklı sayı vermiştir.

Müslümanların gözünde düşman sayısının az gösterilmesine ilaveten, Kurtubî'nin Mücâhid'den (öl. 103/721) aktardığı kadarıyla bu durum Hz. Peygamber'e rüya yoluyla da bildirilmiş²⁰⁷ ve böylece Allâh müslümanlara sebat vermiştir.²⁰⁸ Müşriklere yemek verip onları doyuranların amelleri ise sonuçsuz bırakılmıştır.²⁰⁹ Kurtubî, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen “*Biz de o nankörlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır. Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve ahiret gününe de inanmayan kimselerdir.*”²¹⁰ âyetinin bu kimseler hakkında nazil olduğuna dair rivayetleri nakletmektedir.²¹¹ Ayrıca Allâh, el-Beyda denen yerde “*Ey Peygamber! Sana ve sana tabi olan müminlere Allâh yeter.*”²¹² âyetini indirerek hem kendisinin hemde

²⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/81; el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî*, 2/311; Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî, *Zadü'l-mesir fî ilmi't-tefsir*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1422-2001), 2/209.

²⁰² Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/320.

²⁰³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/81.

²⁰⁴ Birçok âyetin indirilme sebebi konusunda başrolde olan Hz. Peygamber'in azılı düşmanı. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Mehmet Bahaüddin Varol, “Ümeyye b. Halef”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 42/305.

²⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/240. Birkaç farklı isimle Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyun* 5/291.

²⁰⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-mesir fî ilmi't-tefsir*, 2/209.

²⁰⁷ el-Enfâl 8/43.

²⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/37; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/209.

²⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/240.

²¹⁰ en-Nisâ 4/37-38.

²¹¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/320; es-Semerkandî, *Tefsîru es-Semerkandî*, 1/354.

²¹² el-Enfâl 8/64.

beraberinde bulunan ve O'na tabi olan Ensar ve Muhacir'in düşmanlara karşı Hz. Peygamber'e kâfi geleceğini bildirmiştir.²¹³

Yüce Allâh müminlere sebat ve dirayet verirken, şeytan da müşrik ordusunu kışkırtmak ve onları Müslümanlarla savaşmaya teşvik etmek için azami gayret göstermiştir. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle zikredilmektedir:

*"Hani şeytan onlara yaptıklarını süslemiş ve "Bugün artık insanlardan size galip gelecek (kimse) yok, mutlaka ben de size yardımcıyım." demişti. Fakat iki taraf (savaş alanında) yüz yüze gelince (şeytan), gerisin geriye dönüp, "Ben sizden uzağım. Çünkü ben sizin görmediğiniz şeyler (melekler) görüyorum. Ben Allâh'tan korkarım. Allâh, cezası çetin olandır" demişti."*²¹⁴

Kurtubî'nin kaynak belirtmeksizin aktardığı rivayete göre Bedir günü şeytan müşriklerin karşısına Kinâneoğulları kabilesinden Sürâka b. Mâlik b. Cu'şum isimli kişi suretinde çıkmıştır. Müşrikler, daha önce bu kabileye mensup birini öldürdüklerinden dolayı onların arkadan saldırmasından çekinmekteydiler. Çünkü Kurtubî'ye göre Müşrikler söz konusu kabileden bir kişiyi önceden öldürmüşlerdir.²¹⁵ Dehhâk'tan nakledildiği üzere şeytan, sancak ve askerleriyle onlara görüldüğünde yukarıda zikredilen ayette geçen sözleri söylemiş; bugün hiç kimsenin kendilerini mağlup edemeyeceğini ve atalarının dini üzere savaştıklarını telkin etmiştir.²¹⁶

Her ne kadar Kurtubî'nin eserinde rivayete doğrudan rastlanmasa da, onun Mukâtil b. Süleymân'a (öl. 150/767) dayandırdığı bir rivayette, Ebû Cehil Bedir günü ordunun önüne geçmiş ve onlara Hz. Muhammed ve arkadaşlarından intikam alacaklarını söylemiştir.²¹⁷ Bunun üzerine yüce Allâh *"O topluluk yakında (Bedir'de) bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır."*²¹⁸ âyetini inzal buyurmuştur. Ayrıca

²¹³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/68; en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 2/103.

²¹⁴ el-Enfâl 8/48.

²¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/42.

²¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/42; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/612; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984), 10/34-35.

²¹⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/103. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, thk. Halil Me'mun Şiha, (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1430-2009), 1068.

²¹⁸ el-Kamer 54/45.

Ebû Cehil savaşmak üzere her iki taraf saf tuttuğu esnada Allâh’a dua ederek hangi taraf hakka daha yakın ise ona zafer vermesini istemiştir.²¹⁹

Hiz. Peygamber ise çadırında zırhını kuşanmış haldeyken koltuk altlarının beyazı görününceye kadar ellerini kaldırarak Allâh’a dua etmiştir.²²⁰ Kurtubî’nin Buhârî ve Müslim’den bize aktardığına göre Hiz. Peygamber dua esnasında kibleye yönelmiş, ridası omuzlarından düşünceye kadar yakarışını sürdürmüştür. O duasında, Allâh’ın kendisine vadettiği şeyi istemiş ve bunu defalarca tekrarlamıştır.²²¹ Kendisine vadettiğini vermemesi halinde bu günden sonra yeryüzünde kendisine ibadet edecek kimsenin kalmayacağını ifade etmiştir. Hiz. Peygamber’in duasındaki bu ısrarı gören Hiz. Ebû Bekir, düşen ridayı Hiz. Peygamber’in omuzlarına tekrar geri koymuş ve Allâh’ın kendisine vadettiğini vereceğini söyleyerek onun duasını yatıştırmıştır.²²² Bunun üzerine Allâh “*Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz.*”²²³ âyetini indirmiştir.²²⁴

Kurtubî, kaynak belirtmeksizin bu duaya bir cevap sadedinde, Allâh’ın istenilen şeyi vermemesi halinde artık kimsenin kendisine ibadet etmeyeceğini Hiz. Peygamber’in nasıl bildiği hususunda vahiy ile uyarıldığını nakleder. Ayrıca o, bu durumu Hiz. Peygamber’in bir günahı olarak değerlendirmektedir.²²⁵

Kurtubî’nin İbn Abbâs’tan naklettiği bilgiye göre Hiz. Peygamber zırhını giymiş ve çadırdan çıkmış, çıkarken “*O topluluk yakında (Bedir’de) bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır. Hayır, kıyamet, onların (görecekları asıl azabın)*

²¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/42. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1420-2000), 5/678; Ahmed b. Alî el-Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’ bimâ li’n-nebiyyi mine’l-ahvâl ve’l-emvâl ve’l-hafede ve’l-metâ’*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1420-1999), 3/320.

²²⁰ Kurtubî Müslümanların başına bir musibet geldiği zaman ellerin tarif edildiği üzere kaldırılıp dua edilmesini güzel görmüş ve Hiz. Peygamber’in yağmur duasında ve bu savaşta böyle yaptığını belirtmiştir. Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/247.

²²¹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 19/300.

²²² Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/456-20/104; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/259 (No. 221); Buhârî, “et-Tefsir”, 9 (No. 4877); Müslim, “Cihâd”, 1763; Ebû’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri, *el-Vasît fi tefsiri’l-Kur’âni’l-mecîd*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd vd. (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415-1994), 2/446.

²²³ el-Enfâl 8/9.

²²⁴ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/456; Müslim, “Cihâd”, 1763; el-Vâhidî, *el-Vasît*, 2/446.

²²⁵ Kurtubî, *el-Câmi*’, 19/300.

vaktidir.”²²⁶ âyetini okumuştur.²²⁷ Kurtubî, bu âyetin nüzûl sebebinin Ebû Cehil’in Bedir günü söylediği sözlerle ilişkilendirmektedir. Nitekim Ebû Cehil: “*Biz yardımlaşan (güçlü) bir topluluğuz*”²²⁸ dediğinde yüce Allâh buna mukabil: “*Onlara, "Ne diye yardımlaşmıyorsunuz?" denir. Hayır, onlar bugün teslim olmuş kimselerdir.*”²²⁹ buyurmuştur.

Ayrıca Kurtubî, Allâh’ın Hz. Peygamber’e vadettiği şeyin mahiyetini de açıklamıştır. Buna göre, Kurtubî’nin Katâde’den aktardığına göre, henüz Mekke’de iken Allâh müşriklerin bozguna uğratacağını vadedmiş ve bu vaat Bedir günü aynen gerçekleşmiştir.²³⁰ Sa’d b. Ebî Vakkâs bu âyet nazil olunca yenilip kaçacak olan tarafın kim olacağını merak etmiş, nihayet Bedir günü bu ayeti Hz. Peygamber’den işitince burada kastedilenlerin Mekkeli müşrikler olduğunu anlamıştır. Kurtubî’ye göre bu durum Hz. Peygamberin mucizelerinden biridir. Zira O, gayba dair haberler vermiş ve haberin gerçekleşmesiyle bu husus tasdik edilmiştir.²³¹

Öte yandan Kurtubî, bazı müfessirlerin, Yûnus Sûresi’nde geçen “*Onları tehdit ettiğimiz şeylerin bir kısmını sana göstersek de, (göstermeden) seni vefat ettirsek de sonunda onların dönüşü bizedir. Sonra, Allâh onların yapmakta olduklarına da şahittir.*”²³² âyetini Bedir hadisesiyle ilişkilendirdiğini belirtir. Bu âyette vadedilen hususun, müşriklerin bir kısmının öldürülmesi, bir kısmının ise esir alınması olduğu ifade edilmiştir.²³³

Hz. Peygamber’in duası sadece çadırdaki yaptığı niyazla sınırlı kalmamış, çadırdan çıktıktan sonra da savaş meydanında zafer için dua etmeyi sürdürmüştür. Kurtubî’nin Said b. Cübeyr’den aktardığı rivayete göre, zırhını kuşanmış halde ileri atılan Hz. Peygamber şöyle niyazda bulunmuştur: “Allâh’ım, Kureyş Sana ve Rasûlüne karşı bôbürlenmesiyle, büyükenmesiyle meydan okuyarak gelmiş bulunuyor. Sen hemen

²²⁶ el-Kamer 54/45-46.

²²⁷ Kurtubî, *el-Câmi*’, 20/104; Buhârî, “et-Tefsir”, 9 (No. 4877).

²²⁸ el-Kamer 54/44.

²²⁹ es-Sâffât 37/25-26.

²³⁰ Kurtubî, *el-Câmi*’, 18/137; Taberî, *Câmi’u’l beyân*, 20/29.

²³¹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 20/103; es-Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyân*, 25/253.

²³² Yûnus 10/46.

²³³ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/510.

sabahleyin²³⁴ onları bozguna uğrat.”²³⁵ Bu dua, Kureyş müşriklerinin Hz. Peygamber ile savaşıırken gerçekte Allâh’a karşı mücadele ettikleri gerçeğini de ortaya koymaktadır.²³⁶ Bununla birlikte, tespit edebildiğimiz kadarıyla Kurtubî, Said b. Cübeyr’e dayandırdığı bu rivayeti es-Sa‘lebî’ye ait olan eserden aktarmaktadır. Fakat söz konusu rivayet es-Sa‘lebî’nin eserinde Said b. Cübeyr’den değil Said b. el-Müseyyeb’den nakledilmiştir.²³⁷

2.4. Savaş Başlamadan Önce Mübareze Yapılması

Savaş meydanında karşı karşıya gelen iki taraf, topyekûn çatışmaya girmeden önce, kendi aralarından seçtikleri bazı savaşçıları öne çıkararak teke tek çarpışmalara girişmişlerdir. Savaşı kızıştırmak amacıyla yapılan bu ön çarpışma Arap savaş kültüründe köklü bir gelenek olarak bilinmektedir.²³⁸ Mübareze için Müslümanlar adına Hz. Hamzâ, Hz. Ali ve Ubeyde b. Hâris²³⁹ öne çıkmıştır.²⁴⁰ Kurtubî’ye göre buna karşılık Hz. Peygamber’in kendilerine ve arkadaşlarına beddua ettiği²⁴¹ Rabî‘a’nın iki oğlu Utbe ve Şeybe ile beraber Velîd b. Utbe müşrikler adına bunların karşısına çıkmıştır.

Meydana gelen bu çarpışmada, söz konusu üç sahâbî karşılarında yer alan müşrikleri mağlup ederek öldürmüştür.²⁴² Kurtubî’nin Müslim’den aktardığı rivayete göre, bu altı kişinin mücadelesi Kur’an-ı Kerîm’de, “*Bunlar Rabb’leri hususunda davalışan iki hasımdırlar*”²⁴³ ifadesiyle nitelendirilmiştir.²⁴⁴ Ayrıca Ebû Cehil ile beraber,

²³⁴ Helakin sabah vaktinde istenmesi daha evvel örnekleri olan bir davranıştır. Düşmanın helak edilmesi için bu zaman diliminin seçilmesi, ihtimaldir ki insanların rahat ve dinlenmiş halde olmalarından kaynaklanmaktadır. Zira Hz. Lûd, sapkın olup helaki kesinleşen kavminin helak edilmesinin sabah saatlerinde meydana gelmesini istemiştir. Kurtubî, *el-Câmi*’, 11/185; Hûd 11/81; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyun* 2/491-492.

²³⁵ Kurtubî, *el-Câmi*’, 20/103; es-Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 25/253.

²³⁶ Kurtubî, *el-Câmi*’, 21/515.

²³⁷ es-Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 25/253.

²³⁸ Fayda, “Bedir Gazvesi”, 5/326.

²³⁹ Ubeyde b. el-Hârisbu çarpışmada bacağından ve başından yara almış ve şehid olmuştur. Taberî, *Tarih*, 2/445, 11/504; İbn Abdülber, *el-İstî‘âb*, 5/44.

²⁴⁰ Söz konusu üç sahâbî savaş alanına çıkmadan önce, meydana Ensar’a mensup üç kişi çıkmış, müşrikler bunların kendilerine denk olmadığını söyleyerek onları reddetmiştir. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/625.

²⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 21/268; Buhârî, “Kitâbu’l-Vudû”, 69 (No. 240); Müslim, “Cihâd”, 1794.

²⁴² Kurtubî, *el-Câmi*’, 19/156.

²⁴³ el-Hac 22/19.

²⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi*’, 14/340; Buhârî, “el-Meğâzî”, 8 (No. 3969); Müslim, “Tefsîr”, 34 (No. 3033).

mübarezede öne çıkan üç müşrik ise zulmedenler,²⁴⁵ kötülük yapanlar²⁴⁶ olarak nitelendirilmiştir.

Kurtubî, mübareze başlamadan önce Müslümanların safında yer alan Mihca' isimli sahâbînin şehit edildiğini nakletmektedir. Hz. Ömer'in azadlısı olan Mihca', müşriklerden Âmir el-Hadramî tarafından attığı bir ok sonucu hayatını kaybetmiş ve böylece Bedir günü şehit olan ilk sahâbî olmuştur.²⁴⁷ Kurtubî'nin Mukâtil'den aktardığı rivayete göre Hz. Peygamber, Mihca''ın şehadetine ilişkin onun "şehitlerin efendisi" olduğunu ifade etmiş ve bu ümmetten cennetin kapısına çağrılacak ilk kişi olacağını beyan etmiştir.²⁴⁸

2.5. Savaşın Başlaması ve Müşriklerin Yenilgiye Uğraması

Hz. Peygamber'in yanında yer alan Muhâcir sahâbîlerin bir zamanlar Mekke'de yaşamış olmaları dikkate alındığında, Bedir'de karşı karşıya gelenlerin önemli bir kısmının birbirlerini yakından tanıdıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeple savaş meydanında kimi zaman baba ile oğul, kardeş ile kardeş veya soydaş ve akrabalar birbirine rakip olmuştur. Nitekim kılıcını kuşanarak İslâm'ı açıktan kabul eden ilk kişi²⁴⁹ olduğu bilinen Hz. Ebû Bekir, müşrik ordusunda bulunan oğlu Abdullah'ı mübârezeye davet etmiştir. Kurtubî'nin kaynak belirtmeden aktardığı üzere Hz. Peygamber onu engellemiş ve onun, kendisinin gören gözü, işiten kulağı olduğunu buyurarak kendisinden istifade etmek istediğini bildirerek Hz. Ebû Bekir'i bu işten vazgeçirmiştir.²⁵⁰

Benzer şekilde Ebû Ubeyde b. Cerrâh da müşrikler safında yer alan babası Abdullâh b. Cerrâh'ı Bedir²⁵¹ veya Uhud günü savaş meydanında öldürmüştür. Ebû Ubeyde babası ile karşı karşıya gelmemeye gayret etmesine rağmen babası ısrarla kendisinin üzerine

²⁴⁵ Eş-Şûrâ 42/42. Kurtubî, *el-Câmi'*, 18/496.

²⁴⁶ el-Câsiye 45/21. Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/156.

²⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/334.

²⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/334; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/372; Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*, nşr. Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415-1994), 3/375.

²⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/240; el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî*, 5/27.

²⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/330; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî* 1/257; el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 434.

²⁵¹ Kurtubî bu olayın Uhud Savaşı'nda meydana geldiğini zikrettikten sonra Bedir Günü diyenlerin de olduğunu belirtmiştir. Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/329.

gidince Ebû Ubeyde onu öldürmek zorunda kalmıştır.²⁵² Kurtubî'nin İbn Mes'ûd'dan aktardığına göre *“Allâh'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allâh'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin.”*²⁵³ âyeti Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali gibi sahâbîler hakkında nâzil olmuştur.²⁵⁴

Savaş meydanında karşı karşıya gelen yakın akrabalar yalnızca baba ile oğuldan ibaret kalmamış, zaman zaman kardeşin kardeşi öldürmesi gibi hadiseler de yaşanmıştır. Nitekim Kurtubî, Bedir²⁵⁵ Günü'nde Mus'ab b. Umeyr'in kardeşi Ubeyd b. Umeyr'i, Hz. Ömer'in ise dayısı Âs b. Hişâm b. Müğîre'yi öldürdüğünü aktarmaktadır.²⁵⁶ Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmiştir:

*“Allâh'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allâh'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin. İşte Allâh onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendikâtından bir ruh ile desteklemiştir. Onları, içlerinden ırmaklar akan ve içlerinde ebedi kalacakları cennetlere sokacaktır. Allâh onlardan razı olmuş, onlar da Allâh'tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allâh'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, Allâh'ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”*²⁵⁷

İslâm ordusu ilk şehidini verdikten ve teke tek çarpışma bittikten sonra savaşın şiddeti daha da artmıştır. Bu esnada sebat eden müminleri Allâh'ın yardımsız bırakmadığı görülmektedir. İbn İshâk'ın rivayetine²⁵⁸ göre Bedir günü Cebrail (a.s) Hz. Peygamber'e gelerek yerden bir avuç toprak almasını istemiştir. Hz. Peygamber ise

²⁵² Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/329. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl fî Ehâdisi'r-Rasûl*, thk. Abdurrahmân Amîre (Beyrut: Dâru'l-Cîl), 2/95; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/296; el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 434.

²⁵³ el-Mücâdele 58/22.

²⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/329.

²⁵⁵ Kurtubî Tefsiri'nin elimizde mevcut olan Beyrut baskısında bu olayın Uhud Günü olduğu belirtilirken; türkçe çevirisinde ve Kahire baskısında ise Bedir Günü gerçekleştiği dile getirilmiştir. Beyrut nüshasının dipnotunda her ne kadar Bedir Günü olduğuna dair el-Vâhidî'nin *Esbâbü'n-nüzûl* adlı eserine işaret edilse de söz konusu eserde bunun Uhud Günü gerçekleştiği zikredilmektedir. el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 434; Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/330; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdunî vd. (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384-1964), 17/308.

²⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/330; Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 1/69.

²⁵⁷ el-Mücâdele 58/22.

²⁵⁸ İbn İshâk'ın rivayetinde Hz. Peygamber yerden aldığı bir avuç toprağı düşman üzerine attığı vakit *“Yüzleri çirkinleşsin.”* diyerek atmıştır. İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/628. Fakat İbn İshâk'ı kaynak gösteren Kurtubî, bunu ilgili âyetin tefsirine almamıştır.

kendisinden istenilen şeyi yapmış ve aldığı bir avuç toprağı müşriklerin üzerine atmıştır. Bu topraktan göz çukurlarına, burun deliklerine ve ağızlarına toprak isabet etmeyen bir müşrik kalmamıştır.²⁵⁹ Bu hadise Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle ifade edilmiştir: “(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”²⁶⁰

Kurtubî bu âyetin hangi olaya işaret ettiğine dair farklı görüşlerin olduğunu belirtmektedir. Ona göre bazı âlimler söz konusu olayın Huneyn günü, Uhud günü veya Hayber günü ile ilişkili olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak Kurtubî en sahih görüşün Bedir günü olduğunu belirterek bir tercihte bulunmuştur. Zira bu olaydan bahseden el-Enfâl Sûresi Bedir Savaşı’nı anlatmaktadır.²⁶¹

Buna karşılık Allâh, Bedir’de savaşan bu müslüman topluluğa savaştan kaçmamalarını emir buyurmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’de bu konuya²⁶² şu şekilde değinilmektedir:

“Ey iman edenler. Savaş düzeninde iken kâfirlerle karşılaştığınız zaman sakın onlara arkanızı dönmeyin (savaştan kaçmayın). Savaş taktiği olarak düşmanı vurmak için çekilme, ya da diğer bir birliğe katılmak durumu hariç- böyle bir günde her kim onlara arkasını dönerse mutlaka o, Allah'ın gazabına uğramış olur. Onun varacağı yer de cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası.”

Kurtubî, her ne kadar Bedir Savaşı’nda Allâh; bir avuç toprakla veya meleklerle yardım ettiyse bile, sebeplere sarılmanın ve savaş için gerekli hazırlıkları tamamlamanın gerekliliğine dikkat çekmiştir. Çünkü ona göre Allâh inananlardan bunu istemektedir. O, Allâh’ın dilemesiyle bir avuç toprakla, tek bir sözle yahut yüzlerine tükürmekle düşmanı bozguna uğratabileceğini aktarırken, O’nun genelde bunu yapmamasını, bu vesileyle kullarını ezeli ilmi gereğince imtihan etmek istemesine bağlamıştır.²⁶³ Bu konuda Allâh şöyle buyurmaktadır: “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah

²⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/478; İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/628; Taberî, *Câmi’u’l beyân*, 11/86.

²⁶⁰ el-Enfâl 8/17.

²⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/477-478; İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 2/388.

²⁶² el-Enfâl 8/15-16.

²⁶³ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/55; İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 2/421.

yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez.”²⁶⁴

Müslim’den aktarıldığı üzere Hz. Peygamber savaşta güç hazırlamanın ve ok atmanın önemini vurgulayarak Müslümanlara, düşmana karşı güçleri yettiğinde kuvvet hazırlamalarını emir buyurmuş ve üç defa tekrarlamak suretiyle kuvvetin atıcılıkta olduğunu buyurmuştur.²⁶⁵

Müslümanların, uzun süre birlikte yaşadıkları müşriklerle nasıl savaşacakları, karşılaştıkları bu yeni durum karşısında Allâh tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. Zira müslümanlar, böyle bir durumla ilk defa karşı karşıya gelmişlerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu durum; “*Şimdi vurun boyunlarının üstüne. Vurun, onların bütün parmaklarına*” diye vahyediordu.”²⁶⁶ şeklinde ifade edilmiştir. Kurtubî, âyette geçen boyun vurma emrinin öncelikle meleklere yönelik olduğunu fakat bu emrin, aynı zamanda inanan insanlara yönelik olabileceğini belirtir.²⁶⁷ Konu hakkında Mes’ûdî yoluyla gelen haberde Hz. Peygamber kendisinin Allâh’ın azabı ile azaplandırmak üzere gönderildiğini ve boyunları vurmak, düğüm bağını sıkı tutmak (esir almak) ile emrolunduğunu buyurmuştur.²⁶⁸ Burada boyundan kastın kafalar olduğu ve parmaklardan kastın ise el ve ayak parmakları oldukları rivayet edilmiştir. Çünkü Kurtubî’ye göre savaşta parmaklardan darbe alan kimsenin savaşma gücünü kaybetmesi kaçınılmazdır.²⁶⁹

Kurtubî, Bedir Savaşı’nda müşriklerin almış olduğu yenilgiyi doğrudan Allâh’ın bir azabı olarak değerlendirmektedir.²⁷⁰ Bu bağlamda, bazı âyetlerin açıktan veya örtülü olarak müşrikler üzerine inen bu küçültücü azabı vurguladığını ifade etmiştir. O’na göre “*Onlar yakında azabı gördükleri zaman kimin daha sapık yolda olduğunu görecekler.*”²⁷¹ âyetinde zikredilen azabın görüleceği gün Bedir Günü’dür.²⁷² Zira Bedir Günü melekler Müslümanlara yardım için indirilmiş, insanlar da bunu müşahede

²⁶⁴ el-Enfâl 8/60.

²⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/56; Müslim, “İmâre”, 52.

²⁶⁶ el-Enfâl 8/12.

²⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/468.

²⁶⁸ Taberî, *Câmi’u’l beyân*, 11/70.

²⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/468-469. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelusî, *el-Muharrerü’l veciz fî tefsiri’l-kitâbi’l-aziz*, thk. Abdüsselam Abduşşafi Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1422/2001), 2/508.

²⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi*’, 22/217.

²⁷¹ el-Furkân 25/42.

²⁷² Kurtubî, *el-Câmi*’, 15/417.

etmişlerdir. Nitekim bir meleğin görünmesi, yalnızca ölüm anında yahut azabın indirilmesi esnasında mümkün olabilmektedir.²⁷³

Benzer şekilde Mü'minûn Sûresi'nde geçen *"Nihayet onlara şiddetli bir azap kapısı açtığımız vakit de, bir de bakarsın ki onlar orada şaşkın ve ümitsiz kalmışlardır."*²⁷⁴ âyetinde kastedilen azap, İbn Abbâs tarafından Bedir Günü müşriklerin kılıçla öldürülmeleri şeklinde yorumlanmıştır.²⁷⁵ Ayrıca Kurtubî Bedir Savaşı'nda müşriklerin bir kısmının ölmesi bizzat Allâh'ın iradesiyle gerçekleştiğini ifade etmektedir. O, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen: *"Bir de Allah bunu, inkâr edenlerden bir kısmını helak etsin veya perişan etsin de umutsuz olarak dönüp gitsinler diye yaptı."*²⁷⁶ âyetinin Allâh'ın küfre sapanların bir kısmını kesmesi için Bedir'de Müslümanlara yardım ettiği şeklinde anlaşılması gerektiğine vurgu yapmıştır.²⁷⁷

Öte yandan Kurtubî, aralarında Buhârî ve Müslim'inde bulunduğu bazı âlimlere dayanarak Bedir Günü öldürülmüş olan Nadr b. Hâris ve Ebû Cehil b. Hişâm gibi bazı müşriklerin, azabın çabucak²⁷⁸ gelip kendilerini bulmasını²⁷⁹ veya onların üzerlerine gökten taşlar yağdırılmasını²⁸⁰ istemek sureti ile adeta Allâh'a meydan okumuşlardır. Allâh ise onların istedikleri bu azabı Bedir Günü onlara tattırmıştır.²⁸¹ Çünkü müşrikler ilahi mesaja kulak tıkamış, Allâh ise onlara, azabın kendilerini bulacağı hususunda uyarıda bulunmuştur. Kurtubî'ye göre *"Nihayet uyarıldıkları şeyi gördüklerinde kimin yardımcısı daha zayıf, kimin sayısı daha azmış, bilecekler. De ki: "Sizin uyarıldığınız şey yakın mıdır, yoksa Rabbim ona uzun bir süre mi koyacaktır, bilemem."*²⁸² âyetinde geçtiği üzere ilahi mesaj ile yapılan bu uyarının sonucu, kendilerini Bedir Günü bulmuştur.²⁸³

²⁷³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/393.

²⁷⁴ el-Mü'minûn 23/77.

²⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/76; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, 4/64; en-Nesâî, "tefsîr", 23 (No. 11290).

²⁷⁶ Âl-i İmrân 3/127.

²⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/304.

²⁷⁸ el-A'râf 7/70.

²⁷⁹ el-Hac 22/47.

²⁸⁰ el-Enfâl 8/32.

²⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/495, 14/420; Buhârî, "et-Tefsîr", 8 (No. 4649); Müslim, "Sıfatu'l-Münâfikûn", 2796; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/144.

²⁸² el-Cin 72/24-25.

²⁸³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 21/307; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1149.

Bedir Savaşı'nın sonucunda İslâm ordusu mutlak bir zafer kazanmış, müşrikler hezime uğramıştır. Kurtubî'nin Ubâde b. Sâmit'ten (öl. 34/654) naklettiğine göre, Müslümanlardan bir grup, dağılan müşrik ordusunun peşine düşmüş ve onlardan yakaladıklarını öldürmüşlerdir. Bir kısmı Hz. Peygamber'in etrafında kalarak onu korumuş, diğer bir kısmı ise karargâhın çevresinde dolaşarak ganimet mahiyetindeki mal ve eşyaları toplamaya başlamıştır.²⁸⁴

Kurtubî, Bedir Günü müşrikler için kısır bir gün olduğu için birçok müfessirin, âyette geçen²⁸⁵ “akîm gün” ifadesini bu güne işaret olarak yorumladıklarını aktarmıştır. Kurtubî'ye göre küçültücü azabın²⁸⁶ Bedir Günü gerçekleşme ihtimali güçlüdür. Çünkü ona göre Allâh kafirleri helak etmeyi ve müminlerin bahtiyarlığa erişmesini bugün içinde hükme bağlamıştır.²⁸⁷

Bununla birlikte, Bedir'de tattırılan bu azap onların karşılaşacakları azabın bütünü değildir. Çünkü ahiretin varlığı ve müşriklerin orada karşılaşacak oldukları akîbet, Kur'ân-ı Kerîm'de çok defa vurgulanmıştır. Dolayısıyla, onlara vaat edilen azabın bir kısmı dünyada iken Bedir Günü gerçekleşmiştir. Nitekim Kurtubî, “*De ki: "Belki de acele gelmesini istediğiniz şeyin bir kısmı size çok yaklaşmıştır."*²⁸⁸ âyetini de bu bağlamda değerlendirmekte ve bu âyetteki azabın Bedir Günü'nde tecelli eden kısmına işaret edildiğini savunmaktadır.²⁸⁹

Sonuç olarak Allâh, müşrikleri tehdit ettiği²⁹⁰ azabını Bedir Günü indirmiş, onları büyük bir yakalayışla yakalamış²⁹¹ ve onlardan intikam²⁹² almıştır.²⁹³ Nitekim Kurtubî, İbn Abbâs, Mücâhid ve İbn Mes'ûd gibi âlimlere dayanarak en büyük yakalayış gününün Bedir Günü'ne işaret ettiğini kaydetmiştir.²⁹⁴ Buna çerçevede Allâh Müslümanların Uhud Günü yara almasına karşılık müşriklerin de Bedir Günü'nde yara aldıklarını

²⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/441; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/147; İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 107-108.

²⁸⁵ el-Hac 22/55.

²⁸⁶ el-Hac 22/57.

²⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 14/435.

²⁸⁸ en-Neml 27/72.

²⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/203.

²⁹⁰ ez-Zuhuf 43/42.

²⁹¹ ed-Duhân 44/16.

²⁹² ez-Zuhuf 43/41; Ed-Duhân 44/16.

²⁹³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/50; el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî*, 4/162; İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-mesir fî ilmi't-tefsir*, 4/79.

²⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/110; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 21/25-26.

belirtmiştir.²⁹⁵ Uhud Günü Ebû Süfyan'ın Müslümanlara yönelttiği hitap da bu durumu teyit etmektedir. Kurtubî'nin Buhârî'den aktardığı bilgiye göre Uhud Günü Ebû Süfyan müslümanlara: “Bugün Bedir’e karşılık olsun. Savaş nöbetleşedir.” diyerek seslenmiştir.²⁹⁶ İlgili âyette de bu hakikat şöyle ifade edilmiştir: “*Eğer siz (Uhud'da) bir yara aldıysanız, şüphesiz o topluluk da (Müşrikler de Bedir'de) benzeri bir yara almıştı. İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle) döndürür dururuz.*”²⁹⁷

2.6. Savaş Esnasında Meleklerin Müslümanlara Yardımı

Kurtubî eserinde, Bedir Savaşı esnasında meleklerin Müslümanlara yardım etmek üzere gelmesi konusuna oldukça geniş bir yer ayırmaktadır. Ona göre Bedir Savaşı'nda Allâh, inanıp sebat eden müslümanları desteklemiş ve onlara kuvvet vermiştir. Kurtubî, Allâh'ın vermiş olduğu bu kuvvetin Ensar'dan olan müslümanlar olduğu anlamına gelebileceği gibi, doğrudan melekler anlamına da gelebileceğini ifade etmiştir.²⁹⁸ Nitekim Allâh, Müslümanların yanında savaşmak ve onlara sebat vermek için, savaş meydanında hazır bulunmak üzere²⁹⁹ ardı ardına bin melek göndermiştir. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de “*Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, "Ben size ard arda bin meleklerle yardım ediyorum" diye cevap vermişti.*”³⁰⁰ âyetinde açıkça belirtilmiştir.

Allâh hem yardım için melekler göndermiş, hem de gönderdiği meleklerle, Müslümanlara sebat vermesi hususunda emir vermek suretiyle şöyle buyurmuştur: “*Hani Rabbin meleklerle, "Ben sizinle beraberim. İman edenlere sebat verin.*”³⁰¹

Gönderilen bu yardım bin meleklerle sınırlı kalmamıştır. Kurtubî'nin Katâde'den naklettiğine göre Allâh birbiri ardınca melekler göndermeye devam etmiş ve bu sayı üç bine ulaşmıştır. Özellikle Kürz b. Câbir'in müşriklere yardım etmek üzere yola çıktığı haberi müslümanlara ulaşınca bu durum onlara ağır gelmiş, Allâh ise onlara üç bin

²⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/335.

²⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/359; el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî*, 1/515; Buhârî, “el-Meğâzî”, 17 (No. 4043); Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 21/191.

²⁹⁷ Âl-i İmrân 3/140.

²⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/490.

²⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/467.

³⁰⁰ el-Enfâl 8/9.

³⁰¹ el-Enfâl 8/12.

melek ile yardım edeceğini âyet ile haber vermiştir.³⁰² Kurtubî'ye göre *"Hani sen mü'minlere, "Rabbimizin, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?" diyordun.*"³⁰³ âyeti bu durumu bildirmektedir. Daha sonra ise şayet Müslümanlar sakınır ve sabrederlerse Allâh kendilerine beş bin melek ile yardım edeceğini vadetmiştir. Müslümanlar denildiği gibi davranıp, Allâh'tan korkup, sabredip sakındıkları için Allâh vaadini gerçekleştirmiş ve yardıma gelen melek sayısını beş bine çıkarmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de *"Evet, sabrettiğiniz ve Allah'a karşı gelmekten sakındığınız takdirde; onlar ansızın üzerinize gelseler bile Rabbiniz nişanlı beş bin melek size yardım eder.*"³⁰⁴ âyeti buna işaret etmektedir.³⁰⁵

Bununla birlikte Kurtubî, İkrime ve Dehhâk'tan aktardığı bilgiler ışığında melek gönderme vaadinin Uhud Savaşı'na özgü olarak da gerçekleşmiş olabileceği görüşüne yer vermektedir. Buna göre ise Allâh melekler aracılığıyla yardım gönderme vaadini, müslümanların sabretmeleri ön şartıyla Uhud Günü vermiştir. Fakat Allâh, sabırda sebat gösteremeyen sahâbîlere tek bir melek dahi göndermemiştir.³⁰⁶

Kurtubî'nin kaynak belirtmeden Hz. Ali'den naklettiği rivayete göre, melekler savaş alanına geldiği sırada birkaç defa şiddetli rüzgâr esmiştir. O'na göre bu rüzgârların her biri, beraberinde farklı bir meleğin ordusunu getirmiştir: ilk rüzgârla birlikte bin melek eşliğinde Hz. Cebrail, ikinci rüzgârla bin melek eşliğinde Hz. Mikâil ve üçüncü rüzgârla ise bin melek eşliğinde Hz. İsrâfil gelmiştir. Bu meleklerden Hz. Cebrail, Hz. Mikâil ve Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber'in sağında yer alırlarken Hz. İsrâfil ve Hz. Ali ise O'nun solunda yer almışlardır.³⁰⁷ Kurtubî, burada meleklerin fazla olmasının faydasının müslümanların kalbine sükûnet vermesi olduğunu belirtir. Çünkü Allâh bu melekleri kıyamete kadar cihad edecek melekler olarak yaratmıştır. O'na göre bu melekler, sabredip ecrini Allâh'tan bekleyen her bir ordunun safına katılarak onlarla birlikte savaşmaktadır.³⁰⁸

³⁰² Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/299.

³⁰³ Âl-i İmrân 3/124.

³⁰⁴ Âl-i İmrân 3/125.

³⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/299.

³⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/299; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 6/27.

³⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/297.

³⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/298; es-Semerkandî, *Tefsîru es-Semerkandî*, 1/296.

Kurtubî'nin eserinde yer alan anlatıma göre Hz. Ali, esen rüzgârın yönü hakkında bilgi vermemiştir. Fakat Hz. Peygamber kendisine genelde doğu yönünden esen rüzgâr ile yardım olunduğunu ifade etmiştir. Nitekim Kurtubî'nin Katâde gibi âlimlerden aktardığı kadarıyla Hz. Peygamber: “Bana sabâ rüzgârı ile yardım edildi.”³⁰⁹ buyurmuştur.³¹⁰ Buna paralel olarak Allâh'ın inananlara rüzgâr vasıtasıyla yardım gönderdiği hususu bizzat Kur'ân-ı Kerîm'de de zikredilmiştir. Kurtubî'nin bu bağlamda ilişkilendirdiği âyet şöyledir: “*Ey iman edenler! Allâh'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani (düşman) ordular üzerinize gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allâh yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.*”³¹¹

Kurtubî Meleklerin Bedir Savaşı'nda Müslümanlara yardım ettiğine dair bir başka örnek olarak Hz. Abbâs'ın esir edilmesini zikretmektedir. O'nu esir alıp Hz. Peygamber'in huzuruna getiren sahâbîye, Hz. Peygamber: “Andolsun ona karşı sana bir melek yardımcı olmuştur.” buyurmuştur.³¹² Kurtubî, bu rivayeti aktarırken Hz. Abbâs'ı esir alan Selimoğullarına mensup Ebu'l-Yesel Ka'b b. Amr'ın kısa boylu, Hz. Abbâs'ın ise uzun boylu olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bu fiziki farklılık, Ka'b b. Amr'ın Hz. Abbâs'ı tek başına esir almasının güçlüğünü göstermekte ve dolayısıyla bir meleğin yardımına işaret etmektedir.³¹³

Kurtubî, eserinde meleklerin sayısı hakkında farklı rivayetlere de yer vermiştir. Daha önce Beyhakî'den naklettiği rivayet bağlamında Hz. Cebrail ve Hz. Mikâil'in her birinin bin melek ile yardıma geldiğini aktarırken, başka bir yerde ise Hz. Cebrail'in beş yüz melek ile bir kanatta, Hz. Mikâil'in ise yine beş yüz melek ile diğer kanatta yer aldığını ifade etmektedir.³¹⁴

Allâh'ın melekler aracılığıyla gerçekleştirdiği bu yardımın Uhud günü gerçekleştiğini ileri süren görüşlere karşılık Kurtubî, söz konusu yardımın Bedir günü gerçekleştiğini savunmaktadır. O'na göre meleklerin Bedir'de hazır bulunduğuna ve çarpışıklarına

³⁰⁹ Buhârî, “İstiskâ”, 25 (No. 1035); Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *Firdevsü'l-ahbâr*, thk. Said b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406-1986), 4/279.

³¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/41.

³¹¹ *el-Ahzâb* 33/9.

³¹² Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/82; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/406 (No. 3310); Taberî, *Tarih*, 2/463.

³¹³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/82.

³¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/42. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/123; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abduurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-Hasâ'isü'l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye), 1/336.

ilişkin rivayetler, ardı arkasına gelmiş ve birbirini pekiştirmiştir.³¹⁵ Bu rivayetlerden biri de Bedir Savaşı'nda hazır bulunanlardan biri olan ve İbn Abdülber'e göre Bedir Savaşı'na katılanlar arasında en son vefat eden³¹⁶ Ebû Useyd Mâlik b. Rebia'nın sözleridir. O eğer gözleri kör olmasaydı, kendilerine Bedir'de meleklerin çıkıp geldikleri dağ yolunu hiçbir şüphe ve tereddüde kapılmaksızın gösterebileceğini belirtmiştir.³¹⁷

Kurtubî'ye göre Meleklerin yardım etmek üzere semadan savaş meydanına gelmelerine sadece Hz. Peygamber tanıklık etmemiş, onlarla karşılaşan ve yardımlarını gören sahâbilerde bu hususa şahitlik etmişlerdir. Çünkü Kurtubî, "*Fakat melekleri görecekləri gün, işte o gün suçlulara hiçbir müjde yoktur.*"³¹⁸ âyetinden yola çıkarak meleklerin, ancak ölüm esnasında yahut azabın indirilmesi sırasında görülebileceğini ifade etmektedir.³¹⁹ Nitekim Kurtubî, müslümanların, savaş meydanında melekleri insan suretinde görmüş olduklarını özellikle vurgulamaktadır. Melekler savaş saflarının en önünde yürüyerek inananlara sebat vermek için: "Yürüyün, şüşesiz Allâh size yardım ve zafer verecektir." demişlerdir.³²⁰

Bu konuda Kurtubî eserinde birtakım örnekler de aktarmaktadır. Bunlardan biri olan İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir. Rivayete göre, Bedir Günü Müslümanlardan olan biri önündeki müşriklerden birini hızlıca takip ederken, aniden yukarıdan bir kamçı darbesi sesi ve aynı zamanda bir süvarinin "İleri ey Hayzum!" diye seslendiğini işitmiştir. Bunun hemen ardından takip ettiği müşrikin sırt üstü yere düştüğünü, burnunun kırıldığını, yüzünün ise âdeta bir kamçı yemişçesine yaralandığını ve morardığını görmüştür. Ensâr'dan olan bu sahâbî yaşadıklarını Hz. Peygamber'e aktardığında, Hz. Peygamber onu tasdik etmiş ve bunların üçüncü semadan yardıma gelen melekler olduğunu belirtmiştir.³²¹

³¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/296.

³¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/296; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 3/398; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 11/235; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/591.

³¹⁷ İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/633; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l veciz*, 1/503.

³¹⁸ el-Furkân 25/22.

³¹⁹ Kurtubî, meleklerin ölüm esnasında müminleri cennetle müjdelediklerini, müşrik ve kâfirleri ise canları çıkıncaya kadar demirden tokmaklarla dövdüklerini bildirmektedir. Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/393.

³²⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/467; el-Vâhidî, *el-Vasît*, 2/447.

³²¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/297. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebü'l-Abbâs el-Kurtubî, *el-Müfhim*, 3/577; Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî, *Müstahrecü Ebî 'Avâne*, thk. Eymen Ârif ed-Dimaşkî (Lübnan: Dâru'l-Ma'rife), 4/255.

Bilahare Hz. Peygamber, Bedir günü “İleri ey Hayzum!” diyerek seslenen meleğin kim olduğunu Hz. Cebrail’e sormuş; fakat Hz. Cebrail, semadaki bütün melekleri tanımadığını ifade etmiştir.³²² O esnada Müslümanlar ise duydukları bu sesin kendilerinden birine ait olduğunu zannetmişlerdir.³²³

Kurtubî’ye göre bazı âlimler, meleklerin savaş meydanında fiilen çarpışmadıklarını, onların Müslümanlara yalnızca dua ile destek verdiklerini açıklamışlardır. Buna karşılık İbn Abbâs ve Mücâhid gibi bazı müfessirler ise meleklerin fiilen yalnızca Bedir Savaşı’nda çarpıştıklarını, diğer savaşlarda ise savaşta hazır bulunmakla birlikte fiili olarak çarpışmadıklarını söylemişlerdir.³²⁴ Nitekim Kurtubî, Mücâhid’in Uhud Günü’ne dair sözlerini nakleder. Buna göre Mücâhid Uhud Günü meleklerin iman edenlerle birlikte çarpışmadığını, Bedir Günü müstesna, ne ondan önce ne de ondan sonra hiçbir savaşta çarpışmamış olduklarını dile getirmiştir.³²⁵

Kurtubî’nin Beyhakî’den aktardığı rivayetler arasında, Bedir’de meleklerin fiilen savaştıklarını gösteren örnekler bulunmaktadır. Bunlardan biri, Sehl b. Huneyf’e aittir. Sehl b. Huneyf, Bedir günü Müslümanlardan herhangi birinin kılıcı ile müşriğin kafasına işaret etmesiyle birlikte söz konusu kılıcın daha müşriğin kafasına ulaşmadan kafasının vücudundan kopup düştüğünü gördüklerini bildirmiştir.³²⁶

Diğer taraftan sahâbiler, Bedir günü öldürülen müşriklerin kendileri tarafından mı yoksa melekler tarafından mı öldürüldüklerini ancak bazı alametlerden ayırt edebilmişlerdir. Buna göre, meleklerin öldürdükleri müşriklerin boyun ve parmaklarında ateş ile dağlanmışçasına izler bulunduğu aktarılmıştır. Kurtubî, bu rivayeti de Beyhakî’den nakille kaydetmiştir.³²⁷

Öte yandan müşrik saflarında savaştıktan sonra müslümanlarla görüşen bir kişi, meleklerin fiilen çarpıştığını ispatlar mahiyette onlara Bedir Savaşı’nda bulunan ablak atların ve üzerindeki beyaz adamların nerede olduğunu sormuştur. Müşriklerin onlar arasında ancak bir ben’i andırdıklarını ve kendilerinin ancak onların elleriyle öldürüldüklerini dile getirmiştir. Bu sözler Hz. Peygamber’e ulaştırıldığında Hz.

³²² Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/297; Beyhakî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/57.

³²³ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/467.

³²⁴ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/298; Taberî, *Câmi’u’l beyân*, 6/23.

³²⁵ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/359. Yakın ifadelerle Beyhakî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/255.

³²⁶ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/298.

³²⁷ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/298; Beyhakî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/56.

Peygamber onlar melekler olduğunu beyan etmiştir.³²⁸ Bununla birlikte Kurtubî, bu rivayeti naklederken herhangi bir kaynak isnadında bulunmamıştır.

Kurtubî, Muhammed Sûresi'nde geçen “Melekler, onların yüzlerine ve sırtlarına³²⁹ vurarak canlarını alırken halleri nasıl olacak?”³³⁰ ve el-Enfâl Sûresi'nde geçen “Melekler, kâfirlerin yüzlerine ve artlarına vura vura ve haydi tadın yangın azabını diyerek canlarını alırken bir görseydin.”³³¹ âyetlerinden hareketle meleklerin müşriklere vurma fiilinin Bedir Günü savaş meydanında gerçekleştiğine dair rivayete yer vermiştir. Kurtubî'nin Bedir Günü öldürülmeyip geride canlı kalan müşrikler hakkında varid olduğunu bildirdiği³³² bu rivayete göre, kâfirler savaşta müslümanlara önden saldırdıkları esnada melekler onların yüzlerine, arkadan saldırdıkları esnada ise sırtlarına vurmak suretiyle yardımda bulunmuşlardır.³³³ Hasan-ı Basrî'den (öl. 110/728) nakledilen bir rivayette ise bu duruma dair somut bir örnek aktarılmaktadır. Rivayete göre, bir adam Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek Ebû Cehil'in sırtında ayakkabı bağına benzer bir şey gördüğünü belirtmiştir. Bunu üzerine Hz. Peygamber: “İşte o, meleklerin vurmasıdır.” buyurmuştur.³³⁴

Kurtubî kendisine ulaşan rivayetlerden, yardım için gelen meleklerin sadece sahâbeye yardıma gelmeyip Hz. Peygamber'e de yardım ettiklerinin ve O'nu koruduklarının anlaşıldığını ifade etmektedir. Kurtubî'nin kaynak belirtmeden aktardığı bir rivayette, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Bedir günü Rasûlullâh'ın sağ ve solunda beyaz elbiseler giymiş iki kişi gördüğünü, bu kişilerin Hz. Peygamber'in önünde son derece çetin bir şekilde savaştıklarını, ancak kendisinin bu iki kişiyi ne daha önce ne de daha sonra gördüğünü nakletmiştir.³³⁵ Kurtubî, bu rivayeti değerlendirdiği yerde, söz konusu olayın yalnızca

³²⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/150. Konu hakkında bilgi için bk. el-Begavî, *Teşîru'l-Begavî*, 2/330; Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423-2002), 17/334.

³²⁹ Said b. Cübeyr ve Mücâhid, sırttan maksadın onların kıçları olduğunu belirtmiştir. Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/45.

³³⁰ Muhammed 47/27.

³³¹ el-Enfâl 8/50. Bazılarına göre bu âyet, Bedir Günü öldürülen müşrikler hakkında nazil olmuştur. Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/44.

³³² Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/44.

³³³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/281.

³³⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/45; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/230.

³³⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/299; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/221 (No. 1468)

Hız. Peygamber'e özğü bir durum olabileceğini, dolayısıyla bunun sahâbeye gönderilen yardımla aynı mahiyette değerdendirilemeyeceğini özellikle vurgulamaktadır.³³⁶

Kurtubî'ye göre meleklerin Bedir Savaşı'nda inmesi esasen Allah'ın ihtiyaç duyduğu bir yardım unsuru değildir. Böyle bir sebebe Allâh'ın değil, O'nun yarattıklarının ihtiyacı vardır. Allâh ise bunu kendi emri üzere, kulları sebeplere sarılınsınlar diye yapmıştır.³³⁷ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: *"Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır. Bir de Allah bunu, inkâr edenlerden bir kısmını helak etsin veya perişan etsin de umutsuz olarak dönüp gitsinler diye yaptı."*³³⁸

Kurtubî bu âyeti yorumlarken, Allâh'ın müminlere bir müjde vermek ve onların kalplerine sükûnet indirmek, müşriklerden bir kısmını ise öldürmek yahut derin bir üzüntüye ve umutsuzluğa sevk etmek maksadıyla Bedir'de yardım ettiğini belirtir.³³⁹ Bununla beraber o, gerçek zafer ve yardımın yalnızca Allah'a ait olduğunu vurgulamıştır.³⁴⁰ Kurtubî Meleklerin ise bu meselede bir sebep olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Zira ona göre eğer Allâh'ın yardımı olmasaydı, meleklerin sayısının çokluğunun faydası görülemezdi. Ayrıca Kurtubî, Allâh'tan gelen yardımın kılıç ile değil hüccet³⁴¹ ile olduğunu düşünmektedir.³⁴²

Kurtubî, Allâh neden çok sayıda meleği yardıma gönderdiği hususunu Zemahşerî'den aktarımla açıklamaya çalışmıştır. Buna göre müşriklerin helak edilmesi için tek bir melek bile yeterli olacaktı. Çünkü Lût kavminin Cebrail'in (a.s) kanatlarından sadece bir tüy vasıtasıyla helak edildiği gibi Semûd ülkesiyle Hz. Sâlih'in kavmi tek bir çığlık ile helak edilmiştir. Fakat yüce Allâh, Hz. Peygamber'i bütün peygamberlere üstün kılmış ve daha önce hiç kimseye vermediği bir şekilde şerif ve aziz kılmanın sebeplerini

³³⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/299.

³³⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/300.

³³⁸ Âl-i İmrân 3/126-127.

³³⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/304-305.

³⁴⁰ el-Enfâl 8/10.

³⁴¹ Hüccet: Delil, burhan anlamında kullanılan terim. Mustafa Oğuz, Ahmet Akgündüz, "Hüccet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 18/446.

³⁴² Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/458.

kendisine ihsan etmiştir. İşte bu sebeplerden birisi de onun için semadan ordular indirilmiş olmasıdır.³⁴³

Yardım için inen melekler üzerlerinde belirli nişan ve alametler taşımışlardır. “*Rabbınız nişanlı beş bin melek size yardım eder.*”³⁴⁴ âyetinde geçen nişandan maksadın ne olduğu hususunda ise Kurtubî, kendisine ulaşan rivayetleri değerlendirmiştir. Kurtubî, kendisine ulaşan bu rivayetleri değerlendirerek, Zeccâc ve Beyhakî’den aktarılan bilgiye göre meleklerin uçları iki omuz arasına salınmış beyaz sarıklar sardıklarını kaydeder.³⁴⁵ İbn İshâk’a dayandırılan bilgiye göre Cebrail (a.s) ise Zübeyr b. Avvâm’ın sarığına benzeyen sarı renkli bir sarık kuşanmıştır.³⁴⁶

Kurtubî, belirli bir üniformanın bulunmadığı bir savaş ortamında meleklerin başlarına sarık sarmalarının, onların düşmanla karıştırılmamaları açısından son derece önemli ve faydalı bir durum olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada, Ebû Dâvûd’dan aktarılan bir rivayette Hz. Peygamber’in, müşriklerden farklı olarak Müslümanların sarıklarını başlarındaki berelerin üzerine sardıklarını ifade ettiği nakledilmiştir.³⁴⁷ Ayrıca Hz. Peygamber sarığın Araplar arasında bir taç hükmünde olduğunu dile getirmiştir.³⁴⁸ Bu rivayetler ışığında Kurtubî, askerlerin birbirini tanıması ve düşmandan ayırt edilebilmesi için askerlerin birtakım alametler taşımalarının caiz olduğunu belirtmiştir.³⁴⁹

Kurtubî’ye göre âlimlerden bazıları, meleklerin nişan ve alametlerinin kendilerinde değil, onların bindikleri atlarda olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşe göre meleklerin alametleri, ateşle dağlanmış atlar³⁵⁰ yahut siyah-beyaz renkteki atlarla ilişkilendirilmiştir.³⁵¹ Nitekim Beyhakî’den aktarıldığı kadarıyla Süheyl b. Amr, Bedir Günü sema ile arz arasında siyah-beyaz renkte atlara binmiş nişanlı kimseler

³⁴³ Kurtubî, *el-Câmi*’, 17/433-434; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 893.

³⁴⁴ Âl-i İmrân 3/125.

³⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/301; ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân* 1/467; Beyhakî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/57.

³⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/301; İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/633. Fakat İbn Atiyye, eserinde sadece Hz. Cebrail’in değil, diğer meleklerin de aynı ez-Zübeyr b. Avvâm gibi ucu iki omuz arasından sarkıtılan sarı sarıklar taktıklarını belirtmiştir. İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l veciz*, 1/504.

³⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/304. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Libâs”, 24 (No.4078). Tirmizî, “Libâs”, 42 (No. 1887).

³⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/304.

³⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/302.

³⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/53; es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 8/118-119.

³⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/301; Beyhakî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/57; İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l veciz*, 1/504.

gördüğünü, bunların hem müşriklerden bazılarını öldürdüklerini hem de esir aldıklarını aktarmıştır.³⁵²

Ayrıca Mücâhid'den aktarılan bilgiler ışığında bu atların kuyrukları ve yeleleri, bir alamet olmak üzere kesilmiştir. Alın ve kuyruklarına ise renkli ve sade beyaz yünden alametler takılmıştır.³⁵³ Fakat Kurtubî, meleklerin bindikleri atların kuyruk ve yelelerinin kesilmesini uzak bir ihtimal görmektedir. Çünkü O, Ebû Dâvûd'dan nakille Hz. Peygamber'in, atların perçemlerini de yelelerini de kuyruklarını da kesmemeyi tembihlediğini zikretmiştir. Çünkü atların kuyrukları, onların kendilerini korudukları araçları, yelelerinin ise onların ısıtıcıları olduğunu, hayrın ise onların alınlarında düğümlenmiş olduğunu belirtmiştir.³⁵⁴ Söz konusu atların hangi cinsiyette olduklarına dair herhangi kayıt bildirmeyen Kurtubî sadece Hz. Cebrail'in atının dişi olduğunu belirtmiştir.³⁵⁵

Fakat Kurtubî, meleklerin siyah beyaz atlarla gelmesinin sebebinin Mikdât b. Amr'ın atına benzetilmek istenmesi olabileceğini söylemektedir. Çünkü Mikdât'ın atı siyah beyaz olmakla birlikte ordu içerisinde onun atından başka bir at bulunmamaktaydı.³⁵⁶ Bu bakımdan Kurtubî, meleklerin Mikdât'a bir ikram olsun diye ablak atlarla inmiş olabilme ihtimalini dile getirmiştir. Kurtubî'nin bazı âlimlerden naklettiğine göre aynı şekilde Cebrail (a.s)'ın, Zübeyr b. Avvâm'ın sarığına benzeyen sarı renkli bir sarık sarmış olduğu halde gelmesi de bu kabildendir.³⁵⁷

Kurtubî'ye göre Bedir Savaşı'na sadece melekler iştirak etmemiş, aynı zamanda şeytanlar da müdahil olmuştur. Onun İbn Abbâs'tan aktardığı rivayete göre, Şeytan yanlarında bir sancak bulunan ve Müdlicoğulları'ndan bazı kimselerin suretine bürünmüş şeytanlardan oluşan bir ordu ile savaş meydanına gelmiştir³⁵⁸ Şeytan'ın bizzat kendisi ise Sürâka b. Mâlik b. Cu'şum'un suretine girmiştir. Ancak bu varlığı uzun sürmemiş, zira savaş meydanında meleklerle karşılaşınca onlardan korkmuş ve

³⁵² Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/301-302; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/57.

³⁵³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/302; Mücâhid, *Tefsirü'l-mücâhid*, 258; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, 1/422.

³⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/302; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 42 (No.2542).

³⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/58; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/424.

³⁵⁶ Önceden açıklandığı üzere Bedir Savaşı'nda bulunan atların sayısı hakkında Kurtubî üç farklı rivayete yer vermiştir. Burada ise Kurtubî, savaşta bulunan tek atın Mikdât b. Amr'ın atı olduğunu beyan eden rivayeti tercih etmiştir.

³⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/302.

³⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/42.

derhal geri çekilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm bu konuya şöyle değinmiştir: *Fakat iki taraf (savaş alanında) yüz yüze gelince (şeytan), gerisin geriye dönüp, "Ben sizden uzağım. Çünkü ben sizin görmediğiniz şeyler (melekler) görüyorum. Ben Allâh'tan korkarım. Allâh, cezası çetin olandır" demişti.*"³⁵⁹

Kurtubî, bu âyetin tefsirinde farklı yorumlara yer vermektedir. Buna göre bazı âlimler, şeytanın korkusunun sebebini, Bedir Günü'nü Allah'ın kendisine mühlet verdiği gün sanmasıyla açıklamışlardır. Diğer bazıları ise şeytanın aslında korkmadığını, fakat yalana başvurarak böyle söylediğini ileri sürmüşlerdir.³⁶⁰

Kurtubî'nin, Beyhakî'den naklettiği rivayete göre meleklerden Hz. Cebrail Şeytan'ın üzerine yönelmiştir. Buna göre Şeytan'ın eli müşriklerden birinin elindeyken O, Hz. Cebrail'i görmüş ve hemen elini çekip yanında getirdiği taraftarları ile birlikte arkasını dönüp kaçmıştır. Kaçtığı sırada, onu Sürâka zanneden bir müşrik, daha önce verdiği yardım sözünü hatırlatınca o, kimsenin görmediği şeyleri görmesinden dolayı müşriklerden uzak olduğunu söylemiştir.³⁶¹

Kurtubî'nin Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta'* isimli eserinden aktardığı rivayete göre Hz. Peygamber, Şeytan'ın kendisini; kovulmuş, en hakir, en küçük ve en sinirli gördüğü günün arafe günü olduğunu belirtmiş, fakat Bedir Günü'nü bu durumdan istisna etmiştir. Ashâbın, şeytanın Bedir Günü neden bu halde olduğunu sorması üzerine Hz. Peygamber, bunun sebebini şeytanın, Cebrail'i melekleri savaş için düzenlerken görmesine bağlamıştır.³⁶²

Kurtubî, Şeytan'ın kaçmasıyla ilgili birbirinden farklı rivayetlere yer vermiştir. O, Beyhakî'den aldığı rivayette Hz. Cebrail'in, savaş meydanında Şeytan'ın üzerine gittiğini ve bunu gören Şeytan'ın ise kaçtığını belirtmiştir. Fakat Mâlik b. Enes'ten naklettiği rivayette ise Şeytan'ın Hz. Cebrail'i melekleri savaşa hazırlayıp düzenlerken görmesi üzerine kaçtığı ifade edilmiştir.

Kurtubî'ye göre, yalnızca şeytan değil, müşrikler de Bedir Günü derin bir korkuya kapılmışlardır. Onun Süddî'den naklettiğine göre "*Sen onları, dehşetli bir korkuya*

³⁵⁹ el-Enfâl 8/48.

³⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/44.

³⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/43; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/221; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/79.

³⁶² Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/43. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, 1406/1985), "Hac", 245.

*kapılıp da kaçıp kurtulamayacakları ve yakın bir yerden yakalanacakları zaman bir görsen!*³⁶³ âyetinde zikredilen korku, Bedir Savaşı'nda müşrikler üzerinde gerçekleşmiştir. O'na göre bu korku meleklerin kılıçlarıyla boyunları vurulduğu anda müşriklerin duydukları korkudur. Onlar bu halde iken ne kaçabilmişlerdir ne de tevbeyle yanaşabilmişlerdir.³⁶⁴

2.7. Savaşta Şehit Olanlar ve Öldürülen Müşrikler

Bedir Savaşı'nın neticesinde Yüce Allâh, müminlere yardımını esirgememiş ve onları meleklerle desteklemiştir. Bu suretle müşrikler hezimete uğratılmış, mutlak zafer ise inananların olmuştur. Kurtubî herhangi bir kaynak belirtmeksizin, hicretin 17. ayında elde edilen bu zaferin müjdesi Medine'ye Zeyd b. Hârise tarafından ulaştırıldığını aktarmaktadır.³⁶⁵ Müşriklerden bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı müslümanlar tarafından esir edilmiştir.

Kurtubî, Müslim'den aktardığı rivayet doğrultusunda Bedir Savaşı'nda 70 müşriğin öldürüldüğünü 70 müşriğin ise esir alındığını³⁶⁶ ve bu esirlerin bağlandığını belirtmektedir.³⁶⁷ Bunun yanı sıra öldürülen müşrik sayısını 44 olarak gösteren rivayetlere³⁶⁸ yer verse de Kurtubî, Müslim rivayetinin³⁶⁹ daha sahih olduğunu düşünerek öldürülen müşrik sayısının 70 olduğunu benimsemektedir.³⁷⁰ Yine Kurtubî'nin Beyhakî'den edindiği bilgiye göre esirlerin tamamının isimleri bilinmemektedir. Bu esirlerden 49 tanesinin ismi tespit edilmiş, ancak Hz. Peygamber'in azadlısı olan Şükran'ın da dahil olduğu toplam esir sayısının 70³⁷¹ olduğu belirtilmiştir.³⁷²

³⁶³ Sebe' 24/51.

³⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/334; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, 4/458; es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensur*, 6/711.

³⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/229.

³⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/463. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 305; Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, *'Uyûnü'l-eser fî fününi'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*, thk. İbrâhîm Muhammed Ramazân (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414-1993), 1/331.

³⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/72.

³⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/76.

³⁶⁹ Müslim, "Cihâd", 58.

³⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/76.

³⁷¹ Malik b. Ubeydullâh isimli kişi esir alınmış, bilahare esir iken kendiliğinden vefat etmiştir. İbn Hişâm bu kişinin öldürülenler arasında sayıldığını nakletmektedir. İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/715.

³⁷² Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/76-77; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3133.

Bedir esirlerinin Hz. Peygamber'e yönelik "Biz sana iman ettik." demiş olduklarını aktaran bazı müfessirlerin görüşüne yönelik Kurtubî itiraz etmektedir. O, İbnü'l-Arabî'den nakille, serbest bırakılan esirlerin Mekke'ye geri dönmelerini delil göstererek onların gerçekten iman etmiş olamayacaklarını savunur. Ayrıca bu esirlerden bir kısmının daha sonra Uhud Savaşı'na müşrikler safında katıldığını hatırlatarak söz konusu iddiayı geçersiz bulmuştur.³⁷³

Bedir Günü öldürülen müşrikler arasında İslâm'a ve Hz. Peygamber'e karşı en şiddetli düşmanlık gösteren kimseler de bulunmaktaydı. Kurtubî, bu konuda eserinde Rabi' b. Enes'in görüşüne yer vermiştir. Buna göre Kurtubî, öldürülenlerin bazılarının Kureys ordusunun komutanları olduğunu ve haklarında Allâh'ın: "*Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.*"³⁷⁴ buyurduğu kimseler olduğunu belirtmiştir.³⁷⁵ Kurtubî'nin Nekkâş'tan aktardığı kadarıyla bunlardan Ukbe b. Ebû Muayt ve Ümeyye b. Halef³⁷⁶ birbirlerini yakın dost edinmişlerdir. Ukbe, zaman zaman Hz. Peygamber'le görüşüp meclisinde bulunan kişilerden biriydi. Kureysliler Ukbe'nin dininden döndüğü haberini Ümeyye'ye ulaştırdı. Ümeyye ona şayet Muhammed ile karşılaşır da onun yüzüne tükürmeyecek olursa, kendisini görmeyi şahsına haram kılacağını belirtmiştir.

Kurtubî'nin Süheylî'den (öl. 581/1185) aktardığı rivayette ise Ümeyye: "Muhammed'in boynuna basmadıkça ve ona şunları şunları söylemedikçe..." diyerek Ukbe'yi kışkırtmıştır.³⁷⁷ Bunun üzerine Ukbe denileni yapınca Hz. Peygamber Bedir Günü kendisini boynu vurulmak suretiyle ölüme mahkûm etmiştir.³⁷⁸ Kurtubî'nin Kur'ân-ı Kerîm'de zalim oldukları ve pişmanlıktan ellerini ısıracığını³⁷⁹ belirttiği kişiler arasında yer alan Ukbe b. Ebû Muayt'ın ölüm emrini Hz. Peygamber vermiştir.

Ukbe, öldürülmesi emredildiğinde Hz. Peygamber'e hitaben: "Bu kadar esir arasından sadece beni mi öldüreceksin." deyince Hz. Peygamber ise onun bu sözünü tasdik

³⁷³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/77; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/433.

³⁷⁴ el-Bakara 2/6.

³⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/281.

³⁷⁶ Bir başka rivayete göre ise bu kişi Ümeyye b. Halef değil, onun kardeşi olan Ubeyy b. Halef'in arkadaşıdır. Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/402.

³⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/402; Süheylî, *Ravzü'l-ünûf*, 5/64.

³⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/75-76.

³⁷⁹ el-Furkân 25/27.

ederek, kâfirliği ve azgınlığı sebebiyle öldürüleceğini zikretmiştir. Ukbe, ayrıca çocuklarının sahipsiz kalacağını öne sürerek kendisini kurtarmaya çalışmışsa da bu girişimi sonuçsuz kalmıştır. Nihayetinde, Hz. Peygamber'in emri üzerine Hz. Ali tarafından öldürülmüştür.³⁸⁰ Ukbe'nin öldürülmesinde, onu esir alan Mikdât³⁸¹ isimli sahâbînin "O benim esirimdir Ey Allâh'ın Rasûlü!"³⁸² şeklindeki itirazı da Hz. Peygamber nezdinde kabul görmemiştir.

Kurtubî, Bedir Savaşı'nda öldürülenler arasında yer alan Ukbe b. Ebû Muayt ile birlikte, Allâh'ın kendi üzerlerine taş yağdırmasını isteyerek meydan okuyan Nadr b. Hâris'in de bulunduğunu belirtir. O, Nadr b. Hâris Bedir Günü önce esir edildiğini,³⁸³ sonra Bedir'e yakın bir yer olan es-Safra denilen mevkide infaz edildiğini bildirmiş ve bu hususta ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığının bulunmadığını belirtmiştir.³⁸⁴ Ümeyye b. Halef ise savaş esnasında Hz. Peygamber tarafından³⁸⁵ öldürülmüştür. Bunun üzerine "O gün Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dostlar birbirine düşman olurlar."³⁸⁶ âyeti nazil olmuştur.³⁸⁷

Kurtubî'nin İbn Hişâm'a dayandırdığı bilgiye göre Nadr b. Hâris'in kız kardeşi, Süheylî ve Beyhakî'ye dayandırdığı bilgiye göre ise kızı onun ölümü sebebiyle mersiyeyle söyleyip ağıtlar yakmıştır. Bu mersiyede Hz. Peygamber'e hitaben şu ifadeler yer almıştır:

"Ey kavmi arasında en hayırlı ve şerefli akraba olan
Ve şeref ve kereminde köklü olan Muhammed,

³⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/401. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyârî, *el-Musannef*, nşr. Habibu'r-Rahman el-A'zami (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403-1983), 5/205.

³⁸¹ Kaynaklar bu sahâbînin Mikdât b. Esved olduğunu belirtmişler. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *el-Merâsîl*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408-1992), 337.

³⁸² Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/76; Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, 337; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/143.

³⁸³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 21/218. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî vd., (Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Tercüme, 1374-1955), 3/183.

³⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/23. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/644; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Muhammed Halil Herras (Beyrut: Dârü'l-Fikr), 171; Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, 337; el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 6/89.

³⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/401.

³⁸⁶ ez-Zuhurf 43/67.

³⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/75-76; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyun* 5/238.

Eğer karşılıksız salıverseydin bir zararın olmazdı.³⁸⁸

Kurtubî'ye göre Ümeyye b. Halef'in öldürülmesi Hz. Peygamber'in peygamberliğinin belgelerindendir. Çünkü O, bu müşriklerin küfür üzere öldürüleceklerini haber vermiştir.³⁸⁹ Kurtubî, söz konusu rivayette Ümeyye b. Halef'i bizzat Hz. Peygamber'in öldürdüğünü beyan etmiştir. Kurtubî bu bilgiyi el-Vâkıdî'ye dayandırmaktadır. Fakat Vâkıdî esrinde onu öldürenin Hubeyb b. İsâf ve Bilâl olduğunu belirtmiştir.³⁹⁰

Kurtubî, savaş bittikten sonra sahâbîler arasında bazı hoş olmayan durumların yaşandığını aktarmaktadır. Ona göre bu durum karşılıklı övünme yahut bunun benzeri şekillerde ortaya çıkmıştır. Nitekim ashap birbirlerine karşı “ben şu kadar öldürdüm, ben şunu yaptım” demeye başlamışlardır. Fakat Allâh, indirdiği âyetle öldürenin ve her şeyi takdir edenin kendisi olduğunu, kulun ise yalnızca iştirak ederek olaylara tanık olduğunu bildirmiştir.³⁹¹ İlgili âyet şu şekildedir: “(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allâh onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allâh attı. Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allâh öyle yaptı. Şüphesiz Allâh hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”³⁹²

Kurtubî, bu âyeti tefsir ederken iki farklı anlam ihtimaline dikkat çekmektedir. Buna göre bu âyet; Allâh'ın, düşmanları İslâm ordusunun önüne sürükleyerek onların Müslümanlar tarafından öldürmesinin sağlanması sebebiyle müşrikleri asıl öldürenin Allâh olduğuna işaret ettiği gibi, Allâh'ın yardım amaçlı gönderdiği melekler vasıtası ile onların öldürüldüğü anlamına da gelmektedir.³⁹³ Ayrıca Kurtubî bu âyetin, Huneyn veya Uhut Savaşları hakkında nazil olabileceği rivayetlerine yer verdikten sonra sahih görüşün bu âyetin Bedir Savaşı hakkında inmiş olduğuna dikkat çekmektedir. Zira ona göre söz konusu sûre bütünüyle Bedir Savaşı'na temas etmektedir.³⁹⁴

Kurtubî'nin Buhârî'den aktardığı bilgilere göre Hz. Peygamber, savaşlarda zafer elde ettiğinde âdeti üzere bölgeyi hemen terk etmeyip üç gün boyunca orada ikamet

³⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/90; İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 2/42.

³⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/401.

³⁹⁰ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 1/151; İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/632.

³⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/476.

³⁹² el-Enfâl 8/17.

³⁹³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/477; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, 2/304.

³⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/476.

etmiştir.³⁹⁵ Nitekim Bedir Savaşı'nda da öldürülen müşrikler, savaş meydanında bulundukları yerde üç gün boyunca bırakılmıştır. Öldürülen bu müşriklerden 24 tanesi ise, Hz. Peygamber'in emriyle³⁹⁶ sürüklenerek Bedir kuyularından son derece pis olan birine atılmışlardır.³⁹⁷ Kurtubî Muhammed Sûresi'ni tefsir ederken, kuyuya atılan müşriklere Allâh'ın asla mağfiret etmeyeceğini belirtmiştir.³⁹⁸ Ayrıca o, bazı işârî³⁹⁹ müfessirlerin, sahâbe içerisinde Muâz b. Amr b. el-Cemûh ve Muâz b. Afrâ'nın öldürdüğü⁴⁰⁰ Ebû Cehil'in kuyuya atılma hikmetini; onun dünyada iken çokça mala sahip olmasına bağladıklarını belirtmektedir.⁴⁰¹

Buhârî'den aktarılan bilgiye göre Hz. Peygamber, savaşın üçüncü günü yük devesinin getirilmesini emretmiş ve yükleriyle birlikte yola koyulmuştur. Müşriklerin cesetlerinin atıldığı kuyunun yanına geldiğinde ise, onların ileri gelenlerinin cesetleri başında ayakta durarak şu ifadeleri dile getirmiştir: “Ey Ebû Cehil b. Hişâm, Ey Ümeyye b. Halef, Ey Utbe b. Rabia, Ey Şeybe b. Rabia, Rabbinizin size vadettiğini hak olarak buldunuz değil mi? Şüphesiz ben, Rabbimin bana vadettiği şeyin gerçek olduğunu gördüm.”⁴⁰² Bu şekilde isimleri zikredilenlerin yanı sıra Kureys'in önde gelen başka simaları da bulunmaktaydı. Nitekim İbn İshâk'ın rivayetine göre, bu kişiler Hz. Peygamber ile alay edince Allâh onları öldürmek suretiyle helak etmiştir. Bunlar beş kişi olup isimleri Âs b. Vâil, Esved b. Muttalib b. Esed Ebû Zem'a, Esved b. Abdi Yeğus ve Hâris b. et-Tulâtıla'dır.⁴⁰³ Ayrıca Kurtubî, bu kişilerin, Bedir Savaşı'nda helak edildikleri bilgisine de yer vermiştir.⁴⁰⁴

³⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/206; Buhârî, “el-Meğâzî”, 62 (No. 3976)

³⁹⁶ Hz. Peygamberin bu emri, öldürülen müşriklerin bedenlerine yırtıcı hayvanların zarar vermesini engellemeye yönelik olduğu söylenebilir. Karan, *Bedir Meydan Muharebesi*, 142. Bunun diğer bir göstergesi ise Ümeyye b. Halef'in cesedidir. O'nun cesedi zırh içinde sıkışır ve parçalanır hale gelince, Müslümanlar bu cesedi açıkta bırakmamış ve üzerini toprakla kapatmışlardır. İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/638.

³⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/466; Buhârî, “el-Meğâzî”, 62 (No. 3976); Müslim, “Cennât”, 2874.

³⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/288; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/1023.

³⁹⁹ Sûfî bir kişinin kalbine doğduğu birtakım işaretlere dayanarak Kur'ân-ı Kerîm'i yorumlaması anlamında kullanılan tabir. Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 23/424.

⁴⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/14; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/313 (No. 1683); Buhârî, “Kitâbu'l-Humus”, 18 (No. 3141); Müslim, “Cihâd”, 42.

⁴⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/85.

⁴⁰² Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/20; Buhârî, “el-Meğâzî”, 62 (No. 3976)

⁴⁰³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/261-262; İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/409; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 14/149; Mâverî, *en-Nüket ve'l-uyun*, 3/175.

⁴⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/261-262.

Müslim'in rivayetinde nakledildiğine göre Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in Bedir'de ölü müşriklere hitaben söylediği sözleri işitince hayret etmiş ve onların kokmuş birer ceset hâline geldikten sonra nasıl işitebileceklerini ve cevap verebileceklerini sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onların orada hazır bulunan Müslümanlardan daha iyi işittiklerini, ancak cevap veremediklerini belirtmiştir.⁴⁰⁵ Buhârî'nin naklettiği rivayete göre ise Allâh Resûlü, ölü müşriklerin o anda vaktiyle Hz. Peygamber'in kendilerine söylemiş olduklarının hakkın kendisi olduklarını bilmekte olduklarını buyurarak ölü müşriklerin işitebildiklerine dikkat çekmiştir.⁴⁰⁶ Aynı bağlamda Hz. Peygamber, bir ölü kabre konulup, sahipleri onu bırakıp geriye döndüklerinde, ölen kişinin onların ayak seslerini dahi işittiğini⁴⁰⁷ buyurarak bu hususu açıklamıştır.

Kurtubî, bu rivayetleri yorumlarken farklı görüşlere de yer vermiştir. Ona göre İbn Atiyye, söz konusu olayı Hz. Peygamber'in bir mucizesi⁴⁰⁸ olarak değerlendirmiştir. Buna karşılık Hz. Âişe'nin ise *"Şüphesiz sen ölümlere duyuramazsın. Arkalarına dönüp kaçarlarken sağırlara da çağırıp duyuramazsın."*⁴⁰⁹ âyetini gerekçe göstererek aklî bir kıyasla ölümlerin işitemeyeceğini savunmuştur. Ancak Kurtubî kendi görüşünü ortaya koyarak Hz. Âişe'nin bu yorumuna katılmadığını açıkça belirtmiştir. Ona göre, "Eğer ölü işitmeseydi, ona selâm verilmezdi." Bu gerekçeyle Kurtubî, ölümlerin işitebileceği kanaatini savunmuştur.⁴¹⁰

Kurtubî'nin eserinde aktardığı kadarıyla İbn Atiyye'ye göre Allâh müşriklere idraklerini geri çevirmiştir. Bu sebeple müşrikler Hz. Peygamberin sözlerini işitebilmişlerdir. İbn Atiyye, Hz. Peygamber'in bu hususta açık bir beyanda bulunmamış olması durumunda, söz konusu hitabın ölümlerden ziyade hayatta kalan müşriklere yöneltilmiş olduğu kanaatine varılabileceğini ifade etmiştir.⁴¹¹

Bedir Savaşı'nda müşriklerden öldürülenler olduğu gibi, İslâm ordusundan da şehit düşen sahâbîler olmuştur. Kurtubî'nin kaynak belirtmeden aktardığına göre bu şehitlerin sayısı toplamda 14 kişidir. Bunların sekizi Medineli Ensâr'dan, altısı ise Mekke'den

⁴⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/466; Müslim, "Cennet", 77.

⁴⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/206; Buhârî, "el-Meğâzî", 62 (No. 3980)

⁴⁰⁷ Buhârî, "Cenâiz", 67, (No. 1338).

⁴⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/205; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l veciz*, 4/270.

⁴⁰⁹ en-Neml 27/80.

⁴¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/206.

⁴¹¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/205; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l veciz*, 4/270.

hicret eden Muhâcirlerdendir.⁴¹² Ayrıca Kurtubî, bazı müfessirlerin, “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar.”⁴¹³ Âyetinin, Bedir Günü şehit olan sahâbîler hakkında nazil olduğunu kabul ettiklerini de aktarmaktadır.⁴¹⁴

⁴¹² Kurtubî, *el-Câmi*‘, 5/407.

⁴¹³ Âl-i İmrân 3/169.

⁴¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi*‘, 5/407; el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî*, 1/533.

3. BÖLÜM: SAVAŞ SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER

3.1. Ele Geçirilen Esirlere Dair Uygulamalar

Bedir Savaşı'nda İslâm ordusu, sayı ve imkân bakımından müşriklerden çok daha zayıf olmasına rağmen büyük bir zafer elde etmiştir. Bu savaşta müşriklerden bazıları öldürülmüş, ileri gelenlerinden bir kısmı ise Müslümanların eline esir düşmüştür.⁴¹⁵

Ancak İslâm ordusunun esir alması, Allâh tarafından hoş karşılanmamış ve onlara ilahi bir ikazın yapılmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü Kurtubî'ye göre Allâh, Bedir'de fidye karşılığında serbest bırakılan esirlerin öldürülmelerinin, kendilerinden fidye almaktan daha uygun olduğunu bildirmektedir.⁴¹⁶ Nitekim ona göre Bedir Savaşı'ndan sonra meydana gelen Mekke'nin Fethi'nde Hz. Peygamber, Mekke'yi kılıç zoruyla almasına rağmen müşriklerden hiç kimseyi esir almamıştır.⁴¹⁷ Söz konusu ikaz Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade edilmiştir: *“Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor.”*⁴¹⁸

Kurtubî, Hz. Peygamber'in Ukbe b. Ebû Muayt gibi bazı isimlerin öldürülmesini emretmiş olmasını dikkate alarak, bu âyetin muhatabının bizzat Hz. Peygamber değil, fidye alma konusunda aceleci davranan sahâbîler olduğunu belirtmiştir. Çünkü onlar fidye almakta hırslı davranmışlardır.⁴¹⁹ O'na göre bu âyetten, kâfirler öldürülüp iyice zayıf düşürülmeksizin Peygamber'in esir almasına sebep olan böyle bir davranışa girilmemesi gerektiği anlaşılmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber, savaş esnasında müşrikleri öldürmeyip esir alınması hususunda herhangi bir emir vermemiştir.

Kurtubî ayrıca esirliğin mahiyetine de değinmiş ve esiri, konum itibarıyla “ölü hükmünde” saymıştır. Zira esir alan kişi, dilerse onu öldürebilecek konumdadır.⁴²⁰

Bununla birlikte Kurtubî, Katâde'nin ise Hz. Peygamber'in esirlerden fidye almasını, O'nun emrolunmaksızın yaptığı iki işten biri olarak gördüğünü belirtmektedir. Buna

⁴¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/316.

⁴¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/74.

⁴¹⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/7.

⁴¹⁸ el-Enfâl 8/67.

⁴¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/76.

⁴²⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/402.

göre kastedilen iki işten birincisi ise Hz. Peygamber'in bazı münafıklara savaşa çıkmayıp geri kalmalarına izin vermesidir.⁴²¹

Âyette Hz. Peygamber'in doğrudan zikredilmesi, müşriklerin esir edilmesini görmesine rağmen buna engel teşkil eden herhangi bir yasaklama getirmemesiyle ilişkilendirilmiştir. Zira Hz. Peygamber, hem zaferin kazanılmış olması hem de ortaya çıkan ani gelişmeler sebebiyle esir alınmasına karşı çıkmamıştır.⁴²² Kurtubî'nin aktarımıyla, bazıları bu ikaz ve sitemin sebebinin, aslında Kureyş'in ileri gelenlerinin şahısları ve malları hakkında olduğunu ileri sürmüşlerdir. Gerekçe olarak ise sahâbenin, ele geçirilen düşmanın öldürülmesi, esir edilmesi ve mallarının kendileri tarafından mülk edinilmesi hususunun esasen büyük bir iş olması sebebiyle onların acele etmemeleri ve gelecek vahyi beklemeleri gerektiği düşünülmüştür.⁴²³

Bu bağlamda sahâbe içerisinde Hz. Ömer, Sa'd b. Muâz ve Abdullâh b. Revâha gibi isimler esir alınmasından hoşnut olmamışlardır.⁴²⁴ Nitekim Kuşeyrî'den (öl. 465/1072) aktarılan bilgiye göre Sa'd b. Muâz Hz. Peygamber'e hitaben bu savaşın Müslümanların müşriklerle yaptığı ilk savaş olması hasebiyle Hz. Peygamber'in onları mümkün olduğunca öldürmesini daha çok arzu ettiğini belirtmiştir.⁴²⁵

İstişareye büyük önem verdiği bilinen Hz. Peygamber, alınan esirler hakkında ne yapılması gerektiğini sahâbeye danışmıştır. Bu esirler hakkında görüşünüz nedir? sorusuna Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Abdullâh b. Revâha cevap vermişlerdir. Müslim'den aktarıldığı kadarıyla Hz. Ebû Bekir, onların kendi amca çocukları ve aşiretlerinin çocukları olması sebebiyle Hz. Peygamber'in onlardan fidye almasının daha uygun olduğunu düşündüğünü zikretmiştir. Bununla birlikte Hz. Ebû Bekir onlardan fidye almanın Müslümanlara güç vereceğini belirtirken bu vesileyle Allâh'ın kendilerine hidayet vereceğini umduğu şeklinde⁴²⁶ cevap vermiştir.⁴²⁷ İbn Abbâs,

⁴²¹ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/227; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/479.

⁴²² Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/71-72.

⁴²³ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/75.

⁴²⁴ Kurtubî, *el- Câmi* ' , 10/72.

⁴²⁵ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/74; İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/628.

⁴²⁶ Hz. Ebû Bekir'in, daha önce esir alınıp Müslüman olan Hakem b. Keysân örneğini gördükten sonra Bedir'de esirlerin öldürülmek yerine fidye karşılığı serbest bırakılması yönünde rey kullanmış olma ihtimali gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca bk. Mustafa Fayda, "Batn-ı Nahle Seriyyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/202.

⁴²⁷ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/72; Müslim, "Cihâd", 58.

esirlerden fidye alınmasının sebebini, o gün müslümanların sayı bakımından az olduklarına bağlamaktadır.⁴²⁸

Hiz. Ömer ise Hiz. Ebû Bekir'in fikrine katılmamış, esirlerin öldürölmesi gerektiğini savunmuştur. Nitekim o, Hiz. Peygamber'in esirlerin boynunu vurması için kendilerine izin vermesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Hiz. Ömer Hiz. Peygamber'den, bazı kişilerin boynunu vurması için kendisine, Akıl'in boynunu vurması için ise Hiz. Ali'ye imkân vermesini talep etmiştir. Zira onun kanaatine göre söz konusu kişiler, müşriklerin önderleri olduklarından öldürölmeleri daha doğru bir seçenektir.⁴²⁹ Kurtubî'nin Yezîd b. Hârûn'dan (öl. 206/821) aktardığı rivayette ise Hiz. Ömer Hiz. Peygamber'den, müşriklerin kendisini yalanlayıp yurdundan çıkardıkları için onları önüne katıp boyunlarını vurmasını istemiştir.⁴³⁰

Abdullâh b. Revâha ise farklı bir teklif sunmuş ve Hiz. Peygamber'den odunu bol bir vadi bulmasını, esirlerin oraya yerleştirilip ateşe verilmesini talep etmiştir.⁴³¹ Kurtubî, Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer'in esirler hakkındaki görüşlerinin birer içtihat olduğunu ve ileride zikredileceği üzere kendileri, esirlere ne yapılacağı konusunda muhayyer bırakıldıktan sonra gerçekleştiğini beyan etmektedir.⁴³²

Üç sahâbînin Hiz. Peygamber'e fikirlerini dile getirdiği esnada esirlerden olan Hiz. Peygamber'in amcası Abbâs, bu konuşulanları dinlemiş ve Hiz. Peygamber'i akrabalık bağlarını koparmakla itham etmiştir. O ise Abbâs'a cevap vermemiş ve içeri girmiştir. Hiz. Peygamber içerde iken, kimileri O'nun, Hiz. Ebû Bekir'in fikrini kabul edeceğini kimileri ise Hiz. Ömer'in yahut Abdullâh b. Revâha'nın fikrini kabul edeceğini konuşmuşlardır.⁴³³

Dışarı çıkan Allâh Resûlü, Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer'i öven sözler zikretmiş, ardından Hiz. Ebû Bekir'in fikrini uygulayacağını açıklamıştır. O, Allâh'ın birtakım kimselerin kalplerini kendi rızası için süttten daha yumuşak oluncaya kadar yumuşattığını, yine kendi rızası için birtakım kimselerin kalplerini ise taştan daha katı olacak kadar katılaştırdığını buyurmuştur. Daha sonra Hiz. Peygamber Hiz. Ebû Bekir'in “Artık kim

⁴²⁸ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/74; Taberî, *Câmi ' u ' l beyân* , 11/272.

⁴²⁹ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/72; Müslim, “Cihâd” , 58.

⁴³⁰ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/73.

⁴³¹ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/72; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* , 3/561 (No. 3632).

⁴³² Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/76.

⁴³³ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/73; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* , 3/561 (No. 3632).

bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse şüphesiz sen çok bağışlayan, çok merhamet edersin."⁴³⁴ diyen Hz. İbrâhîm'e benzettiğini belirtmiştir. Aynı şekilde kendisinin "Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan, yine şüphe yok ki sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin."⁴³⁵ diyen Hz. İsmâ'ya benzediğini dile getirmiştir. Hz. Ömer'e hitaben ise kendisinin "Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!"⁴³⁶ diyen Hz. Nûh'a ve "Ey Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine darlık ver, çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar iman etmezler."⁴³⁷ diyen Hz. Mûsâ'ya benzediğini zikretmiştir. Ardından Hz. Peygamber Müslümanların maddi bakımdan ihtiyaç içerisinde olduklarını, o bakımdan hiçbir kimsenin fidye ödemedi kurtulamayacağını yahut boynunun vurulacağını zikretmiştir.⁴³⁸

Abdullâh b. Mes'ûd alınan bu kararı işitince Süheyl b. Beydâ'yı öldürölmekten kurtarmak istemiş ve Hz. Peygamber'e bu kişinin istisna edilmesini rica etmiştir. Çünkü Abdullâh b. Mes'ûd, Süheyl b. Beydâ'yı İslâm'dan söz ederken işittiğini belirtmiştir. Ancak Hz. Peygamber, bu talep karşısında sessiz kalmış ve herhangi bir karşılık vermemiştir.⁴³⁹

Kurtubî'ye göre Hz. Peygamber, esirler hakkındaki kararını açıkladıktan sonra, yukarıda zikredilen esirlerle alakalı âyet⁴⁴⁰ inmiş ve bu âyet vesilesiyle müslümanlar, fidye hususunda gösterdikleri hırs sebebiyle ikaz edilmiştir.⁴⁴¹ Kurtubî'nin isnadını vermeksizin aktardığı rivayete göre bu âyet gelince, Allâh'ın Resûlü yapılan uyarıyı inananlara haber vermiş, kendilerinin Hz. Ömer'e muhalefet ettikleri için neredeyse onlara azap⁴⁴² isabet edeceğini belirtmiştir. Nitekim Hz. Peygamber bu azabın inmesi durumunda Hz. Ömer müstesna olmak üzere hiç kimsenin kurtulamayacağını

⁴³⁴ İbrâhîm 14/36.

⁴³⁵ El-Mâide 5/118.

⁴³⁶ Nûh 71/26.

⁴³⁷ Yûnus 10/88.

⁴³⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/73; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/561 (No. 3632).

⁴³⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/73.

⁴⁴⁰ el-Enfâl 8/67.

⁴⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/76.

⁴⁴² Hz. Peygamber'in sahâbe ile istişare etmesini bir içtihat olarak değerlendiren Ahmet Önkâl, içtihadın hatalı olması durumunda azap gerektirmeyeceğini belirtmiştir. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, 128.

buyurmuştur.⁴⁴³ Müslim’den aktarılan bilgiler ışığında Hz. Ömer, esirler hakkındaki görüşünü dile getirmesinden bir gün sonra Hz. Peygamber’in huzuruna gelince, kendisini ve yanında bulunan Hz. Ebû Bekir’i ağladığını görmüş ve bu duruma şaşırmıştır. Bunun sebebini soran Hz. Ömer, indirilen ikaz âyeti münasebeti ile ve Hz. Peygamber’in sahâbeye yönelik azabın, Allâh tarafından kendisine gösterilmesi sebebiyle ağladıkları cevabını almıştır.⁴⁴⁴

Kurtubî’nin Müslim ve ismini belirtmediği başka kaynaklar yoluyla aktardığına göre Hz. Ömer: “Üç⁴⁴⁵ hususta Rabb’ime muvafakat ettim. Makâm-ı İbrâhîm, hicâb ve Bedir esirleri hususunda.” diyerek bu konuda kendisine verilen ilahî teyidi dile getirmiştir.⁴⁴⁶ Fakat Kurtubî, Kur’ân-ı Kerîm’de “*Her kim de sabreder ve bağışlarsa, işte bu elbette azmedilecek işlerdendir.*”⁴⁴⁷ âyetinin vahyedilmesine sebebiyet veren kişiler arasında Hz. Ömer’i de zikretmiştir.⁴⁴⁸ Kurtubî, sebep olarak ise bu kişilerin eziyetlere sabretmeleri ve Bedir Savaşı’nda esirlerden fidye almayı kabul etmeleri olduğunu belirtmiştir. Oysa daha önce ifade edildiği üzere Hz. Ömer esirlerden fidye alınmasına karşı çıkmıştır.⁴⁴⁹ Dolayısıyla Kurtubî’nin bu rivayetleri, esirler meselesinde birbiriyle çelişen iki farklı bilgi ihtiva etmektedir.

Bedir Savaşı’ndan sonra ele geçirilen esirlere yemek verilmesi meselesi de gündeme gelmiştir. Muhacirlerden bazı sahâbîler, esirlerin canlarını muhafaza etmek amacıyla⁴⁵⁰ yemek yedirme hizmetini üstlenmişlerdir. Mâverdî’den aktarımla bu görevi üstlenenler yedi kişiden oluşmakta olup isimleri şunlardır: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahmân b. Avf, Sa’d, Ebû Ubeyde.⁴⁵¹ Bu sahâbîler esirlere yemek yedirme işini üstlendiklerinde haklarında âyet indiği söylenmiştir. Buna göre:

⁴⁴³ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/74; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 129 (No. 2690).

⁴⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/72; Müslim, “Cihâd”, 58.

⁴⁴⁵ Hz. Ömer’in Allâh’a muvafakat ettiği meselelerin sayısı hakkında başka bir kaynak O’nun üç değil dört yerde muvafakat ettiğini belirtmektedir. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. b. Abdülmuhsin et-Türki (Kâhire: Dâru Hicr, 1419-1999), 1/46. Kurtubî’ye göre ise muvafakat toplamda beş yerde gerçekleşmiştir. Kurtubî, *el-Câmi*’, 2/374.

⁴⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi*’, 2/374; Müslim, “Fedâilu’s-Sahâbe”, 24.

⁴⁴⁷ eş-Şûrâ 42/43.

⁴⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi*’, 18/496-497.

⁴⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/72; Müslim, “Cihâd”, 58.

⁴⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi*’, 21/460.

⁴⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 21/461; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, 6/167.

“Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler.”⁴⁵² âyeti bu kişiler hakkında inmiştir.⁴⁵³ Müslüman kardeşleri dururken müşrik esirleri doyurmaları, dikkat çekici bir husus olarak değerlendirilmiştir. Kurtubî de bu bağlamda, müşrik esire yemek vermenin Allah’a yakınlaştıracı bir amel olabileceğini ifade etmiştir.⁴⁵⁴ Ayrıca bu sahâbîler, yemek yedirme hizmetini üstlenirken herhangi bir teşekkür, mükâfat yahut karşılık beklememişlerdir. Onların bu niyetlerini bizzat Kur’ân-ı Kerîm: “(Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) “Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.”⁴⁵⁵ âyetiyle bildirmiştir.

Bedir’de esir alınanlar arasında Hz. Abbâs özel bir konuma sahiptir. Zira o, Hz. Peygamber’in amcası olmasına rağmen müşriklerin safında yer alarak Bedir Savaşı’na katılmıştır. Ayrıca O’nun ne zaman müslüman olduğu hususu da öteden beri tartışıl原因 bir mesele halini almıştır. Bedir Günü esir alınınca, kendisinin kâfir olması ve akrabalık bağlarını koparması sebebiyle kınandığı rivayet edilmiştir.⁴⁵⁶ Buna karşılık Kurtubî, farklı rivayetleri eserinde aktararak meseleyi değerlendirmiştir.

Kurtubî, İbn Abdülber’den naklen Hz. Abbâs’ın Bedir’den önce müslüman olduğunu belirtmiştir. Nitekim bu rivayet doğrultusunda Hz. Peygamber Bedir Günü: “Kim Abbâs’ı görececek olursa onu öldürmesin.” buyurmuştur.⁴⁵⁷ İbn Abbâs’tan aktarılan sonraki rivayette meseleyi biraz daha geniş yelpazede ele alan Kurtubî Hz. Peygamber’in, Hâşimoğullarından ve diğerlerinden birtakım kimselerin kendileriyle savaşmaya ihtiyaçları olmaksızın, istemeyerek (müşriklerle birlikte) savaşa çıkartıldıklarını belirttiğini aktarmıştır. Buna göre Hz. Peygamber Müslümanlardan birinin, Hâşimoğullarından herhangi bir kimse ile karşılaşması durumunda onu öldürmemesini istemiştir. Aynı şekilde Ebü’l-Bahterî⁴⁵⁸ ve Hz. Abbâs ile karşılaşan

⁴⁵² el-İnsân 76/8.

⁴⁵³ Kurtubî, *el-Câmi*’, 21/461.

⁴⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi*’, 21/460.

⁴⁵⁵ el-İnsân 76/9.

⁴⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/132.

⁴⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/77.

⁴⁵⁸ Mekke yıllarında Hz. Peygamber’i daima koruyup kollayan ve O’na karşı kötü bir davranışta bulunmayan Ebü’l-Bahterî, kendisine sunulan bu imtiyazı kabul etmemiştir. İbn-i Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/629-630.

kişinin onları öldürmemesini istemiştir. Hz. Peygamber bunun sebebinin ise, Hz. Abbâs'ın istemeyerek ordu ile birlikte çıkartıldığı şeklinde açıklamıştır.⁴⁵⁹

Kurtubî'ye göre Hz. Abbâs'ın Hayber yılında İslâm'a girdiğini nakleden bazıları ise onun Bedir'de esir alındığı gün İslâm'a girdiğini belirtmişlerdir.⁴⁶⁰ Kurtubî ise eserinde, Hz. Abbâs'ın Bedir Günü müslüman olduğuna dair rivayetlere yer vermiştir.⁴⁶¹ Fakat Kurtubî'ye göre Allâh, Bedir esirlerinin müslüman olduklarını beyan eden sözleri hususunda kendilerinin gerçek yüzlerini beyan ederek “*Eğer sana hainlik etmek isterlerse (bil ki) onlar daha önce Allâh'a da hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı (sana) imkân vermişti.*”⁴⁶² buyurmuştur.⁴⁶³ Ayrıca Kurtubî, eğer bu esirler gerçekten müslüman olmuş olsalardı Medine'de kalmaları gerektiğini; hâlbuki fidyelerini ödeyerek Mekke'ye dönmelerinin aksini gösterdiğini kaydetmiştir.⁴⁶⁴

Buna paralel olarak Kurtubî, eserinde Hz. Abbâs'ın Müslümanların elinde esir bulunmasına rağmen Kureyş kervanını korumak için elinden gelen gayreti sürdürdüğünü kaydetmektedir. Buna göre Kurtubî'nin İbn Abbâs'tan aktardığı bilgiye göre Bedir Savaşı'nda zafer elde edilince, ashap içerisinde bazıları Kureyş kervanının peşine düşmeyi düşünmüşlerdir. Bu düşüncelerini Hz. Peygamber'e gelerek kendisine arz etmişlerdir. Onlar artık kervanın peşine düşülmesi gerektiğini çünkü onu koruyacak bir şeyin bulunmadığını kalmadı dile getirmişlerdir. Esirler arasında bulunan Hz. Abbâs bunu duymuş ve “Bu uygun olmaz.” demiştir. Ne sebeple uygun olmayacağını soran Hz. Peygamber'e cevaben Hz. Abbâs: “Çünkü Allâh sana iki taifeden birisini vadetmişti. İşte Allâh sana vadettiği şeyi vermiş bulunuyor.” demiştir. Hz. Peygamber ise “Doğru söyledin.” diyerek kendisini tasdik etmiştir. Kurtubî, Hz. Abbâs'ın bu hususu Hz. Peygamber'in konuşmalarından ve Bedir ile ilgili açıklamalardan işittiğini bildirmiştir.⁴⁶⁵

⁴⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/77; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/7.

⁴⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/77. Kurtubî'nin eserinde geçtiği üzere Hz. Abbâs'ın Bedir günü Müslüman olduğu söylenmiştir. Fakat verilen dipnotta zikredilen eserde Hz. Abbâs'ın Bedir Günü değil hicretten önce Müslüman olduğu geçmektedir. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tezhibü'l-esma ve'l-lugat*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1/258.

⁴⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/82; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/142-143; el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî*, 2/311-312; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9/406.

⁴⁶² el-Enfâl 8/71.

⁴⁶³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/84.

⁴⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/76.

⁴⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/465-466; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/488 (No. 2022).

Kurtubî, isim belirtmeksizin bazı âlimlerin görüşüne de yer verir. Buna göre Hz. Abbâs, Bedir'den önce İslâm'a girmiş ve Hz. Peygamber'e müşriklerin durumuna dair bilgi aktarmış, ayrıca hicret etme arzusunu dile getirmiştir. Ancak Hz. Peygamber, onun Mekke'de kalmasının daha faydalı olacağını ifade ederek hicret etmesini istememiştir.⁴⁶⁶

Alınan esirler arasında Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'in eşi ve damadı olan Ebu'l-Âs da bulunmaktaydı. Kurtubî'nin Ebû Dâvûd'un *el-Musannef* adlı eserinden aktardığına göre Hz. Peygamber'in, her esirin fidye karşılığı serbest kalacağını kararlaştırdıktan sonra kızı Zeynep, kocası Ebu'l-Âs'ı kurtarmak için bir miktar mal göndermiştir. Bu mallar arasında Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hatîce'nin, kızı Zeyneb'e düğün hediyesi olarak verdiği gerdanlık ta bulunmaktaydı. Bu gerdanlığı gören Hz. Peygamber son derece duygulanmış, ardından ashâbına dönerek, uygun görmeleri halinde Zeyneb'in eşinin serbest bırakılmasını ve gerdanlığın da kendisine iade edilmesini rica etmiştir. Ashâbın bu teklifi kabul etmesi üzerine Hz. Peygamber, damadı Ebû'l-Âs'ı serbest bırakmıştır.⁴⁶⁷

Bunun yanı sıra, Kurtubî'nin Buhârî'den aktardığı bir başka rivayete göre Hz. Peygamber, Bedir esirleri bağlamında onları işaret ederek şayet Mut'im b. Adî hayatta olup da⁴⁶⁸ esirler hakkında kendisiyle konuşacak (onları serbest bırakmasını isteyecek) olsaydı, onları ona bırakacağını belirtmiştir.⁴⁶⁹

Hz. Peygamber Ebu'l-Âs'ı serbest bırakması karşılığında kendisinden kızı Zeyneb'i kendisine göndermesi hususunda söz almıştır. Bu doğrultuda Allâh Resûlü Zeyd b. Hârise ve Ensar'dan bir kişiyi Mekke'ye göndermiş ve onlara Ye'cec vadisinde beklemelerini, kızı Zeynep gelince O'nu alıp getirmelerini emretmiştir.⁴⁷⁰ Kurtubî'nin İbn İshâk'a dayandırdığı bilgiye göre Ebu'l-Âs verilen söz gereği isteneni yerine

⁴⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi*, 10/77; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 5/440; en-Nevevî, *Tezhibü'l-esma ve'l-lugat*, 1/258.

⁴⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, 10/83; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 129 (No. 2692).

⁴⁶⁸ Mut'im b. Adî Bedir Savaşı'ndan önce vefat etmiştir. Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Mut'im b. Adî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 31/402.

⁴⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, 10/23; Buhârî, "Kitâbu'l-Humus", 16 (No. 3139).

⁴⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, 10/83; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 129 (No. 2692); Taberî, *Tarih*, 2/468-469.

getirmiş ve Bedir Savaşı'ndan bir ay sonra eşi Zeyneb'e "Hazırlan babanın yanına git." diyerek Medine'ye gitmesine izin vermiştir.⁴⁷¹

Bununla birlikte Zeyneb'in bu yolculuğu oldukça meşakkatli geçmiştir. Zira Hz. Peygamber'in kızı Zeynep yola çıkmak için hazırlandığı esnada Utbe kızı Hind bu haberi almış ve kendisine her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu söylemiştir. Ancak olası bir zarar görme ihtimalinden endişe eden ve çekingen davranan Zeynep, babasına gitmek istediğini inkâr etmiş ve kendisine yapılacak herhangi bir yardım istemediğini belirtmiştir.⁴⁷²

Hazırlıklarını tamamlayan Zeynep devesine binmiş ve kayınpederi olan Kinâne b. er-Rabi, O'nun devesini çekerek birlikte yola koyulmuşlardır. Ancak gündüz vakti yola çıkmaları sebebiyle durum kısa sürede Mekkeliler tarafından öğrenilmiştir. Bunun üzerine Hebbâr b. Esved⁴⁷³ ve Fihroğulları'ndan Nâfi' b. Abdülkays onları takip etmek üzere harekete geçmiştir. Devenin hevdecinde bulunan Zeyneb'in yanına ilk yaklaşan Hebbâr olmuş, mızrağıyla onu korkutmuştur. Kurtubî'nin aktardığına göre, o sırada hamile olan Zeynep bu korku sebebiyle çocuğunu düşürmüştür.⁴⁷⁴

Bu esnada Ebû Süfyân ve Mekke'nin ileri gelenleri onlara yetişmiş ve Kinâne ile konuşmaya çalışmışlardır. Kinâne b. er-Rabi, Zeyneb'i korumak için elinden gelen gayreti sarfetmiş, oklarını yanına saçıktan sonra yayını alarak onlara tek başına karşı koymaya çalışmıştır. Ebû Süfyân kendisini ok atmaktan vaz geçirerek yanına yaklaşmayı başarmış ve O'nu ikna etmek için çabalamıştır. Ebû Süfyân, aslında kendisini kötü bir şey yapmadığını, fakat gündüz vakti herkesin gözü önünde Zeyneb'i alıp çıktığı için bunu gören kişilerin, Mekkeliler'in zaafa düştüğünü düşünebileceklerini belirtmiştir. Ayrıca Ebû Süfyân, Zeyneb'in babasının yanına gitmesini engellemeye ihtiyaçları bulunmadığını belirterek Bedir'de alınan yenilginin intikamını bu yolla almak istemediklerini söylemiştir. Ebû Süfyân, Kinâne'ye geri dönmesini ve birkaç gün Mekke'de kaldıktan sonra geceleyin gizlice çıkmasını teklif etmiştir. Teklifi kabul eden

⁴⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/83. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/653; Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1424-2003), 1/39.

⁴⁷² Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/83-84; İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/653-654; Taberî, *Târîh*, 2/469.

⁴⁷³ Bir şâir olan Hebbâr b. Esved bilahare Müslüman olmuş ve sahâbî statüsü elde etmiştir. Nuri Topaloğlu, "Hebbâr b. Esved", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 17/148.

⁴⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/84. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/654.

Kinâne denileni yapmış, iki veya üç gün geçtikten sonra gizlice Zeyneb'i Mekke'nin dışına çıkarmış ve nihayetinde Zeynep Medine'ye ulaşmıştır.⁴⁷⁵

Daha önce de değinildiği üzere Hz. Peygamber yapılan istişareler neticesinde Hz. Ebûbekir'in görüşüne meylederek esirlerden fidye almayı kararlaştırmıştır.⁴⁷⁶ Fakat bu karar, Hz. Peygamber'in ashab ile yaptığı istişare neticesinde verilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, esirleri öldürmek veya fidye almak suretiyle onları serbest bırakmak konusunda sahâbeyi muhayyer bırakmıştır. Kurtubî'nin Taberî'den aktardığı rivayet bu yöndedir. Buna göre Hz. Peygamber Müslümanların dilerlerse esirlerin fidyesini almalarını fakat buna karşılık onların sayısı olan 70 Müslümanın savaşta öldürüleceğini, dilerlerse de esirleri öldürüp Müslümanların esenliğe kavuşacağını buyurmuştur. Buna cevaben sahâbe ise: "Fidye alalım, bizden de 70 kişi şehit olsun." diyerek tercihlerini belirtmişlerdir.⁴⁷⁷

Kurtubî, Hz. Peygamber'in ashabı muhayyer bıraktığı hususunda rivayetleri nakletmiştir. Fakat Tirmizî aracılığıyla Hz. Ali'den gelen rivayete yer veren Kurtubî'nin, bu muhayyer bırakma işini Hz. Cebrail'in tavsiye ettiğini belirtmesi dikkat çekicidir. Buna göre Hz. Cebrail, Hz. Peygamber'e hitaben: "Sen ashabını esirler hususunda muhayyer bırak."⁴⁷⁸ buyurmuştur.⁴⁷⁹

Rivayetin dikkat çeken bir diğer yönü ise, aynı rivayette yer alan Hz. Cebrail'in Müslümanlardan esir alınan düşmandan fidye alınmasına karşılık öldürülecek olan kişiler hakkında zaman tayin etmesidir. Nitekim Hz. Cebrail bu rivayette, esir alınan düşmandan fidye alınmasına karşılık, öldürülecek olan müslümanların öldürülme zamanının Bedir Savaşı'ndan bir yıl sonra⁴⁸⁰ olacağını belirtmiştir.⁴⁸¹ Nitekim fidye almayı kabul eden sahâbe çeşitli savaşlarda şehit verdiklerinden dolayı şaşırmışlardır.

⁴⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/84; İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/654-655; Taberî, *Tarih*, 2/470.

⁴⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/76.

⁴⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 10/75; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/16; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 6/219.

⁴⁷⁸ Tirmizî, "Siyer", 18 (No.1657).

⁴⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 5/337.

⁴⁸⁰ Kurtubî bu rivayeti aktarırken kaynak olarak Tirmizî'nin *es-Sünen* adlı eserini göstermiştir. Fakat bu eserde zikredilen olayın, Bedir Savaşı'ndan bir yıl sonra veya savaştan hemen sonra gelecek olan yıl içerisinde gerçekleşeceğine dair bir ibareye rastlanmamıştır. Bu ibare farklı eserde karşımıza çıkmıştır. Konu hakkındabilgi için ayrıca bk. Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, nşr. Mahfûzürrahmân Zeynullâh es-Silefi (Riyad: Dâru Taybe 1405-1985), 4/32; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 4/79.

⁴⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 5/337; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 4/79.

Bunun üzerine “Onların (müşriklerin) başına (Bedir’de) iki mislini getirdiğiniz bir musibet (Uhud’da) sizin başınıza geldiğinde, “Bu nereden başımıza geldi?” dediniz, öyle mi? De ki: “O (musibet), kendinizdendir.” Şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.”⁴⁸² âyeti inmiştir.⁴⁸³

Bununla birlikte, sahâbe içerisinde 70 kişinin şehit edilmesi ise tek savaşta vuku bulmamıştır. Beyhakî’den aktarımla Kurtubî, Şehid edilen kişilerden en sonuncusunun Sâbit b. Kays olduğunu ve kendisinin Yemâme günü şehit edildiğini bildirmektedir.⁴⁸⁴

Kurtubî, Hz. Peygamber’in esirler hususunda sahâbenin görüşüne başvurmasının, esirler konusunda muhayyerlik bildiren âyetten sonra gerçekleştiğini bildirmektedir.⁴⁸⁵ Söz konusu âyet şu şekildedir: “(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarınızı vurun. Nihayet onları çökertip etkisiz hale getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağkalanlarını esir alın).Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur.”⁴⁸⁶ Buna göre; esirler ele geçirilip Medine’ye döndükten sonra Allah Rasûlü, Ukbe b. Ebû Muayt ile Nadr b. Hâris’in ölüm cezasını uyguladıktan sonra ashâbın görüşünü isteyince, Allâh onları muhayyer bırakan âyetini indirmiştir. İndirilen âyetin akabinde ise Hz. Peygamber esirler hakkında ashâbın görüşüne başvurmuştur.⁴⁸⁷ Bu konuda Kurtubî, Allâh’ın Müslümanlara ikazının onların fidye almaktaki hırslı davranışları sebebiyle gerçekleştiğini, sonrasında ise Allâh’ın kendilerini esirlerden fidye almak veya onları serbest bırakma hususunda muhayyer bıraktığını belirtmiştir.⁴⁸⁸

Her ne kadar Hz. Peygamber ve Müslümanlar esirlerden fidye almış olsalar da, bazı durumlarda esirlerin karşılıksız serbest bırakıldığı da görülmüştür. Kurtubî buna örnek olarak Hanife oğullarından Sümame b. Üsal isimli kişinin Hz. Peygamber tarafından karşılıksız serbest bırakıldığını kaynaksız olarak bildirmiştir. Ayrıca Mekkeli bir grup Hz. Peygamber’e baskın yapma teşebbüsünde bulunmuştur. Yakalanan bu kişiler Hz. Peygamber tarafından karşılıksız serbest bırakılmıştır. Benzer biçimde, Hevâzin esirleri

⁴⁸² Âl-i İmrân 3/165.

⁴⁸³ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/402.

⁴⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi*’, 5/402. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424-2003), 9/116.

⁴⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/76.

⁴⁸⁶ Muhammed 47/4.

⁴⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/76; İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l veciz*, 2/553.

⁴⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/75-76.

de karşılıksız serbest bırakılanlar arasındadır.⁴⁸⁹ Kurtubî, bu örneklerden hareketle, esirler konusunda fidye almanın tek seçenek olmadığını; aksine karşılıksız serbest bırakmanın da meşrû bir uygulama olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁹⁰

Bedir esirleri, kendileri için belirlenen fidye miktarını ödemeleri karşılığında serbest bırakılmışlardır. Bu fidenin miktarını ise Ebû Dâvûd'dan aktarımla bizzat Allah'ın Rasûlü 400 dirhem olarak belirlemiştir.⁴⁹¹ Buna paralel olarak, Kureyşliler de Medine'ye bir haber göndererek akrabalarının serbest bırakılması için Müslümanların razı olacağı miktarda fidye ödemeye hazır olduklarını bildirmişlerdir.⁴⁹² Bununla birlikte Kurtubî, eserinde farklı bir rivayete de yer vererek fidye miktarının tüm esirler için 40 ukiyye⁴⁹³ olarak belirlendiğini aktarmaktadır.⁴⁹⁴

Öte yandan Buhârî'den gelen haber doğrultusunda, Ensar'dan olan bazı sahâbîler, kendisi ile yakınlık hissettiklerinden dolayı Hz. Abbâs'tan fidye almak istememiş ve bu durumu gelip Hz. Peygamber'e bildirmişlerdir. Onlar kendilerinin kız kardeşlerinin oğlu olan Hz. Abbâs'ın fidesini almama hususunda Hz. Peygamber'den izin istemişlerdir. Hz. Peygamber ise istenilen bu izne olumlu karşılık vermeyerek kendisinden bu fidenin alınacağı hatta tek bir dirhem bile eksik bırakılmayacağı⁴⁹⁵ cevabını vermiştir.⁴⁹⁶

Kurtubî'nin İbn İshâk'tan naklettiği haber doğrultusunda Hz. Abbâs, fidye vermekten kurtulmak amacıyla: “Ey Allah'ın Rasûlü! Ben müslümanlardanım.” demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber onun müslüman olup olmadığını en iyi bilen Allah olduğunu, eğer dediği gibi ise Allâh'ın bunun karşılığını kendisine vereceğini ifade etmiştir. Ancak Hz. Peygamber onun durumunun zahiren Müslümanların aleyhine olduğu zikretmiş ve ondan kendisinin ve iki kardeşinin oğulları Nevfel b. Hâris b. Abdülmuttalib ile Akîl b.

⁴⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/247.

⁴⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/249.

⁴⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/80; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 129 (No. 2691).

⁴⁹² Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/80; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/142.

⁴⁹³ Hz. Peygamber devrinde kullanılan bir ukiyye 40 dirheme denk gelmektedir. Dirhem ağırlı ise 2.97 gr.dır. 40 dirhem yaklaşık 118.8 grama karşılık gelmektedir. Bu da 40 ukiyyenin 4752 grama, 400 dirhem ise 1188 grama karşılık geldiğini göstermektedir. Fakat ukiyye dirhem vb. ölçü ve tartı birimleri her toplum ve devirde değişkenlik göstermiştir. Cengiz Kallek, “Ukiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 42/67.

⁴⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/81.

⁴⁹⁵ Buhârî, “el-Meğâzî”, 12 (No. 4018).

⁴⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/81.

Ebî Tâlib'in ve Hz. Abbâs'ın antlaşmaları olan Fihroğullarına mensup Utbe b. Amr'ın da fidyasını ödemesini istemiştir. Hz. Abbâs bu kadar fidye ödeyecek parasının bulunmadığını söyleyince Hz. Peygamber ona eşi ile birlikte sakladığı altınların yerini haber vermiştir. Hz. Peygamber: “Ümmü'l-Fazl ile gömüp sakladığın mal nerede? Sen O'na şöyle demiştin: Eğer bu yolculuğumda bana bir şey olursa, işte bu mal çocuklarım Fazl'a, Abdullâh'a ve Kusem'e kalsın.”⁴⁹⁷

Bu bilgiyi Hz. Peygamber'den duyunca Hz. Abbâs, onun gerçekten Allah'ın Rasûlü olduğunu kabul etmiştir. Ardından esir alındığı esnada kendisinden ganimet olarak alınan 20 ukiyyelik malından fidyenin tahsil edilmesini teklif etmiştir. Bu teklifi kabul etmeyen Hz. Peygamber o paranın Allâh'ın kendisinden Müslümanlara verdiği bir şey olduğunu buyurmuştur.⁴⁹⁸ Kurtubî, bu olay üzerine Allâh'ın esirlerden alınan fidye hakkında âyet indirdiğini açıklamaktadır. Hz. Abbâs da bu âyetin kendisi hakkında indiğini belirtmiştir.⁴⁹⁹ Söz konusu âyet şöyledir: *“Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere söyle: Eğer Allah kalplerinizde (iman, ihlas, iyi niyet gibi) bir hayır (olduğunu) bilirse sizden alınan fidyeden daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*⁵⁰⁰

Kurtubî'nin rivayetini dayandırdığı, fakat bizim kendisine ulaşamadığımız Nekkâş'ın haberine göre Bedir esirlerinden alınan fidye miktarı tüm esirlere aynı olmasına karşın Hz. Abbâs'ın fidyası bundan istisna edilmiştir. Esirler arasında en fazla fidye O'ndan alınmıştır.⁵⁰¹ Fidyenin kendisinden fazla alınmasını ise Hz. Peygamber: “Abbâs'tan fidyeyi iki kat alınız.” buyurarak bizzat kendisi emretmiştir.⁵⁰² Kurtubî bu konuda farklı rivayetlere yer vermiş, İbn İshâk'a dayandırdığı ilk rivayette; varlıklı biri kimse olmasından dolayı kendisinden 100 ukiyye altın fidye alındığını bildirmiştir.⁵⁰³

⁴⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/80-81. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebü'l-Hüseyn Abdalbâkî b. Kâni' b. Merzûk el-Ümevî el-Bağdâdî, *Mu'cemü's-sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim el-Musarrâtî (Medine: Mektebetü Gurabâi'l-Eseriyye, 1418), 1/95; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/142; el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 12/169; es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensur*, 4/111.

⁴⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/81; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/142.

⁴⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/83.

⁵⁰⁰ el-Enfâl 8/70.

⁵⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/81. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/141; Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnâvût- Hüseyin Esed (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1405-1985), 2/83.

⁵⁰² Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/81.

⁵⁰³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/81; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/141.

Nekkâş'tan aktarılan ikinci rivayette ise; kendisi için 80 ukiyye, yeğenleri olan Nevfel b. Hâris b. Abdülmuttalib ile Akîl b. Ebî Tâlib için 80 ukiyye fidye ödemek zorunda kalmıştır. Ayrıca 20 ukiyye de kendisinden ganimet olarak alınmıştır. Böylelikle Hz. Abbâs, toplamda 180 ukiyye fidye ödemiş olmaktadır.⁵⁰⁴ İlk rivayetin 100 ukiyye olması, akıllara Hz. Abbâs'tan ayrıca alınan 20 ukiyyelik ganimetin de bu hesaba katıldığı düşüncesini getirmektedir.

Kurtubî, Hz. Abbâs'tan diğer esirlerden farklı olarak daha yüksek fidye alınmasını değerlendirmiştir. Ona göre bunun nedeni, Hz. Abbâs'ın, Bedir savaşı için Mekke'den gelen müşrik ordusuna yiyecek temin etmeyi üstlenmiş olmasıdır. Nitekim Kurtubî'nin Nekkâş'tan naklettiği bigiye göre, Bedir Savaşı'nın yapıldığı gün yemek yedirme sırası Hz. Abbâs'a gelmiş fakat o gün savaş başlamıştır. Bu sebepten dolayı Hz. Abbâs müşrik ordusuna yemek yedirememiştir. Nihayetinde savaş başlamış ve Hz. Abbâs, berberinde bulunan 20 ukiyye ile birlikte esir edilip o para kendisinden ganimet olarak alınmıştır.⁵⁰⁵ Kurtubî'nin sehven Müslim'e atfettiğini düşündüğümüz, aslen Buhârî'de geçen bir rivayete göre, Hz. Abbâs müslüman olduktan sonra ki zamanlarda Hz. Peygamber'e Bahreyn'den bir miktar mal getirilmiştir. Bu malın geldiğini gören Hz. Abbâs hem kendisi için hem de Akîl için fidye ödediğini hatırlatarak, bundan pay almak istemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber kendisinin bu maldan alabileceğini belirtmiştir. Hz. Abbâs verilen bu izinden sonra elbisesini açmış ve taşıyabildiği kadarını almıştır.⁵⁰⁶ Daha sonra bu hadise hakkında açıklamada bulunarak, alınan şeyin vaktiyle kendisinden alınandan daha hayırlı olduğunu belirtmiş ve Allâh'ın kendisini bağışlamasını ümit ettiğini dile getirmiştir.⁵⁰⁷ Ayrıca Taberî'den aktarıldığı rivayette Hz. Abbâs, savaşta kendisinden 20 ukiyye ganimet alınmasının yerine; Allâh'ın kendisine, onun malıyla ticaret yapan 20 köle ihsan ettiğini söylemiştir.⁵⁰⁸

Bedir günü alınan esir alınanlar arasında bulunan Hz. Abbâs'ın üzerinde gömlek olmadığı anlaşılmıştır. Kurtubî'nin Buhârî'den aktardığı kadarıyla bunu gören Hz. Peygamber, kendisinin bu haline acımış ve O'nun için ashaptan bir gömlek temin

⁵⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 10/81-182.

⁵⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, 10/8-82; el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî*, 2/311.

⁵⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi*, 10/82; Buhârî, "el-Cihâd", 172 (No. 3049).

⁵⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, 10/82.

⁵⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, 10/83; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/285-286.

etmelerini istemiştir. Ashap ise sadece münafık⁵⁰⁹ Abdullâh b. Übey b. Selûl'un⁵¹⁰ gömleğinin ona uygun olduğunu görmüşlerdir. Rivayete göre her ikisinin boyları birbirine yakın olduğundan bu gömlek Hz. Abbâs'a uygun gelmiş ve Hz. Peygamber de onun giyinmesini sağlamıştır.⁵¹¹

Daha sonraki bir dönemde Abdullâh b. Übey b. Selûl ölünce, Hz. Peygamber O'na kefen yapılması niyetiyle kendi gömleğini çıkarıp vermiştir.⁵¹² Hz. Peygamber'in kendi gömleğini münafık olduğu bilinen bir kişiye kefen olarak vermesi hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Fakat Kurtubî'nin en sahih görüş olduğunu belirttiği rivayete göre Hz. Peygamber, ilk sebep olarak; kendi üzerindeki bir hakkı kaldırmak için kendi gömleğini vermiştir. İkinci sebep olarak ise; ahirette Abdullâh b. Übey b. Selûl ile kendisi bu iyiliğinden dolayı mükâfat aldığı halde karşılaşmak istememesinden dolayı kendi gömleğini vermiştir.⁵¹³

Kurtubî her ne kadar Hz. Peygamber kendi gömleğini bir münafığa vermiş olsada, İbn İshâk'a dayanarak bu durumun asla o kişiyi korumayacağını ve Allâh'a karşı hiçbir faydasının olmayacağını belirtmiştir.⁵¹⁴

3.2. Ele Geçirilen Ganimetlere Dair Uygulamalar

Bedir Savaşı müslümanların zaferi ile sonuçlanmıştır. Önceden de zikredildiği üzere ve Kurtubî'nin Ubâde b. Sâmit'ten naklettiği kadarıyla, çarpışmanın sona ermesinin ardından Müslümanlardan bir kısmı düşmanın peşinden gitmiş ve yakalayabildikleri kadarını öldürmüşlerdir. Bir kısmı Hz. Peygamber'i korumak maksatlı olarak yerinde kalırken bir kısmı ise karargâh etrafında gezerek ganimet sayılabilecek şeyleri

⁵⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/320.

⁵¹⁰ Kendisi, Bedir Savaşı'ndan hemen sonra Müslüman olduğunu söyleyen, fakat hiçbir zaman Hz. Peygamber'e ve İslâm'a karşı kin ve nefreti bitmeyen münafıkların reisi olarak bilinen kişidir. Talât Koçyiğit, "Abdullâh b. Übey b. Selûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 1/139.

⁵¹¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/323; Buhârî, "Cihâd" 142 (No.3008).

⁵¹² Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/320; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe" 25; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/557.

⁵¹³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/323.

⁵¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/323; Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/614; es-Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensur*, 4/259; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l veciz*, 3/67.

toplamaya koyulmuşlardır.⁵¹⁵ Fakat savaşın henüz bitmesine rağmen sahâbe arasında alınacak ganimet hususunda tartışma meydana gelmiştir.⁵¹⁶

Esasen bu tartışma, Allâh'ın kendilerine haram kıldığı bir mesele üzerinde olmamıştır. Çünkü Kurtubî'ye göre ganimet;⁵¹⁷ eski ümmetlere haram olmasına karşın bu ümmete helal kılınan hususlardan biridir.⁵¹⁸ Özellikle Bedir'de ganimetin Müslümanların eline geçmesi, Allâh'ın müslümanlara yaptığı bir iyilik mesabesindedir.⁵¹⁹ Nitekim Kurtubî, eserinde yer verdiği kadarıyla bu konuda Hz. Peygamber'in, kendisinden önceki peygamberlere altı husus ile üstün kılındığını, bunlardan birisinin de ganimetin kendisine helal kılınma hususu olduğunu ifade etmiştir.⁵²⁰

Kurtubî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'den gelen nakille Ebû Hureyre'nin bu konudaki rivayetine de yer vermektedir. Buna göre Bedir günü ashap, ganimet elde etmek için çabuk davranmış ve ganimetten bir miktarını ele geçirmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber ganimetlerin kendilerinden başka hiç kimseye helal kılınmadığını belirtmiştir. Önceki peygamberler döneminde ise bir ganimet ele geçirildiğinde, bu ganimet toplanır ve semâdan inen bir ateş tarafından tüketilirdi.⁵²¹ İşte bu bağlamda “Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şeyden dolayı size büyük bir azap dokunurdu.”⁵²² âyetini nazil olmuştur.⁵²³

Kurtubî, Saîd b. Cübeyr ve bazı müfessirlerin görüşlerini aktararak bu hükmün, Bedir'e katılan tüm Müslümanların geçmiş ve gelecek günahlarının bağışlanması anlamına

⁵¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/441; İbn Abdülber, *ed-Dürrer*, 107-108.

⁵¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/442; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/143.

⁵¹⁷ Ganimet: Müslümanların savaşta galip gelmek yeva baskın yaparak elde ettiği kâfirlerin malı anlamında kullanılan terimdir. Kurtubî, ganimetin bu anlamı üzerinde ittifak olduğunu ifade etmektedir. Fakat buna yakın bir anlam taşıyan fey' kelimesi ile karıştırılması mümkün olduğu gibi aralarında anlam farkı mevcuttur. Çünkü ganimet; Müslümanların çaba harcayarak, at yahut deve sürme sonucunda elde ettikleri mal anlamındadır. Fey'de ise böyle bir çaba ve emek söz konusu değildir. Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/6-7.

⁵¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/443, 465.

⁵¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/467. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû'l-Hasan Şîs b. İbrâhîm b. Haydere İbnü'l-Hac el-Kafî, *Hazzü'l-galasım fî ifhâmi'l-muhâsım inde cereyani'n-nazar fî ahkâmi'l-kader*, thk. Abdullâh Ömer Barudî (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1405-1985), 51.

⁵²⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/443; Müslim, “Mesâcid”, 5.

⁵²¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/78. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/175; Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 9 (No. 3339); Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammedet-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsar*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415-1994), 8/361.

⁵²² el-Enfâl 8/68.

⁵²³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/78. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/175; Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 9 (No. 3339); Taberî, *Câmi'u'l beyân*, 11/276; et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsar*, 8/361.

geldiğini ifade etmiştir.⁵²⁴ Daha sonra ise Allâh ganimetleri helal kılan âyetini indirmiştir.⁵²⁵ Söz konusu âyet şöyledir: “*Artık elde ettiğiniz ganimetten helal ve temiz olarak yiyin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”⁵²⁶

Buna paralel olarak Kurtubî, Hûd Sûresi'nin 15. âyetinden⁵²⁷ hareketle Hz. Peygamber ile birlikte katıldığı savaşta dünyalık mal isteyene bu isteğinin eksiksiz verileceği ve bunun o kişinin kazanacağı ecir ve sevabı etkilemeyeceği görüşündedir.⁵²⁸

Kurtubî, yukarıda zikredilen, muhayyerlik bildiren âyete rağmen “*size büyük bir azap dokunurdu*”⁵²⁹ ifadesinde Allâh'ın Müslümanlara yönelttiği serzenişi yorumlamaktadır. Ona göre bu serzeniş, Müslümanların esirler karşılığında fidye alma hususundaki aşırı isteklerinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Kurtubî, daha önce de değinildiği üzere, Allâh'ın sonrasında onları bu konuda muhayyer bıraktığını belirtmektedir.⁵³⁰

Kurtubî söz konusu tartışmanın sebeplerinden birisi olarak da Hz. Peygamber'in ashaba mal ve köle edinme hususundaki vaadiyle ilişkilendirmektedir. Nitekim onun İbn İshâk'tan aktardığı kadarıyla Hz. Peygamber Bedir Günü: “Her kim bir kişi öldürürse ona şu vardır. Her kim bir kimseyi esir alırsa ona şu vardır.” buyurmuştur. Bunun üzerine sahâbîden Ebu'l-Yesar b. Amr iki esir birden getirerek, “Ey Allâh'ın Resûlü! Sen bize kim birini öldürürse ona şu vardır dedin. Ben de iki kişiyi esir alıp getirdim.” demiştir.⁵³¹

Müslümanlar arasında çıkan ganimet tartışmasına da eserinde Ubâde b. Sâmî'tin rivayetine yer veren Kurtubî, kendi aralarında tartışmaya giren Müslümanların ganimetin kendilerine ait olduklarını iddia ettiklerini aktarmaktadır. Buna göre düşmanı takip ettikten sonra geri dönen kişiler, düşmanı takip eden kişilerin kendileri olması sebebiyle Allâh'ın kendileri vasıtasıyla onları uzaklaştırdığı ve bozguna uğrattığından

⁵²⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/7; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l veciz*, 2/553.

⁵²⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/74; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 129 (No. 2690); Tirmizî, “Siyer”, 5 (No.1634).

⁵²⁶ el-Enfâl 8/69.

⁵²⁷ Âyet meali şu şekildedir: “*Kim yalnız dünya hayatını ve onun zinetini isterse, biz onlara yaptıklarının karşılığını orada tastamam öderiz. Orada onlar bir eksikliğe uğratılmazlar.*” Hûd 11/15.

⁵²⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/85; en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 2/163.

⁵²⁹ el-Enfâl 8/68.

⁵³⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/75-76.

⁵³¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/6-7; Ebû Dâvûd, “Cihâd” 145 (No. 2717); İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 2/448.

dolayı “Nefelin⁵³² kendilerine ait oldukları iddiasında bulunmuşlardır. Düşmanı takibe gitmeyip Hz. Peygamber’i koruma altına alan kişiler ise onların söz konusu ganimetteki haklarının kendilerinden fazla olmadığını belirtmişlerdir. Bilakis bu ganimetin kendilerine ait olduğunu, çünkü Allâh’ın Resûlü’ne düşman ansızın herhangi bir zarar vermesin diye onun etrafını kuşatanların yine kendileri olduklarını dile getirmişlerdir. Geriye kalan son gurup ise öncekiler gibi ganimetin sahibi olduklarını, çünkü onun etrafını kuşatan ve onu ele geçirenin kendileri olduklarını söylemişlerdir.⁵³³

Kurtubî’nin İbn Abbâs’tan rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber’i korumak amacıyla yerinden ayrılmayanlar arasında bulunan Sa’d b. Ubâde şöyle demiştir: “Ey Allâh’ın Resûlü! Bizi fazla ecir almaktan alıkoyan olmadığı gibi düşmandan da korkumuz olmadı. Ancak biz, müşriklerin bize dönüp saldırımları korkusuyla bu şekilde davrandık, yerimizden ayrılmadık. Eğer sen bunlara verecek olursan, diğer ashabına bir şey kalmayacak.”⁵³⁴ Kaynak belirtmeden nakilde bulunan Kurtubî’ye göre, bazıları ise “O takdirde insanların çoğu hiçbir şey almamış olur.” demişlerdir.⁵³⁵ Sonra herkes birbirine cevaplar vermeye başlamış ve sahâbe birbirleriyle çekişmişlerdir.⁵³⁶

Bu gelişmeler üzerine Allâh: “(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: “Ganimetler Allah’a ve Resûlü’ne aittir. O halde, eğer müminler iseniz Allah’a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlü’ne itaat edin.”⁵³⁷ buyurarak Enfâl Sûresi’nin ilk âyetlerini indirmiştir.⁵³⁸ Kurtubî’nin İbn İshâk’tan aktardığına göre ashab içeresinden Ubâde b. Sâmit: “Sahâbe anlaşmazlığa düşüp bu konuda kötü davranınca zikredilen âyetler indi. Allâh onu elimizden aldı Resûlü’ne teslim etti. Hz. Peygamber ise onu aramızda eşit şekilde paylaştırdı” demiştir. Ubâde b. Sâmit, bu âyeti

⁵³² Ganimet payı yanında kişiye fazladan ödül yahut teşvik amacıyla verilen mal anlamında fıkıh terimi. Fakat burada ganimet anlamında kullanılmıştır. Ahmet Yaman, “Tenfîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 40/451. Bu anlamda ganimete “nâfile” denilmektedir. Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/443.

⁵³³ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/441. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. el-Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/147; İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 107-108.

⁵³⁴ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/6-7.

⁵³⁵ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/452.

⁵³⁶ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/6-7; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 5/239.

⁵³⁷ el-Enfâl 8/1.

⁵³⁸ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/441, 10/7; İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 107-108.

açıklar nitelikte âyetle belirtilen; Allâh'tan sakınmak ve aramızı düzeltmek ve Peygamber'e itaat etmekten kastın bu olduğunu belirtmiştir.⁵³⁹

Kurtubî, bu bağlamda şunu da vurgulamaktadır: Eğer seriyye ordudan ayrılıp ganimet elde edecek olursa, elde edilen bu ganimete diğer askerlerin de ortak olacağı hususunda âlimler arasında görüş birliği bulunmaktadır.⁵⁴⁰ Ayrıca Kurtubî, aktardığı rivayetle, yapılan bu paylaşımın ne kadar hızlı olduğuna dair bilgi sunmuştur. Söz konusu rivayette Hz. Peygamber, aradan bir devenin iki defa sağılacağı kadar zaman geçmeden ganimetleri müslümanlar arasında paylaştırmıştır.⁵⁴¹

Kurtubî, Hz. Peygamber'in tüm ganimeti Müslümanlar arasında eşit bir şekilde paylaştırdığını aktarmış, ganimetlerin beşte birinin Hz. Peygamber'e ait olduğunu bildiren âyetin ise daha sonra indiğini belirtmiştir.⁵⁴² Söz konusu âyet şöyledir: *"Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Eğer Allah'a; hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün, (yani) iki ordunun (Bedir'de) karşılaştığı gün kulumuza indirdiklerimize inandıysanız (bunu böyle bilin). Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir."*⁵⁴³

Kurtubî, Enfâl Sûresi'nin ilk âyetlerinin nüzul sebebine dair, Müslim'den de bir rivayete yer vermiştir. Buna göre sahâbeden Sa'd b. Ebî Vakkâs, İslâm ordusu'nun ele geçirdiği büyük miktarda ganimetin içerisinde bir kılıcı alıp Hz. Peygamber'in yanına gelerek; o kılıcın kendisine nefel olarak verilip, ganimette paylaştırılacak mallar arasına sokulmamasını istemiştir. Hz. Peygamber onun bu isteğini geri çevirince Sa'd b. Ebî Vakkâs bu isteği üçüncü defa tekrarlamıştır. Yapılan bu ısrar üzerine Hz. Peygamber bu sefer sesini yükseltmek suretiyle o kılıcın alındığı yere geri konulmasını emredince söz konusu âyetler inmiştir.⁵⁴⁴

Enfâl Sûresi'nin ilk âyetleri, ganimetlerin kime ait olduğunu bildirmekle kalmamış, aynı zamanda sahâbe arasında ortaya çıkan olumsuz tutumlara da müdahale ederek müminlerden aralarını düzeltmelerini istemiştir. Nitekim Kurtubî'nin İkrime'den aktardığına göre Bedir Günü Hz. Peygamber, ashabı savaşa teşvik edince İslâm ordusu

⁵³⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/442; İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, 1/642; İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 108.

⁵⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/446.

⁵⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/442; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/147.

⁵⁴² Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/442.

⁵⁴³ el-Enfâl 8/41.

⁵⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/442-443; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/168; Müslim, "Cihâd"; 34. el-Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/144; İbnü'l-Esîr, *en-Nihaye*, 4/6.

içerisindeki genç olanlar hızla ileri atılmışlardır. Yaşlı olan sahâbîler ise sancaklarla beraber geride kalmışlardır. Zaferin Müslümanların lehine sonuçlanmasının ardından gençler, Hz. Peygamber'e gelerek kendilerine vaat edilen payı talep etmişlerdir. Ancak bu duruma itiraz eden yaşlı sahâbe ise gençlere serzenişte bulunarak ganimetleri alıp götürme haklarının olmadığını, çünkü kendilerinin arkadan onları desteklediklerini belirtmişlerdir. Buna binaen Allâh: *"Aranızı düzeltin."*⁵⁴⁵ buyurmuştur.⁵⁴⁶

Yüce Allâh kendi aralarında çekişen müslümanları, Enfâl Sûresi'nin ilerleyen âyetlerinde de uyarmaya, onlara tavsiye vermeye devam etmiş ve bunun kötü sonuçlarından müslümanları haberdar etmiştir. Kurtubî, *"Allah'a ve Resûl'üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir"*⁵⁴⁷ âyetinin de aynı nitelikte⁵⁴⁸ olduğunu zikretmektedir.⁵⁴⁹

Enfâl Sûresi'nin ilk âyetleri, ganimetin tamamının Allâh'a ve Hz. Peygambere ait olduğunu zikretmiştir. Fakat sonra gelen âyet, ganimetin Allâh'a ve Hz. Peygamber'e ait olan kısmı beşte birle sınırlandırılmıştır. İlgili âyet şöyledir:

*"Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Eğer Allah'a; hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün, (yani) iki ordunun (Bedir'de) karşılaştığı gün kulumuza indirdiklerimize inandıysanız (bunu böyle bilin). Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir."*⁵⁵⁰

Kurtubî Hz. Peygamber'in, savaşa katılsın ya da katılmasın herkes gibi ganimetten payını aldığını belirtmiştir. Ayrıca O'nun ganimetten hariç safi⁵⁵¹ denilen bir payının

⁵⁴⁵ el-Enfâl 8/1.

⁵⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/446-447; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 154 (No. 2737).

⁵⁴⁷ el-Enfâl 8/46.

⁵⁴⁸ Kurtubî'ye göre bazı ilim adamları, ganimetlerin paylaşılması hususunda itaate teşvik amacıyla Enfâl Sûresi'nin ikinci âyetinin indirildiğini belirtmişlerdir. Söz konusu âyet şu şekildedir: *"Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler. Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir."* Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/448; el-Enfâl 8/2.

⁵⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/40.

⁵⁵⁰ el-Enfâl 8/41.

⁵⁵¹ Safi: Hz. Peygamber'in ganimet içrisinden seçip aldığı özel paya verilen isimdir. Hz. Peygamber'in ziyade olarak aldığı bu hak, kendisine yüklendiği ağır sorumluluğun bir gereği olarak verilmiştir. O bu hakkını, herhangi bir kişiye ganimet olarak verildiği takdirde tartışma sebebi olacak kıymetli eşyalar üzerinde kullanmıştır. Mehmet Boynukalın, "Safi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 35/469.

daha olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁵² Hz. Peygamber, safî hakkını, ganimetin beşte birlik payı ayrılmadan önce kullanmıştır. Kurtubî'nin Ebû Dâvûd'dan aktardığı rivayete göre, bu hak çerçevesinde Hz. Peygamber dilediğinde bir cariye, köle, kılıç, ok veya atı safî olarak seçebilmiştir.⁵⁵³ Nitekim Kurtubî'nin kaynak belirtmeden aktardığı bilgiye göre Hz. Peygamber, Hayber Gazvesi'nde Hz. Safiyye'yi ve Zülfikâr isimli kılıcı safî hakkı olarak seçmiştir.⁵⁵⁴

Buna paralel olarak Hz. Peygamber Allâh'ın inananlara fey' (ganimet) olarak verdiğinden kendi hakkının ancak beşte bir miktarda olduğunu, bunun ise onlara geri döndürüldüğünü zikretmiştir.⁵⁵⁵ Kurtubî'ye göre Hz. Peygamber, herhangi bir zorunluluk bulunmamasına rağmen çoğu zaman kendisine ait olan bu payı Müslümanlara iade etmiştir. O, kimi zaman mevcut malın tamamını, kimi zaman ise bir kısmını müslümanlara tasadduk etmiştir. Bazen ise bu maldan Müellefe-i Kulûb'dan (kalpleri İslâma ısındırılacak) olan kişilere harcamıştır.⁵⁵⁶

Ebû Dâvûd'dan nakledilen habere göre genel uygulama olarak; Hz. Peygamber herhangi bir ganimet elde edildiği zaman, Hz. Bilâl'e herkesin elindeki ganimetleri getirip teslim etmesi hususunda seslenmesini emretmiştir. Hz. Peygamber toplanan ganimetin beşte birini ayırdıktan sonra gerisini dağıtmıştır.⁵⁵⁷

Benzer bir uygulama cahiliye devrinde de karşımıza çıkmaktadır. Zira Kurtubî'ye göre cahiliye dönemi insanları ganimetin dörtte birinin ordu kumandanına ait olduğuna inanmışlardır. Buna paralel olarak o, Asmaî'nin, (öl. 216/831) cahiliye devrinde komutanların dörtte bir oranında aldığı bu payın İslâm'da beşte bir oranına çıkarıldığını

⁵⁵² Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/23.

⁵⁵³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/23; Ebû Dâvûd, "Haraç", 21 (No. 2991).

⁵⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/24-25. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Haraç", 21 (No. 2994); Buhârî, "Buyû'" 111 (No.2235); Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm el-Münzir en-Nisâbü'rî, *el-Evsat fi ş-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, thk. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed b. Muhammed Hanîf (Riyad: Dâru Taybe, 1405-1985), 11/90.

⁵⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/444; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/275 (No. 6729); Ebû Dâvûd, "Cihâd", 128 (No. 2694).

⁵⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/21; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/406. Hz. Peygamber bu kişilere maddî yardım yaparken sadece kalplerini İslâm dinine ısındırmayı amaçlamamış, bilakis böylece onlardan gelebilecek herhangi bir kötülüğü de engellemeye çalışmıştır. Cengiz Kallek, "Müellefe-i Kulûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 31/473.

⁵⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/391; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/138; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 142 (No. 2712).

düşündüğünü aktarmıştır.⁵⁵⁸ Ayrıca Kurtubî, bu âyetin inme hikmetini, söz konusu cahiliye devri inancına bağlamaktadır.⁵⁵⁹

Kurtubî bu âyetin, sûre başında inen ilk âyeti nesh ettiği düşüncesindedir.⁵⁶⁰ Nitekim Müslim'den gelen rivayette Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı'nda ganimeti beşte bir oranda taksim ettiği görülmektedir. Söz konusu rivayette Hz. Ali, Bedir günü alınan ganimetlerden kendi payına yaşlı bir dişi devenin düştüğünü ve buna ek olarak Allâh'ın Resûlü'nün o günde kendisine beşte birlik paydan bir yaşlı deve daha verdiğini dile getirmiştir.⁵⁶¹ Her ne kadar Müslim'in rivayetinde bu olayın Bedir Savaşı'nda gerçekleştiği belirtilse de, Kurtubî İbn Atiyye'den nakille bu olayın Bedir ve Uhud Savaşları arasında gerçekleşen herhangi bir seriyyede meydana gelmiş olabileceğini aktarmaktadır.⁵⁶² Bununla birlikte Kurtubî, kendi görüşü olarak bu olayın Abdullâh b. Cahş Seriyyesi'nde⁵⁶³ gerçekleşmiş olabileceğini düşünmektedir. Zira ona göre hem İslâm tarihinde alınan ilk ganimet, hem de beşte bir oranında pay ayrılarak dağıtılan ilk ganimet bu seriyyede elde edilmiştir.⁵⁶⁴ Fakat İbn Abdülber'den aktarım yaptığı rivayette ise bu olayın, Kurayzaoğulları'ndan alınan ganimetlerin paylaşımında yaşandığı belirtilmiştir.⁵⁶⁵

Ganimet dağıtılırken sadece savaşa katılanlar göz önünde bulundurulmamıştır. Savaşa iştirak eden kişinin atları ve akrabaları içinde ganimet malı verilmiştir. Nitekim Kurtubî'nin Buhârî'den naklettiği üzere genel uygulama olarak Hz. Peygamber at için iki pay, atın sahibi için ise bir pay ganimet vermiştir.⁵⁶⁶ Dârekutnî'den (öl. 385/995) aldığı bilgiye göre ise Zübeyr b. Avvâm Bedir Savaşı'ndaki payına ilişkin olarak şu

⁵⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/24. Konu hakkında bilgi için bk. Ebû Ali İsmâil b. el-Kâsım b. Ayzûn el-Kâlî, *el-Emâlî*, (Mısır: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1344/1926), 1/144.

⁵⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/24.

⁵⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/17.

⁵⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/17; Buhârî, "Buyû'" 28 (No.2089); Müslim, "Eşribe", 1.

⁵⁶² Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/18; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l veciz*, 2/529.

⁵⁶³ Batn-ı Nahle ismiyle bilinen, Müslümanların Kureyşliler'e güçlerini hissettirdikleri ilk seriyyedir. Bu seriyye Müslümanların ilk defa düşman öldürdüğü, esir ve ganimet aldığı seriyyedir. Fayda, "Batn-ı Nahle Seriyyesi", 5/202.

⁵⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/18.

⁵⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/88; İbn Abdülber, *ed-Dürrer*, 182.

⁵⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/27. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Buhârî, "Cihâd" 51 (No.2863); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavut vd. (Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1430/2009), "Cihâd", 36 (No. 2854). Dârimî rivayetinde ise atların payının üç adet olduğu bildirilmektedir. Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Suudî Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412-2000), "Siyer", 33 (No. 2515).

ifadeyi nakletmiştir: “Bedir Günü Allâh’ın Resûlü bana dört pay verdi. İki atıma, birisi bana, birisi de akraba payı olarak anneme bir pay verdi.”⁵⁶⁷

Kurtubî, bu bağlamda yalnızca ileri atılma ve geri çekilme hususiyetleri sebebiyle asil⁵⁶⁸ atlara⁵⁶⁹ pay verilebileceğini düşünmektedir.⁵⁷⁰ Bu çerçevede onun, Dârimî’den (öl. 255/869) aktardığı rivayete göre Hz. Peygamber, Hz. Peygamber, kendisine nasıl bir at satın alması gerektiğini soran kimseye şu tavsiyede bulunmuştur: “Siyah renkli, burnunda ve üst dudağında beyazlık bulunan, sağ ön ayağı beyaz olmayıp, diğerleri beyaz olanı al. Yahut da bu özellikte siyaha çalan kırmızı at al. Hem ganimet elde edersin, hem esenliğe kavuşursun.”⁵⁷¹

Hz. Peygamber, müslümanlara dağıtılan ganimetin yanı sıra onların seleb⁵⁷² almalarına da izin vermiştir. Kurtubî kaynak belirtmeksizin, Hz. Peygamber’in: “Kim birisini öldürürse selebi ona aittir.”⁵⁷³ buyurduğunu aktarmaktadır. Kurtubî, bu selebin hangi şartlar altında alınabileceği, selebin ganimetten sayılıp sayılmayacağı veya öldürene ait olup olmayacağı hususunu ayrıntılı bir biçimde incelemiştir.⁵⁷⁴ Ayrıca o, hangi eşyanın selebden sayılıp sayılmayacağı bilgisine de eserinde yer vererek selebin mahiyetini açıklamıştır. Buna göre; silah, savaş araç-gereçlerinin selebden sayıldığı hususunda ilim adamları arasında görüş farklılığı bulunmamaktadır. Aynı şekilde para kesesi, kuşak içerisinde bulunan dinar veya mücevherattan sayılan her türlü değerli şeyler ve atın selebden sayılmayacağı hususunda görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Süs eşyası hakkında ise görüş ayrılığı mevcuttur.⁵⁷⁵

⁵⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/27; ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/193.

⁵⁶⁸ Kurtubî asil atların arap atları, melez ve beygirlerin ise Bizans atı olduğunu belirtmektedir. Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/28. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî, *el-Ma’ûne ‘alâ mezhebi ‘âlimi’l-Medîne*, nşr. Hamîş Abdülhak (Mekke: el-Mektebetü’t-ticâriyye, 1415-1995), 1/615-616.

⁵⁶⁹ Eğer at zayıfsa ona pay verilip verilmeyeceği hususunda farklı görüşler mevcuttur. Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/28.

⁵⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/28. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Muhammed Celâlüddîn Abdullâh b. Necm b. Şâs b. Nizâr el-Cüzâmî es-Sa’dî, *İkdü’l-cevâhiri’s-semîne fî mezhebi ‘âlimi’l-Medîne*, nşr. Hamîd b. Muhammed Lahmer (Beyrut: Dâru’l-Ğarb el-İslâmî, 1423-2003), 2/338.

⁵⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/59; Dârimî, “Cihâd” 35 (No. 2472).

⁵⁷² Savaş esnasında öldürülen düşman askerinin üzerinden çıkan eşya silah para gibi şeyleri ifade eden fikhî bir terim. Savaşta seleb almanın ilk örneğinin Bedir veya Huneyn Savaşlarında alındığına dair iki farklı rivayet bulunmaktadır. Ahmet Yaman, “Seleb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 36/398.

⁵⁷³ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/11; Buhârî, “el-Meğâzî”, 54 (No. 4321); Müslim, “Cihâd”, 41.

⁵⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/9-17.

⁵⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi*’, 10/17. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l veciz*, 2/499.

Bedir Savaşı'nda alınan selebe örnek olarak Buhârî'den aktarıldığı üzere; Ebû Cehil'in öldürülmesinde verilen seleb gösterilebilir. Çünkü Ebû Cehil'i kılıç darbeleriyle öldürenler Muâz b. Amr b. el-Cemûh ve Muâz b. Afrâ'dır.⁵⁷⁶ Bu iki sahâbî Ebû Cehil'i öldürdükten sonra Hz. Peygamber'in yanına gitmişlerdir. Hz. Peygamber Ebû Cehil'i hangisinin öldürdüğünü sorunca her ikisi de kendisinin öldürdüğünü iddia etmiştir. İki kılıcı da inceleyen Hz. Peygamber, O'nu ikisinin birlikte öldürdüğüne hükmetmiştir. Ebû Cehil'in selebini ise Muâz b. Amr b. el-Cemûh'a vermiştir.⁵⁷⁷

Ganimet mutlak anlamda sadece savaşa fiilen iştirak eden⁵⁷⁸ kişilere verilir. Şayet kişi savaşta hazır bulunmazsa prensip olarak ona ganimetten herhangi bir pay⁵⁷⁹ verilmez.⁵⁸⁰ Nitekim Kurtubî'nin Buhârî'den nakline göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ganimet vakada hazır bulunanların hakkıdır."⁵⁸¹ Bununla beraber Hz. Peygamber genel olarak bu kuraldan Hayber Günü dağıtılan ganimeti, özel olarak ise Bedir Günü Hz. Osman, Talhâ b. Ubeydullâh ve Saîd b. Zeyd'e verilen ganimeti istisna tutmuştur. Bu kişilerin savaş meydanında bulunmamaları geçerli mazeretlere dayandığından,⁵⁸² Hz. Peygamber onları fiilen savaşa katılmış kabul etmiş ve ganimetten paylarını taksim etmiştir.⁵⁸³

Bedir Günü'nde ayrıca ganimet mallarından bazı parçaların kaybolduğu nakledilmektedir. Bunun bir hırsızlık vakası olarak değerlendirilmesi durumunda, Kurtubî'nin de belirttiği üzere, böylesi bir fiilin ilâhî gazabı celbedecek kadar ağır bir suç olduğu açıktır.⁵⁸⁴ Kurtubî'nin hem Ebû Dâvûd hemde Tirmizî'den bize naklettiğine göre başta İbn Abbâs olmak üzere bazı âlimler, Bedir Günü kaybolup bulunamayan

⁵⁷⁶ Abdullâh b. Mes'ûd ise Ebû Cehil'in kafasını keserek Hz. Peygamber'e takdim etmiştir. el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 1/90; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/636; Taberî, *Tarih*, 2/455.

⁵⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/14; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/313 (No. 1683); Buhârî, "Kitâbu'l-Humus", 18 (No. 3141); Müslim, "Cihâd", 42.

⁵⁷⁸ Kurtubî'ye göre; kişi başlangıçta savaşta bulunmayıp, sonradan gelip katılırsa bu kişi yine ganimetten hak kazanmış demektir. Fakat bu kişi çarpışmadan sonra savaşa iştirak ederse ganimet hakkını kaybetmiş olur. Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/32; İbn Şâs, *İkdü'l-cevâhiri's-semîne*, 2/337.

⁵⁷⁹ Hz. Peygamber bu durumdan dolayı, Hayber'in fethinden sonra kendisinden ganimet payı isteyen Eban b. Said ve arkadaşlarına ganimet vermemiştir. Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/33.

⁵⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/33.

⁵⁸¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 5/302. Bu rivayet Buhârî'de ise yalnızca bab başlığı olarak bulunmaktadır. Buhârî, "Kitâbu'l-Humus", 9.

⁵⁸² Bu kişiler Kureyş kervanı hakkında bilgi toplamak üzere Hz. Peygamber tarafından gönderilmişlerdir. el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 1/19. Taberî, *Tarih*, 2/478.

⁵⁸³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/33-34; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/412.

⁵⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/398-399.

kırmızı renkli bir kadife sebebiyle Allâh'ın “*Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez. Kim hıyanet ederse, kıyamet günü, hıyanet ettiği şeyle birlikte gelir. Sonra da hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın herkese kazandığının karşılığı tastamam ödenir.*”⁵⁸⁵ âyetini indirdiğini dile getirmişlerdir.⁵⁸⁶ Çünkü Kurtubî, sahâbe içerisinde bu kadifeyi Hz. Peygamber'in alması olabileceği yorumunun yapıldığını aktarmıştır. Ayrıca kaybolan bu eşyanın bir kılıç olduğu da rivayetler arasındadır.⁵⁸⁷

3.3. Savaş Sonrasında Hz. Peygamber'in Yahudileri Uyarması

İbn İshâk'tan alınan bilgiye göre Hz. Peygamber savaş sonrası Medine'ye dönünce, orada yaşayan yahudileri toplayarak onlara hitap etmiştir. Hz. Peygamber onlara, Bedir Günü Kureyş'in başına gelenlerin bir benzerini Allâh'ın onların başına getirmesinden sakınmaları uyarısında bulunmuştur. Sözlerine devamla Hz. Peygamber kendisinin gönderilmiş bir peygamber olduğunu ve onların bunu kendi kitaplarında görmekte olduklarını zikretmiştir.

Yahudilerin cevabı ise tehditkâr bir üslup taşımıştır. Onlar Hz. Peygamber'e hitaben kendisinin, savaşın ne olduğunu bilmeyen gafil bir topluluğu yenik düşürüp te onlara karşı eline bir fırsat geçmesi sebebiyle gurura kapılmamasını, eğer kendileriyle savaşırsa asıl savaşçıların onlar olduğunu göreceği uyarısında bulunmuşlardır. Bunu üzerine Allâh: “*İnkâr edenlere de ki: "Siz mutlaka yenilgiye uğrayacak ve toplanıp cehenneme doldurulacaksınız. Orası ne fena yataktır!"*”⁵⁸⁸ âyetini indirmiştir.⁵⁸⁹ Kurtubî bu rivayet bağlamında yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı net tavırlarını aktarmıştır. Fakat İbn Abbâs'tan aktarılan başka bir rivayette ise, Hz. Mûsâ'nın kendilerine müjdelediği Peygamber'in bu peygamber olduğu hususunda umutlandıklarını aktarmıştır. Buna göre onlar: “Allâh'a yemin ederiz, Mûsâ'nın bizlere müjdelediği peygamber budur. Bunun hiçbir sancağı geri dönmez.” demişlerdir. Fakat Uhud Savaşı'nda İslâm Ordusu'nun bozguna uğraması söz konusu olunca irtidat edip

⁵⁸⁵ Âl-i İmrân 3/161.

⁵⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/387; Ebû Dâvûd, “*el-Hurûf ve'l-Kırâât*”, 1 (No. 3971); Tirmizî, “*Tefsîru'l-Kur'ân*”, 4 (No. 3255); İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l veciz*, 1/535.

⁵⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/387; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l veciz*, 1/535.

⁵⁸⁸ Âl-i İmrân 3/12.

⁵⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/36-37; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/552; Ebû Dâvûd, “*Haraç*” 22 (No.3001); el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 100-101; el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî*, 1/415-416.

şüpheye düşmüşlerdir. Bu şekilde onlar bocalayınca Allâh, yahudileri kastederek: “Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek. Önleriniheraydınlatışında ışığında yürürler. Karanlık çökünce dikilip kahrılar.”⁵⁹⁰ âyetini indirmiştir.⁵⁹¹

3.4. Savaş Sonrasında Mekkeli Müşriklerin İntikam alma girişimleri

Bedir Savaşı sona erdikten sonra yenilgi yaşayan müşrikler, Müslümanlardan intikam alma yoluna gitmişlerdir. Kurtubî’nin Ebû Dâvûd’dan aktardığı bilgiye göre müşriklerden bazıları Kureyş ileri gelenlerine intikamlarını Habeşistan topraklarında alabileceklerine dair fikir vermişlerdir. Bu bağlamda Necâşî’ye⁵⁹² birtakım hediyelerle aralarındaki görüş sahibi kişilerden iki kişi göndermelerini tavsiye etmişlerdir. Onlar böyle yapmakla Necâşî’nin yanında bulunan Müslümanları kendilerine teslim etmesini sağlamayı, böylelikle Bedir’de kendilerinden öldürülenlere karşılık onları öldürmeyi hedeflemişlerdir. Bunun üzerine Kureyşli’ler, Amr b. el-Âs ve Abdullâh b. Ebû Rebîa’yı bazı hediyelerle Necâşî’ye göndermişlerdir.⁵⁹³

Hiz. Peygamber bu girişimden haberdar olunca, Amr b. Ümeyye ed-Damrî’yi, Necâşî’ye verilmek üzere bir mektup ile birlikte Habeşistan’a göndermiştir. Amr b. Ümeyye, hicret eden Müslümanların, keşişlerin ve rahiplerin huzurunda kendisine emanet edilen mektubu Necâşî’ye okumuştur. Bunun yanı sıra hicret edenler adına Ca’fer b. Ebû Tâlib söz alarak Necâşî’ye Kur’ân-ı Kerîm’den bölüm okumuştur. Kurtubî, huzurda bulunan kişilerin bu durumdan etkilenecek ağlayarak ayağa kalktıklarını aktarmıştır.⁵⁹⁴ Bu konuda Kurtubî Ebû Dâvûd’u kaynak olarak göstermiştir. Fakat bizim gücümüz nispetinde yaptığımız araştırmaya dayanarak Kureyş eşrafının “Siz intikamınızı Habeşistan topraklarında alabilirsiniz.” şeklindeki cümleye bu iki kaynaktan rastlanmamıştır. Ayrıca Ebû Dâvûd’a nispet edilen rivayete de ulaşamamıştır.

Mekkeli müşriklerin intikam alma hırsları sadece Habeşistan yolculuğu ile sınırlı kalmamıştır. İbn İshâk’tan elde edilen bilgiye göre Bedir’in ardından gerçekleşen Uhud

⁵⁹⁰ el-Bakara 2/20.

⁵⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/338, 9/441; es-Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 1/166.

⁵⁹² Muhacirleri himaye eden ve Hiz. Peygamber’in davetini kabul edip Müslüman olan Habeşistan kralı. Levent Öztürk, “Necâşî Ashame”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 32/476.

⁵⁹³ Kurtubî, *el-Câmi*, 8/108; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/333-334; İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 134.

⁵⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 8/108; İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 136.

Savaşı'nda bu duygu daha da belirgin hâle gelmiştir.⁵⁹⁵ Nitekim Hind b. Utbe,⁵⁹⁶ Hz. Hamza şehit düştükten sonra müsle⁵⁹⁷ yapmak suretiyle O'nun ciğerini çıkarmış ve bağırarak beyitler okumuştur.⁵⁹⁸ Rivayete göre Hind şu beyitlerle Bedir'deki kayıplarının intikamını aldığını ilan etmiştir:

“İşte biz size Bedir Günü'nün karşılığını verdik.

Savaştan sonra savaş, elbette ki alevli olur.

Utbe'nin Bedir'de öldürülüşüne dayanamıyordum,

Kardeşimin de, onun amcasının da ve Bekr'im de...

Şimdi içimi rahatlattım ve adağımı yerine getirdim.”⁵⁹⁹

Mekkeli müşriklerin, Hz. Peygamber'den ve Müslümanlardan böylesine ağır intikam almalarına rağmen, Hz. Peygamber onlara daima merhametli davranmış ve yardım elini uzatmıştır. Kurtubî'nin Sa'lebî ve Kuşeyrî'den naklettiği kadarıyla Mekke'den Medîne'ye yolculuk yapan şarkıcı bir kadın kendisinden yardım talep etmiş, Hz. Peygamber ise bu isteğini geri çevirmemiştir. Müslüman olmadığını ve İslâm için hicret etmediğini belirten kadın, efendilerinin Bedir'de öldürüldüğünü ve kendisinin şiddetli bir şekilde yardıma muhtaç olduğunu belirtmiş, Hz. Peygamber ise sahâbeyi bu kadına yardım etmesi için teşvik etmiş; kadın elbise, bağış ve binek alarak Mekke'ye geri dönmüştür.⁶⁰⁰

3.5. Bedir Savaşı'nın ve Bedir Ashabının Fazileti

Kurtubî, Bedir savaşına katılan sahâbenin en faziletini ve en hayırlı kimseler olduğunu kabul etmektedir. Çünkü Kurtubî, itaatin en faziletlisinin cihâd, cihâdın en faziletlisinin

⁵⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/283. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Muhammed Hamîdullah vd., “Uhud Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 42/54.

⁵⁹⁶ Ebû Süfyân'ın karısı, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın annesi. M. Yaşar Kandemir, “Hind b. Utbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 18/64.

⁵⁹⁷ İşkence, acı ve ıstırap veren muameleyi ifade eden tanım. Şamil Dağcı, “İşkence”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 23/429. Yapılan bu müsle sadece Hz. Hamza ile sınırlı kalmamıştır. Bu durum Ebû Süfyân'ın sözleriyle adeta ispatlanmıştır. Ebû Süfyân Bedir Günü Müslümanlara seslenmek suretiyle onlarla atışmış, sonrasında ise savaş meydanında şehit edilen Müslümanlara müsle yapıldığını bildirmiştir. Fakat yapılan bu işten kendisinin sorumlu olduğuna vurgu yaparak bunu kendisinin emretmediğini söylemiştir. Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/359.

⁵⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/288. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Muhammed b. İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-Meğâzî*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1398-1978), 333.

⁵⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/288-289. Ayrıca Hind b. Utbe'nin okumuş olduğu bu şiire, Usâse b. Abbâd b. el-Muttalib'in kızı Hind hakaretamiz bir şiirle karşılık vermiştir. Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/289.

⁶⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/396-397; el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 2/860; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1097.

ise Bedir günü olduğunu, İslâm'ın Bedir savaşı üzerinde yükseldiğini belirtmiştir.⁶⁰¹ O, aynı zamanda bu savaşın, o savaşta bulunanlar için en büyük, en faziletli ve en üstün savaş olduğunu aktarmıştır.⁶⁰² Nitekim Kurtubî'nin Tirmizî'den rivayet ettiği bilgiye göre Hz. Peygamber'in katıldığı en şerefli savaşın Bedir savaşı olduğu belirtilmektedir.⁶⁰³ Ona göre İbn Abbâs, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz.”⁶⁰⁴ şeklinde zikredilen âyette bahsi geçen hayırlı kimseleri hicret eden, Bedir ve Hudeybiye'de hazır bulunan kimseler olarak açıklamıştır.⁶⁰⁵

Buna ek olarak Kurtubî, herhangi bir kaynak belirtmeksizin Muhammed b. Ka'b ve Ata b. Yesâr'a dayandırdığı bilgiye göre Allâh'ın “ileriye geçenler”⁶⁰⁶ diye tabir ettiği kişilerin Bedir'e katılan kişiler olduğunu aktarmaktadır.⁶⁰⁷ Yine Kurtubî'nin Katâde'den naklettiği bilgiye göre, Allâh'ın Bedir Savaşı'na katılanlara verdiği zafer ve ihsanlara şahit olan sahâbîler, bir sonraki savaşa katılıp fevkalade çarpışacaklarına dair söz vermişlerdir.⁶⁰⁸

Kurtubî, eserinde Bedir Ashabı'nın tam bir listesini sunmamakla birlikte, satır aralarında bazı isimler zikretmektedir. Bunlar genellikle Müslümanların çoğunun aşına olduğu meşhur sahâbîlerdir. Ancak Hâtıb b. Ebî Beltea ile birlikte, İbn Abdülber'den naklen verdiği bilgiye göre Salebe b. Hatıp gibi fazla tanınmayan sahâbîlerden de bahsetmektedir.⁶⁰⁹

⁶⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/465.

⁶⁰² Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/296.

⁶⁰³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/406; Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 10 (No. 3102).

⁶⁰⁴ Âl-i İmrân 3/110.

⁶⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/259. Kurtubî burada, söz konusu âyette kastedilen kişilerin hicret eden, Bedir ve Hudeybiye'ye katılan kimseler olduğunu zikretmiştir. Fakat dayandığı kaynak eserler incelendiği zaman bu kişilerin sadece Medine'ye hicret edenler olduğu, Bedir ve Hudeybiye'ye katılanlarla alakalı olmadığı görülmüştür. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/49; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/323, 4/86; Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, 1/409.

⁶⁰⁶ Et-Tevbe 9/100.

⁶⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/344. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashab*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki (Kahire: Merkezu Hecr li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 1440-2019), 1/30.

⁶⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/100.

⁶⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/371; İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 119.

Kurtubî'ye göre bazı ilim ehlinin, Hz. Peygamber'in, insanların en hayırlılarının kendi çağında yaşayan nesil olduklarını⁶¹⁰ buyurmasından yola çıkarak; zor zamanlarda İslâm'ı yaşama gayreti içinde olan kimselerin ecir bakımından bu nesille eşit olabileceklerini düşündüklerini belirtmektedir. Bununla birlikte bu kıyas yapılırken yine Bedir Savaşı ve Hudeybiye'ye katılan kişiler bu eşitlikten istisna edilmişlerdir.⁶¹¹

Hz. Peygamber Bedir Savaşı'na katılanlara müspet yönde ayrıcalıklı davranmış ve onlara ikramda bulunmuştur. Nitekim Kurtubî'nin Mukâtil'den aktardığı bilgi ışığında Hz. Peygamber Suffe'de⁶¹² olduğu bir gün Bedir Savaşı'na katılan Ensar ve Muhacir'e özel ikram tertip etmiştir. Ancak günün cuma olması sebebiyle Suffe oldukça kalabalıklaşmış, bu nedenle aralarında Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın da bulunduğu Bedir'e katılan bazı sahâbiler mekânda kendilerine yer bulamamış ve ayakta kalmışlardır. Bu durum Hz. Peygamber'i rahatsız etmiş, bunun üzerine Bedir'de hazır bulunmayanlara seslenerek "Ey filan kalk, sen ey filan kalk." buyurarak onları kaldırıp davetin asıl misafirleri olan Bedir'de hazır bulunanları oturtmuştur. Bu hadisenin ardından Allâh "Ey iman edenler! Size, "Meclislerde yer açın" denildiği zaman açın ki, Allah da size genişlik versin. Size, "Kalkın", denildiği zaman da kalkın ki, Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."⁶¹³ âyetini indirmiştir.⁶¹⁴

Bedir Savaşı'na katılmanın fazileti yalnızca insanlar nezdinde değil, Allah katında da geçerli kabul edilmiştir. Nitekim Kurtubî, Mâlik'ten nakille bu hususta Cebrail (a.s) ile Hz. Peygamber arasında gerçekleşen bir diyalogu aktarmaktadır. Buna göre Cebrail (a.s) Hz. Peygamber'e, aralarında Bedir Savaşı'na katılanların durumunu sormuş, Hz. Peygamber ise onların diğer sahâbe arasında en hayırlıları olduğunu belirtmiştir. Cebrail

⁶¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/180 (No. 4217); Tirmizî, "Şehâdât", 4 (No. 2302); İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421-2000), 1/105.

⁶¹¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/264. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevi vd. (Mağrib: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1387-1967), 20/255.

⁶¹² Mescid-i Nebvî'nin bitişiğinde yoksul sahâbenin barınması için yapılan ve giderek bir eğitim kurumu haline gelen yer. Mustafa Baktır, "Suffe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 37/469.

⁶¹³ el-Mücâdele 58/11.

⁶¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/316. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411-1995), 431-432; Abdurrahmân b. Ebû Hâtim er-Râzî, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419-2003), 10/3343-3344.

(a.s) da benzer şekilde melekler olarak kendi aralarında da Bedir Savaşı'na katılanların en hayırlılar olarak kabul gördüğünü belirtmiştir.⁶¹⁵

Hz. Peygamber'in Bedir ehline yönelik övgüleri bununla sınırlı değildir. Kurtubî'nin Müslim'den aktardığını belirttiği habere göre O, İslâm aleyhine casusluk yaparken yakalanan Hâtıp b. Ebî Beltea isimli birisini öldürmek için izin isteyen Hz. Ömer'e izin vermemiştir. Hz. Peygamber, Hâtıp b. Ebî Beltea'nın Bedir Savaşı'na katıldığını hatırlatmıştır. Çünkü O: "Allâh'ın Bedir ehline muttali olarak: "Dilediğinizi yapınız. Ben size mağfiret buyurdum." demediğini nereden bilebilirsin ki."⁶¹⁶ buyurarak Bedir Savaşı'na iştirak eden kişilerin kıymetini gözler önüne sermiştir. Kurtubî ayrıca, "*Her kim de sabreder ve bağışlarsa, işte bu elbette azmedilecek işlerdendir.*"⁶¹⁷ âyetinin, başta Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Mus'ab b. Umeyr olmak üzere Bedir Savaşı'na katılan tüm müslümanlar hakkında indiğini ifade etmiştir.⁶¹⁸ Ona göre ilk dönem Müslümanların fazilet dereceleri; ilk dört halife, sayıları ona tamamlayan diğer altı kişi, Bedir Savaşı'na katılanlar ve Uhud Savaşı'na katılanlar şeklinde sıralanmıştır.⁶¹⁹

Bu rivayetlerden anlaşıldığı üzere hem Allâh hem Hz. Peygamber Bedir'e katılan kimseleri övmüş ve onlara değer vermişlerdir. Bununla birlikte Allâh'ın onları uyarmaya devam ettiği de görülmektedir. Nitekim Kurtubî, Süddî'den (öl. 127/745) naklettiği rivayete göre Allâh Bedir'e katılanlara hitaben: "*Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah azabı çetin olandır.*"⁶²⁰ buyurmuştur. Zira Bedir'e katılan müslümanlar Cemel vakasında kendilerine fitne isabet etmesi sonucu birbirleriyle çarpışmışlardır.⁶²¹

Kurtubî, Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen savaşlar içerisinde Bedir'in en şerefli olduğu özellikle vurgulamaktadır.⁶²² Zira o dönemde birçok gazve⁶²³ ve seriyye⁶²⁴

⁶¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/465; Buhârî, "el-Meğâzî", 11 (No. 3992).

⁶¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/395-396; Buhârî, "Cihâd", 141 (No. 3007); Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 2494.

⁶¹⁷ eş-Şûrâ 42/43.

⁶¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 18/496-497.

⁶¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/344. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. Osman b. Abdurrahmân, *Ma'rifetu envâi ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdullatîf el-Hümeym vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423-2002), 402.

⁶²⁰ el-Enfâl 8/25.

⁶²¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/486; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/115.

⁶²² Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/406; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 10 (No. 3102).

⁶²³ Hz. Peygamber'in bizzat katılıp yönettiği savaşlar için kullanılan terim. Hüseyin Algül, "Gazve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 13/488.

meydana gelmiştir. Fakat Hz. Peygamber'in kaç gazve ve kaç seriyye gerçekleştirdiği hususunda birkaç rivayet mevcuttur. Kurtubî, kalabalık görünen bu rivayet çeşitliliğini eserinde aydınlatmaya çalışmıştır. O'na göre Bedir Savaşı Hz. Peygamber'in bizzat katıldığı ilk savaş olma özelliğini taşır.⁶²⁵ Müslim'den alınan bir rivayette, Hz. Peygamber toplamda 17 gaza yapmış, bunlardan 8 tanesinde ise fiilen çarpışmıştır.⁶²⁶ Müslim'in başka rivayetinde ise Hz. Peygamber 19 gazada bulunmuştur.⁶²⁷ Şu kadar var ki, Kurtubî her iki rivayeti de Müslim'den almasına rağmen, ilk rivayette Hz. Peygamber'in 19 gazaya iştirak ettiği belirtilmesine karşın Kurtubî bunu eserine 17 gaza olarak yazarak bir çelişki meydana getirmiş görünmektedir. Fakat Kurtubî, bu iki rivayeti siyer ve tarih bilgisine muhalif olarak görmektedir. O'na göre mezkûr hadisleri rivayet eden sahâbîler, sadece kendi bildikleri ve şahit oldukları kadarını aktarmışlardır.⁶²⁸

Kurtubî'ye göre Hz. Peygamber'in müşahade ettiği gazve ve seriyye sayısı daha fazladır. Çünkü İbn Sa'd'dan alıntı yapan Kurtubî, Hz. Peygamber'in katıldığı gazve sayısının 27, seriyye sayısının ise 56 veya 46 olduğunu zikretmektedir.⁶²⁹ Kurtubî her ne kadar İbn Sa'd'a dayandırarak Hz. Peygamber'in gönderdiği seriyye sayısını 56 veya 46 olarak aktarsa da, mezkûr eserde bu sayı 46 değil 47 olarak geçmektedir.⁶³⁰ Bu durum Kurtubî'nin aktarım yaparken bir hata ile karşılaştığı düşüncesine sebebiyet verebilmektedir. Öte yandan Kurtubî, İbn İshâk yoluyla Müslim'den naklettiği rivayetinde Hz. Peygamber'in katıldığı ilk gazvenin Uşeyre Gazvesi olduğu belirtilirken⁶³¹ İbn Sa'd'dan naklettiği bilgiye göre ise, Hz. Peygamber'in Uşeyre Gazvesi'nden önce üç gazveye daha katıldığını belirtmiştir.⁶³² Buna paralel olarak İbn Abdülberr ise ilk gazvenin Veddân⁶³³ Gazvesi olduğunu aktarmaktadır.⁶³⁴

⁶²⁴ Serdar Özdemir, "Seriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 36/565.

⁶²⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/293; Buhârî, "Cihâd" 12 (No.2805); Müslim, "İmâre", 41.

⁶²⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/293; Müslim, "Cihâd", 1814.

⁶²⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/293; Müslim, "Hac", 1254.

⁶²⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/293-294.

⁶²⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/293.

⁶³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/3.

⁶³¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/293; Müslim, "Cihâd", 1254.

⁶³² Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/294; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/5-6.

⁶³³ Bu gazvenin bir diğer ismi Ebvâ Gazvesi'dir. Mustafa Fayda, "Ebvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 10/378.

SONUÇ

Bu çalışma, Kurtubî'nin "*el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*" adlı eserinde Bedir Savaşı'na dair rivayetlerin nasıl aktarıldığını ve nasıl yorumlandığını ele almış, savaşın tarihî ve dinî boyutlarını detaylı biçimde incelemiştir. Ahkâm tefsiri niteliği taşıyan bu eserde, Kurtubî'nin Bedir Savaşı ile ilgili yorumları incelendiğinde, onun hem klasik rivayetleri aktarma hem de bu rivayetleri kendi ilmî süzgecinden geçirme yönünde oldukça dikkat çekici bir tavır sergilediği görülmüştür. Onun farklı kaynaklara müracaat etmesi, hadis ve siyer geleneğini tefsir ile birleştirme çabası bakımından önemlidir. Kurtubî, yaptığı ilgili âyet tefsirlerinde; savaşın çeşitli evrelerine dair detaylar sunmuştur. Kurtubî'nin sadece rivayet aktaran bir müfessir değil, aynı zamanda bu rivayetleri yorumlayarak anlam derinliği kazandıran bir ilim adamı olduğu görülmüştür. Bu durum, tefsirin yalnızca bir açıklayıcı metni değil, aynı zamanda tarihî olayların anlamlandırıldığı bir düşünce zemini olduğunu göstermektedir.

Yapılan araştırma, Bedir Savaşı'nın hem tarihi hem de dini açıdan önemini gözler önüne sermiş ve savaşın sebepleri, gelişimi, meleklerin yardımı, savaş sonrası gelişmeler üzerinde durmuştur. Kurtubî, Bedir Savaşı'nı sıradan bir askerî olay değil, İslâm toplumunun kaderini belirleyen bir dönüm noktası olarak ele almıştır. Anlatılarında Bedir ashabına tanınan üstünlükleri vurgulamış, bu savaşın iman-inkâr çatışmasının sembolü olarak yorumlamıştır. Bu bağlamda, çalışmanın elde edilen ana bulguları ve ortaya koyduğu sonuçlar şu şekilde özetlenebilir.

İlk olarak, Bedir Savaşı'nın sebepleri ve öncesinde yaşanan gelişmeler ayrıntılı biçimde ortaya konulmuştur. Hz. Peygamber'in, Uşeyre Gazvesi sonrası aldığı istihbarat ve Kureyş kervanının Suriye'den geri dönüşü haberleri, savaşın çıkışında belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in casusluk ve istihbarat faaliyetleri, savaş hazırlıkları, ashap ile yaptığı istişareler ve Müslümanların ganimet amacıyla savaşmak istediğine dair farklı görüşler incelenmiştir. Ayrıca Müslüman ve Kureyş ordularının asker sayıları, şehit ve ölü sayıları da rivayetler ışığında değerlendirilmiştir.

İkinci olarak, savaşın seyir ele alınmış, askeri taktikler, savaş alanındaki yaşanan olaylar ve savaşın psikolojik boyutları üzerinde durulmuştur. Müslümanların sayısının az

⁶³⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/294. Konu hakkında bilgi için ayrıca bk. İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 95.

olmasına rağmen, Allah'ın yardımı sayesinde savaşta üstünlük sağladıkları vurgulanmıştır. Bu bağlamda dikkatler, savaşın seyrinde teslimiyet ve mücadele anlayışına çekilmiştir. Ayrıca, savaş sırasında meleklerin yardımı, savaşın dini ve metafizik boyutunu ortaya koymuş ve bu durumun, Müslümanların moral moral gücünü artırdığı sonucuna varılmıştır.

Üçüncü olarak, savaş sonrası gelişmeler ve savaşın sonuçları ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Esirlere adalet ve merhametle muamele edilmesi ve ganimetlerin dağıtımı gibi meseleler, savaşın İslâm hukuku ve ahlaki çerçevede nasıl şekillendiğine ilişkin önemli bilgiler sunmuştur. Bununla birlikte esirlerin serbest bırakılması yahut fidye karşılığında salıverilmesi gibi uygulamalar, savaşın insani yönüne vurgu yapması açısından önemli bulunmuştur. Ayrıca müşrik ölülerinin cesetlerinin mahiyetinin ve savaş sonrasındaki uygulamaların, İslâm'ın savaşta adil ve insani kurallara bağlı kalmasının bir göstergesi olduğuna dikkat çekilmiştir. Buna paralel olarak, savaşın sonunda elde edilen ganimetler ve esirlerin durumu, bu savaşın ekonomik ve sosyal boyutunu, Hz. Peygamber'in ölü müşriklerin başında onlara seslenişi ise savaşın dini boyutunu ortaya koymuştur.

Dördüncü olarak, savaşın dini ve toplumsal etkileri bağlamında Bedir Savaşı'nın, İslâm toplumunun direniş ve birlik ruhunu pekiştirdiği sonucuna varılmıştır. Bu savaş, Peygamber'in liderliğinin ve Allah'ın özel yardımıyla, Müslümanların gücünü ve kararlılığını göstermiştir. Aynı zamanda, savaşın Müslümanlara getirdiği kazanımlar, ilâhî ikazlar ve savaşta yenilgiye uğrayan Kureyş Cephesi'nin moral bakımından çöküntü eserleri göz önüne serilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma, Bedir Savaşı'nın hem tarihsel hem de dini açıdan büyük bir değere sahip olduğunu göstermektedir. Savaşın sebepleri, seyri ve sonuçları, Kur'an, hadisler ve Kurtubî'nin dile getirdiği çeşitli tefsirler ışığında detaylandırılmıştır. Bu bağlamda Bedir Savaşı'nın temel sebeplerinin başta dini faktörler olmak üzere ekonomik çıkarlar, siyasi mülahazalar kapsamında şekillendiği ortaya konmuştur. Ayrıca Bedir Savaşı'nın sadece bir askeri mücadele değil, aynı zamanda onun bir iman ve moral sınavı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu savaşın, Müslümanlar için bir zafer olduğu ve Allah'ın yardımıyla kazanılmış bir mücadele olduğu vurgulanmıştır.

Bu çalışmanın önemli sonuçlarından biri de, Kurtubî'nin rivayetlere yaklaşımında dönemin ilmî anlayışını ve metodolojisini yansıtmasıdır. Bu durum, onun tefsirini

sadece dini değil, aynı zamanda sosyo-politik ve tarihî açılardan da önemli bir eser haline getirmektedir. Bedir Savaşı'na dair sunduğu malumat hem klasik kaynaklarla paralellik göstermekte hem de kimi noktalarda kendine özgün yorumlar barındırmaktadır. Böylece Kurtubî hem rivayetleri derleyici hem de yorumlayıcı bir üslup ortaya koymaktadır. Öte yandan, Kurtubî'nin bazı yerlerde rivayetler arasındaki çelişkileri sistematik bir isnâd-eleştirisini ile çözmemesi veya bazı aktarımlarda kaynak göstermeyişi, eleştirel bir tenkid bakımından zayıf noktalar olarak ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde Bedir Savaşı sonrası ganimetlerin paylaşımı ve esirlerin durumu gibi konularda, rivayetler aktarılsa da sistematik bir analiz yapılmamıştır.

Bu çalışmanın çıkardığı diğer bir sonuç ise Kurtubî'nin, ilgili âyetleri nüzul sebebiyle ilişkilendiren, rivayetleri hem ardarda nakleden hemde yorumlayan bir müfessir profili çizdiğini teyit etmesidir. Bu ise tefsir geleneğinin olayları anlamlandırma biçimine ışık tutmaktadır.

Bu çalışma, Kurtubî'nin Bedir Savaşı'na yönelik rivayetleri nasıl aktardığını, bu rivayetleri ne şekilde yorumladığını ve bu yorumların tefsir ilmi içindeki yerini ve değerini anlamaya katkı sağlamıştır. Çalışma, tarihî olayların tefsir rivayetlerinde nasıl işlevsel hâle getirildiğine dair önemli bir misal teşkil etmektedir. Bu yönüyle hem klasik tefsir çalışmalarına hem de İslam tarihine yönelik akademik araştırmalara katkı sunabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Musannef*. nşr. Habibu'r-Rahman el-A'zami. 10 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403-1983.
- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *et-Tefsîr*. thk. Mahmud Muhammed Abduh. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419-1998.
- Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. nşr. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1. Basım, 1416/1995.
- Algül, Hüseyin. "Gazve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/488-489. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Altıkulaç, Tayyar. "Kurtubî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/455-457. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Baktır, Mustafa. "Suffe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/469-470. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bayram, Abdullah. "Kurtubî'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti Ve Tefsirdeki Yeri: Müfessirin Biyografisine Dair Bazı Çalışmaların Eleştirisi Perspektifinden". *Balikesir İlahiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2019), 90-126.
- Begavî, Muhammed el-Ferrâ'. *Meâlimü't-tenzîl*. thk. Abdurrezzak el-Mehdi. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, 1. Basım, 1420/1999.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Muhammed Hamidullah. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1959.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin. *Delâ'ilü'n-nübüvve*. thk. Abdülmü'ti Kal'aci. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye- Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1. Basım, 1408/1988.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424-2003.
- Bilge, Mustafa. "Cuhfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/82-83. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Boynukalın, Mehmet. "Safi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/469-470. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Şuayb Arnavut vd..5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 4. Basım, 1443/2022.

- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer. *el-‘İlelû ‘l-vâride fi ‘l-ehâdisi ‘n-nebeviyye*. nşr. Mahfûzürrahmân Zeynullâh es-Silefî. 15 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1. Basım, 1405-1985.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer. *es-Sünen*. nşr. Şuayb Arnavut vd.. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1. Basım, 1424-2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdîrrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Suudî Arabistan: Dâru’l-Muğnî, 1. Basım, 1412-2000.
- Deylemî, Şîrûye b. Şehredâr. thk. Said b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1406-1986.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. nşr. Şuayb el-Arnâvût. 7 Cilt. Dârü’r-Risaleti’l-Alemîyye, 1. Basım, 1430/2009.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *el-Merâsîl*. nşr. Şuayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1. Basım, 1408-1992.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü ‘l-muhît*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1420-2000.
- Ertürk, Mustafa. “Mikdâd b. Amr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/49-50. TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. “Batn-ı Nahle Seriyyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/202-203. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. “Bedir Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/325-327. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. “Ebvâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/378-379. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. “Safevân Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/299. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*. thk. Ahmed Yûsuf Necâtî vd.. Kahire: ed-Dârü’l-Mısriyye li’t-Te’lif ve’t-Tercüme, 1. Basım, 1374-1955.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Dârünnedve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/555-556. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Gezer, Arif. “Endülüs’lü Müfessir Kurtubî, Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci”. *İstem Dergisi* 14 (Aralık 2009), 335-352.
- Hâkim, en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1411/1990.

- Hamidullah, Muhammed. *H. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1972.
- Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm. *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*. nşr. Muhammed Ali Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415-1994.
- Heysemî, Ebü'l-Hasan Nûreddîn. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâid*. thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414-1994.
- İbn Abdülber, en-Nemerî. *ed-Dürer fî'htisari'l-megazi ve's-siyer*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, 1402-1983.
- İbn Abdülber, en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashab*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki. Kahire: Merkezu Hecr li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 1. Basım, 1440-2019.
- İbn Abdülber, en-Nemerî. *el-İstizkâr*. thk. Sâlim Muhammed Atâ vd.. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1421-2000.
- İbn Abdülber, en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-me'âni ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî vd.. (Mağrib: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1387-1967.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelusî. *el-Muharrerü'l veciz fî tefsiri'l-kitâbi'l-aziz*. thk. Abdüsselam Abduşşafi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1422/2001.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahmân b. Ebû Hâtîm er-Râzî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 3. Basım, 1419-2003.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmet Abdülmevcud vd.. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1994.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahabârü'l-hulefâ'*. thk. Hafız Seyyid Aziz Bey vd.. Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1407-1987.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sakkâ vd.. 2 Cilt. Kâhire: Şirketu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbi el-Halebi ve Evlâduhu, 2. Basım, 1375/1955.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk. *Kitâbü's-Siyer ve'l-Megâzî*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1398-1978.

- İbn Kâni', Ebü'l-Hüseyn Abdulbâkî b. Kâni' b. Merzûk el-Ümevî el-Bağdâdî. *Mu'cemü's-sahâbe*. thk. Salâh b. Sâlim el-Musarrâfî. Medine: Mektebetü Gurabâi'l-Eseriyye, 1. Basım, 1418.
- İbn Kesîr, İsmâîl b. Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki. Dâru Hicr li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî, 1. Basım, 1420-1999.
- İbn Kesîr, İsmâîl b. Ömer b. Kesîr. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*. nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419-1998.
- İbn Kuteybe, Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe. *el-Me'âni'l-kebîr fî ebyâti'l-me'ânî*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî vd.. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405-1984.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut vd.. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1410-1990.
- İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *'Uyûnü'l-eser fî fûnûni'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*. thk. İbrâhîm Muhammed Ramazân. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1414-1993.
- İbn Şâs, Ebû Muhammed Celâlüddîn Abdullâh b. Necm b. Şâs b. Nizâr el-Cüzâmî es-Sa'dî. *İkdü'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebi 'âlimi'l-Medîne*. nşr. Hamîd b. Muhammed Lahmer. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1. Basım, 1423-2003.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullâh. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Abdülkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424-2003.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî. *Zadü'l-mesir fî ilmi't-tefsir*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1422-2001.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Alî b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fî't-târih*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Basım, 1417-1997.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Mübârek b. Esîrüddin Muhammed eş-Şeybânî. *en-Nihaye fî garibi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Mahmûd Muhammed Tanahi (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399-1979).
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm el-Münzir en-Nisâbü'rî. *el-Evsat fî's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*. thk. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed b. Muhammed Hanîf. Riyad: Dâru Taybe, 1. Basım, 1405-1985.
- İbnü's-Salâh, Osman b. Abdurrahmân. *Ma'rifetu envâi ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdullatîf el-Hümeym vd.. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1423-2002).

- Kâdî Abdülvehhâb, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr. *el-Ma'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne*. nşr. Hamîş Abdülhak. 3 Cilt. Mekke: el-Mektebetü't-ticâriyye, 1415-1995.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id-i Müslim*. thk. Yahyâ İsmâîl. Mısır: Daru'l-Vefâ li't-Tıbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî, 1. Basım, 1419-1998.
- Kâlî, Ebû Alî İsmâîl b. el-Kâsım b. Ayzûn. *el-Emâlî*. 2 Cilt. Mısır: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2. Basım, 1344/1926.
- Kallek, Cengiz. "Müellefe-i Kulûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kallek, Cengiz. "Ukıyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/67-70. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Karan. Cuma. *Psiko-Sosyo-Tarih Açısından Bedir Meydan Muharebesi*. Ankara: İlâhiyât Yayınevi, 1. Basım, 2021.
- Kasabî, Mahmûd Zelat. *el-Kurtubî ve Mnehecuhû fi't-Tefsîr*. Kahire: 1399/1979.
- Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd. *Kitâbü'l-Emvâl*. thk. Muhammed Halil Herras. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Koçkuzu, Ali Osman. "Ebû't-Tufeyl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/346. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Koçyiğit, Talât. "Abdullâh b. Übey b. Selûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/139-140. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kur'an Yolu Meali*. çev. Hayreddin Karaman vd.. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki. Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 3. Basım, 1442-2021.
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdunî vd.. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384-1964.
- Kurtubî, Ebû'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî. *el-Müfhim şerhu Sahîhi Müslim*. nşr. Muhyiddîn Dîb Müstü vd.. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1417-1996.
- Mahmudov, Elşad. "Uşeyre Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/329-230. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Makrîzî, Ahmed b. Alî. *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'n-nebiyyi mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*. thk. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1420-1999.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. nşr. Muhammed Fuâd Abdullâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, 1406/1985.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyun tefsiri'l-Mâverdî*. thk. es-Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdürrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 4. Basım, 1441-2020.
- Merzûkî, Ebû Alî Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*. thk. Garid eş-Şeyh. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424-2003.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehâta. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, 1. Basım, 1423/2002.
- Mücâhid b. Cebr, Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî. *Tefsîrû'l-mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselam Ebû'n-Nîl. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadise, 1. Basım, 1410/1989.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Komisyon. 8 Cilt. Kahire: Dâru't-Ta'sîl, 1. Basım, 1435/ 2014.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *İ'râbü'l-Kur'ân*. nşr. Abdülmün'im Halil İbrâhîm. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1421/2000.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. nşr. Hasan Abdülmün'im Şelebi. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1. Basım, 1421-2001.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî. *et-Teyisîr fî ('ilmi)'t-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş. İstanbul: Dâru'l-Lübâb li'd-Dirâsât, 1. Basım, 1440-2019.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Tezhibü'l-esma ve'l-lugat*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1. Basım, 1423-2002.
- Oğuz, Mustafa & Akgündüz, Ahmet. "Hüccet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/44450. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Önkâl, Ahmet. "Buvât Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/478. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Önkâl, Ahmet. *Muhtasar Siyer-i Nebî*. İstanbul: Hikmet Yayınevi, 2. Basım, 2022.
- Özdemir, Mehmet. “Endülüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/211-225. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özdemir, Serdar. “Seriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 36/565-566. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Öztürk, Levent. “Necâşî Ashame”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/476-477. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, 3. Basım, 1420-1999.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. 33 Cilt. Cide: Dâru't-Tefsîr, 1. Basım, 1436-2015.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîru es-Semerkandî*. thk. Ali Muhammed Mu'avvid vd.. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1413-1993.
- Sîbeveyh, Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 3. Basım, 1408-1988.
- Süyûtî, Abdurrahmân Celâleddîn. *ed-Dürrü'l-mensur fî't-tefsir bi'l-me'sur*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1435-2011.
- Süyûtî, Abdurrahmân Celâleddîn. *el-Hasâ'isü'l-kübrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah. *er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*. thk. Ömer Abdüsselâm es-Selami. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, 1. Basım, 1421-2000.
- Şîs b. İbrâhîm, Ebû'l-Hasan Şîs b. İbrâhîm b. Haydere İbnü'l-Hac el-Kafitî. *Hazzü'l-galasım fî ifhâmi'l-muhâsım inde cereyani'n-nazar fî ahkâmi'l-kader*. thk. Abdullâh Ömer Barudî. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1405-1985.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki. Kâhire: Dâru Hicr, 1. Basım, 1422-2001.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tarihü't-taberi*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1. Basım, 1387-1967.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Müşkili'l-âsar*. thk. Şuayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1415-1994.

- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. b. Abdülmuhsin et-Türki. 4 Cilt. Kâhire: Dâru Hicr, 1. Basım, 1419-1999.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *el-Câmi'u'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1. Basım, 1996.
- Tirmizî, Muhammed b. Alî el-Hakîm. *Nevâdiru'l-usûl fî Ehâdisi'r-Rasûl*. thk. Abdurrahmân Amîre. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, 1992.
- Uludağ, Süleyman. "İşârî Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/424-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Basît fî tefsîri'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed b. Sâlih b. Abdillâh el-Fevzân vd.. 24 Cilt. Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1. Basım, 1430.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *Esbâbü'n-nüzûl*. thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1411-1995.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd vd.. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415-1994.
- Vâkîdî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Âlemi'l-Kütüb, 1404/1984.
- Varol, Mehmet Bahaüddin. "Ümeyye b. Halef". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/305-306. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Watt, W. Montgomery Watt. *H. Muhammed Medine'de*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Yaman, Ahmet. "Seleb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/398-399. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yaman, Ahmet. "Tenfil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/451-452. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemi'l-Kütüb, 1. Basım, 1408/1988.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1. Basım, 1424-2003.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnâvût-Hüseyn Esed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405-1985.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Fâik fî garîbi'l-hadis*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm Ali Muhammed el-Bicavi vd.. Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf ‘an hakâiki ğavâmızı ‘t-tenzîl ve ‘uyûni ‘l-ekâvîl fî vücûhi ‘t-te‘vîl*. thk. Halil Me‘mun Şiha. Beyrut: Dâru‘l-Ma‘rife, 3. Basım, 1430-2009.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Ragıp TAKIM	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İslam Tarihi ve Sanatları
Makale ve Bildiriler	
1. Takım, Ragıp. “El-Câmi‘ Li-Ahkâmi’l-Kur’ân Tefsirinde Bedir Savaşı’na Dair Ganimet Ve Esirlere İlişkin Rivayetlerinin Değerlendirilmesi: Kurtubî Örneği”, <i>Asead</i> 12/3 (2025), 1-12.	